

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ

На правах рукопису

ПЕТРЕНКО МАРИНА ВІКТОРІВНА

УДК 373.5.048:331.548–021

**ФОРМУВАННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ ПРОФЕСІЙНИХ
ІДЕАЛІВ У ПРОЦЕСІ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ**

13.00.07 – теорія і методика виховання

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник:

Мельник Олександр Васильович

кандидат педагогічних наук,

старший науковий співробітник

Київ – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ ПРОФЕСІЙНИХ ІДЕАЛІВ У ПРОЦЕСІ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ.....	12
1.1. Проблема формування професійних ідеалів старшокласників у історико-педагогічному контексті	12
1.2 Формування у старшокласників професійних ідеалів у теорії та практиці технологічної підготовки.....	32
Висновки до першого розділу.....	55
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ ПРОФЕСІЙНИХ ІДЕАЛІВ СТАРШОКЛАСНИКІВ.....	58
2.1. Структура, критерії та показники сформованості у старшокласників професійних ідеалів	58
2.2 Методи дослідження сформованості у старшокласників професійних ідеалів.....	78
2.3 Аналіз результатів констатувального експерименту.....	89
Висновки до другого розділу.....	111
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ ПРОФЕСІЙНИХ ІДЕАЛІВ У ПРОЦЕСІ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ	113
3.1. Обґрунтування педагогічних умов формування у старшокласників професійних ідеалів у процесі технологічної підготовки.....	113
3.2. Мета, завдання та методика формувального експерименту.....	127
3.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи.....	156
Висновки до третього розділу	174
ВИСНОВКИ	176
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	187
ДОДАТКИ	215

ВСТУП

Актуальність теми. Динамічне розгортання суперечливих соціально-економічних процесів в Україні зумовило істотні зміни у способі життя сучасної людини та суттєво вплинуло на пріоритети молоді, яка нині заперечує усталені ідеали професії. На тлі економічної нестабільності та загострення конкуренції, коли традиційні цінності не приймаються, а нові ідеали лише перебувають на етапі визрівання і ствердження, юне покоління прагне реалізувати себе особистісно і професійно. З огляду на це виникає необхідність модернізації системи професійної орієнтації в загальноосвітній школі, яка вимагає смислового поглиблення цінності праці і професії для людини та суспільства з урахуванням глобалізаційних викликів і євроінтеграційних процесів в Україні.

Важливість зазначеного відображено в Законах України “Про освіту”, Національній стратегії розвитку освіти України на період до 2021 року, Указі Президента України “Про стратегію державної кадрової політики на 2012–2020 роки”, Постанові Кабінету Міністрів України “Про затвердження Концепції державної системи професійної орієнтації населення” і розпорядженні “Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції державної системи професійної орієнтації населення”, Концепції профільного навчання в старшій школі та інших документах.

Теоретико-методологічні засади проблеми ідеалу закладено у працях філософів (Л. Архангельський, Н. Балабан, В. Давидович, І. Зязюн, Є. Ільєнков, С. Комісаров, І. Лойфман, Н. Нікітіна, П. Новгородцев, В. Орлов, Н. Рудницька, М. Самардак, С. Шендрик та інші) і педагогів (Г. Ващенко, Д. Дідро, Ф. Дістервег, Г. Кершенштейнер, Я. Коменський, Дж. Локк, Й. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, О. Сухомлинський, К. Ушинський та інші), для яких ідеал як концентроване уявлення певної спільноти про гармонійно розвинену людину є невід’ємним складником її життєвої програми.

Теоретичні аспекти проблеми формування професійного ідеалу

підростаючої особистості розкрито у працях К. Абульханової-Славської, І. Грязнова, О. Коберника, Г. Костюка, К. Платонова, В. Оржеховської, Г. Пустовіта, С. Рубінштейна, О. Сухомлинської, К. Чорної та інших учених, які розглядають його сутність та генезу в контексті довершеного образу майбутнього, що представлений на суспільному, особистісному, моральному і духовному рівнях. Історико-педагогічний аналіз поняття “ідеал” подано в дослідженнях В. Туляниці, В. Литовченко, Н. Опанасенко, Н. Рудницької, У. Хамар.

Упродовж останніх років здійснено низку експериментальних досліджень особливостей формування національного (П. Вербицька, Д. Донцова, О. Кендус, М. Кухта, Ж. Петрочко), політичного (В. Корнієнко), гуманістичного (І. Бех, А. Вірковський, К. Дорошенко, К. Журба), духовного (О. Лучанінова), професійного (В. Оржеховська, Т. Федорченко, С. Фролова, Н. Ярошенко), естетичного (В. Бриліна, О. Комаровська, С. Коновець, Н. Миропольська, Н. Невярович) ідеалу старших підлітків і старшокласників, ідеалів колективу, сім’ї (В. Литовченко, Л. Канішевська, Т. Кравченко) тощо.

У дотичних до проблеми дисертації дослідженнях проблем професійного самовизначення старшокласників у процесі профільного навчання (Т. Бабко, Л. Гуцан, Д. Закатнов, О. Коберник, М. Корець, В. Лозовецька, О. Мельник, О. Морін, В. Сидоренко, В. Синявський, М. Піддячий, М. Шабдінов та інші) професійні ідеали особистості інтерпретуються як своєрідна орієнтаційна модель досконалої поведінки людини у сфері її трудової та професійної діяльності.

Гострота проблеми формування професійних ідеалів підтверджується випереджальним розгортанням педагогічної практики, зокрема профільного навчання у старшій школі, зміст якого дає змогу оперативно реагувати на суспільні запити, активно та відповідально діяти в умовах стрімкого ускладнення техніки і технологій, компетентно вирішувати профорієнтаційні завдання. Водночас, поза увагою і науковців, і вчителів-практиків освітньої

галузі “Технології” залишився такий важливий з огляду на потреби ринку праці аспект, як формування у старшокласників професійних ідеалів інженерно-технічних і робітничих професій державного, приватного та підприємницького секторів промисловості, сільського господарства та сфери обслуговування.

Отже, очевидними є суперечності між:

- високим соціальним запитом суспільства на компетентних спеціалістів, здатних високоефективно діяти в умовах стрімкого ускладнення техніки та технологій, і недостатньою розробленістю теоретичних основ формування професійних ідеалів у сучасної молоді;

- постійним зростанням професійних вимог до інженерних і робітничих кадрів та неповною мірою використаними профорієнтаційними можливостями технологічного напрямку профільного навчання;

- необхідністю цілеспрямованого формування у старшокласників професійних ідеалів у сфері робітничих та інженерно-технічних професій у державному, приватному і підприємницькому секторах економіки та недостатнім методичним забезпеченням цього процесу в сучасній профільній школі.

Актуальність проблеми поряд з виявленими суперечностями, які потребують усунення, зумовили вибір теми дослідження: ***“Формування у старшокласників професійних ідеалів у процесі технологічної підготовки”***.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження є складником науково-дослідної теми лабораторії трудового виховання і профорієнтації Інституту проблем виховання НАПН України “Науково методичне забезпечення професійного самовизначення учнів старших класів в умовах профільного навчання” (державний реєстраційний номер теми 0111U000055). Тему дисертації затверджено вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України (протокол № 1 від 28.01.2010 р.) й узгоджено Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень із педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 2 від 30.03.2010 р.).

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов формування у старшокласників професійних ідеалів у процесі технологічної підготовки в загальноосвітніх школах.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження**:

1. На основі аналізу наукових джерел уточнити сутність та структуру поняття “професійний ідеал старшокласника”.
2. Розкрити особливості формування професійних ідеалів старшокласників у процесі технологічної підготовки.
3. Визначити критерії, показники та схарактеризувати рівні сформованості професійних ідеалів старшокласників.
4. Теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови формування у старшокласників професійних ідеалів у процесі технологічної підготовки.

Об’єкт дослідження: процес професійного самовизначення старшокласників.

Предмет дослідження: педагогічні умови формування у старшокласників професійних ідеалів під час технологічної підготовки.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять особистісно орієнтований (І. Бех, В. Кремень, О. Сухомлинська, Г. Пустовіт та інші), діяльнісний (Б. Ананьєв, Г. Костюк, Б. Ломов, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн), проектно-технологічний (О. Коберник, М. Корець, В. Сидоренко, Д. Тхоржевський) підходи до виховання особистості; концептуальні положення про єдність свідомості особистості та її діяльності, діалектику свідомості, самосвідомості та саморозвитку (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, Л. Божович, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтьєв, В. М’ясищев, С. Рубінштейн, К. Платонов); наукові праці з проблеми професійної орієнтації та професійного самовизначення особистості (Т. Бабко, Л. Гуцан, Д. Закатнов, Л. Йовайша, Є. Климов, В. Лозовецька, В. Мачуський, О. Мельник, О. Морін,

Є. Павлютенков, М. Піддячий, В. Сидоренко, В. Синявський, М. Тищенко, Б. Федоришин та інші).

Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань використано **методи:**

- *теоретичні*: історико-педагогічний, порівняльний, термінологічний аналіз базових категорій для уточнення понятійного поля дослідження; системно-структурний аналіз психолого-педагогічних досліджень для визначення критеріїв і показників сформованості у старшокласників професійних ідеалів; вивчення й узагальнення досвіду технологічного напрямку профільного навчання старшокласників у загальноосвітніх школах для визначення ефективних педагогічних умов формування у них професійних ідеалів у процесі технологічної підготовки;

- *емпіричні*: анкетування, бесіди, тестування, методика незакінчених речень, спостереження, самоспостереження для визначення рівнів сформованості у старшокласників професійних ідеалів; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний етапи) для перевірки ефективності педагогічних умов формування у старшокласників професійних ідеалів у процесі технологічної підготовки у загальноосвітніх школах;

- *статистичні*: методи математичної статистики для перевірки отриманих результатів експериментальної роботи; коефіцієнт кореляції К. Пірсона для підтвердження достовірності динаміки змін у рівнях сформованості професійних ідеалів старшокласників.

Особистий внесок здобувача. У навчально-методичному посібнику “Побудова кар’єри” (у співавторстві з О. Мельником, О. Моріним, Л. Гуцан, І. Ткачук та іншими) розроблено чотири теми для учнів 10–11 класів. У навчально-методичному посібнику “Професійна орієнтація: теорія і практика” (за ред. О. Мельника) розроблено 8 тем (професіограм) для учнів 10 (11) класів. У навчально-методичному посібнику для педагогічних працівників “Професійне самовизначення дітей з особливими потребами: зміст та

організація формування” (за ред. М. Коця, Л. Волинець) дисертант є автором теми “Професійна орієнтація учнів старших класів у процесі технологічної підготовки”. У комплексі навчальних програм профорієнтаційного спрямування “Побудова кар’єри” (у співавторстві з О. Мельником) розроблено варіативний модуль “Побудова кар’єри ” (17 годин) для учнів 10 (11) класів загальноосвітніх навчальних закладів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *вперше* обґрунтовано *педагогічні умови* формування у старшокласників професійних ідеалів у процесі технологічної підготовки (активізація пізнавально-рефлексивної сфери старшокласника в контексті ідеального образу його власного професійного майбутнього; підсилення практичної спрямованості профорієнтаційної діяльності старшокласника шляхом виконання практичних робіт і самостійних завдань; організація пошукової професіографічної діяльності старшокласника для розширення знань про об’єктивно задані соціально-професійні стандарти професії; залучення старшокласників до виконання спеціально змодельованих профорієнтаційних завдань у проектно-технологічній діяльності); визначено *критерії* сформованості у старшокласників професійних ідеалів та відповідні *показники*: когнітивна складність і самооцінка професійно-рефлексивних знань старшокласника про ідеальний образ власного професійного майбутнього (знання про об’єктивно задані професійні стандарти інженерно-технічних і робітничих професій, рефлексія образу власного професійного майбутнього, самооцінка професійних можливостей в обраній інженерно-технічній або ж робітничій професії), спрямованість на майбутню професію і рівень професійних домагань у ній (професійні інтереси, мотиви оволодіння майбутньою професією, професійні домагання старшокласників в обраній інженерно-технічній або ж робітничій професії), стійкість та дієвість професійних ідеалів (професійні наміри, самовдосконалення в активній практичній діяльності професійної спрямованості, початок оволодіння

системою способів професійних дій в контексті обраної професії); схарактеризовано рівні (ціннісно орієнтований, ціннісно опосередкований, ціннісно ситуативний) сформованості у старшокласників професійних ідеалів; розкрито особливості формування професійних ідеалів старшокласників у процесі технологічної підготовки (зміст технологічного напрямку профільного навчання старшокласників задає напрями диференціації професійних ідеалів інженерно-технічних і робітничих професій державного, приватного та підприємницького секторів промисловості, сільського господарства та сфери обслуговування);

– *уточнено* сутність поняття “професійний ідеал старшокласника” як сформований на основі осмислення об’єктивно заданих у суспільстві уявлень про людину-професіонала ідеальний образ власного професійного майбутнього, що задає сферу вибору професії старшокласником, оволодіння нею та досягнення високих соціально-професійних стандартів інженерних і робітничих професій; структурні компоненти професійного ідеалу – пізнавально-рефлексивний, мотиваційно-цільовий, процесуально-результативний, які віддзеркалюють його ціннісно-сміслову основу.

– *набули подальшого розвитку* зміст, форми та методи формування у старшокласників професійних ідеалів під час технологічної підготовки.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробленні і впровадженні у практику старшої профільної школи варіативного модуля “Мій професійний ідеал” навчальної програми курсу профорієнтаційного спрямування “Побудова кар’єри” (схвалено комісією з трудового навчання і креслення Науково-методичної ради з питань освіти МОН України); комплексу практичних і самостійних робіт у “Паспорті вибору професії”; профорієнтаційного квесту з алгоритмом пошукової професіографічної діяльності старшокласників; спеціально змодельованих профорієнтаційних завдань у проектно-технологічній діяльності для проходження старшокласниками професійних випробувань у сфері інженерних і робітничих професій.

Основні результати дисертації можуть бути використані у практичній профорієнтаційній діяльності педагогів, психологів, методистів з професійної орієнтації, вчителів освітньої галузі “Технології” у загальноосвітніх навчальних закладах, міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, опорних школах територіальних об’єднань громадян, ресурсних центрах освітніх округів; під час викладання у вищих педагогічних навчальних закладах курсів “Теорія і методика виховання”, “Педагогіка”, “Методика виховної роботи” та спецкурсів “Методика профорієнтаційної роботи”; для розроблення навчальних посібників з теорії і методики виховання; у системі післядипломної педагогічної освіти.

Результати дослідження *впроваджено* у навчально-виховний процес загальноосвітньої школи I-III ступенів № 206 м. Києва (довідка № 142 від 14.06.2013 р.), № 35 м. Києва (довідка № 196 від 14.06.2013 р.), № 13 м. Києва (довідка № 230 від 06.06.2013 р.), № 3 м. Канева (довідка 22 від 07.10.2014 р.), № 4 м. Канева (довідка 66 від 07.10.2014 р.), Сокільчанській загальноосвітній школі I-III ступенів Попільнянського району Житомирської області (довідка № 36 від 28.05.2013 р.), Миролубівській загальноосвітній школі I-III ступенів Попільнянського району Житомирської області (довідка № 68 від 29.05.2013 р.), Жовтневецькій загальноосвітній школі I-III ступенів Попільнянської району Житомирської області (довідка № 64 від 11.06.2013 р.), Корнинській загальноосвітній школі I-III ступенів Попільнянської району Житомирської області (довідка № 17 від 21.05.2013 р.),

Апробація результатів дослідження. Основні результати дисертації оприлюднено на науково-практичних конференціях різних рівнів: *міжнародних* – “Професіоналізм педагога у контексті європейського вибору України” (Ялта, 2009), “Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання населення” (Київ, 2011); *всеукраїнських* – “Виховання особистості: погляд крізь духовність” (Київ, 2010), “Молодіжні, громадські об’єднання: діалог і соціальне партнерство” (Київ, 2010), “Виховання дітей та учнівської молоді в соціокультурному просторі сучасних освітніх закладів” (Київ, 2011),

“Особистість у просторі виховних проектів” (Київ, 2012), “Процес виховання у координатах духовного розвитку” (Київ, 2013), “Виховний потенціал сучасної освіти: теоретичні засади та практичні досягнення” (Київ, 2014), “Особистісний розвиток дітей та молоді в інноваційно орієнтованому освітньому середовищі” (Київ, 2015), “Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал” (Київ, 2010–2014).

Результати дослідження обговорювалися на засіданнях лабораторії трудового виховання і профорієнтації, щорічних звітних наукових конференціях Інституту проблем виховання НАПН України (2011–2015).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 17 наукових і навчально-методичних праць, зокрема: 6 статей у наукових фахових і періодичних виданнях (з них 1– у зарубіжному); 5 статей у матеріалах конференцій; 6 – в інших виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків з розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ ПРОФЕСІЙНИХ ІДЕАЛІВ У ПРОЦЕСІ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

1. 1. Проблема формування професійних ідеалів старшокласників у історико-педагогічному контексті

Нині проблема ідеалів далеко не вичерпана, вона привертає увагу багатьох науковців впродовж майже всієї історії розвитку гуманітарного знання. Ідеали, як форми відображення, такі ж динамічні, як і сама соціальна дійсність, тому їх розвиток певною мірою можна співвідносити з розвитком соціального середовища [75, с. 77]. Жоден ідеал не може бути створений одного разу і на всі часи, оскільки образ бажаного майбутнього є невід’ємною характеристикою людини, їй завжди потрібна опора на певні ідеали, які, як правило, і виражають її спрямованість у майбутнє, вільне від негативних подій і нашарувань минулого і сьогодення [94, с. 4]. Людина завжди має потребу в ідеалі. Адже живе прагненням перевершувати себе, безперервно вдосконалюватися, підніматися над своїм буттям, прагне до кращого [235, с. 9]. Саме це й свідчить про актуальність, багатозначність і важливість “ідеалів” для становлення як суспільства, так і окремої особистості.

Поняття “ідеал” за змістом і формами вияву в людській діяльності є багатограним і використовується в соціальній практиці доволі різнопланово: для позначення не лише соціально-історичних образів майбутньої діяльності, а й типів і стилів у науці, мислення і практичної діяльності [75, с. 78]. Підтвердженням зазначеного є визначення поняття “ідеал” у словниках (грецьк. *idea* – ідея, первообраз) як уявлення про найвищу досконалість, яка як взірєць, норма і найвища мета, визначає певний спосіб і характер мислення і діяльності людини чи суспільного класу. Формування ідеалу є специфічно-людською

формою життєдіяльності, оскільки передбачає створення образу мети діяльності до її фактичного здійснення [210, с. 335; 91, с. 187; 24, с. 34]. Отже, це поняття є багатовекторним за своїм змістом.

На конкретному історичному етапі розвитку людства певні ідеали, наголошує В. Білик, стають панівними у суспільстві [19, с. 3]. Щоб зрозуміти, які ідеали є панівними у наш час, необхідно розкрити сутність поняття “ідеал” і прослідкувати зміну його змістового наповнення в процесі історичного розвитку. Це видається вкрай важливим ще й тому, що панівний ідеал відповідних соціокультурних умов створюється на основі вже пережитих.

Наголосимо, ще у філософській думці Стародавньої Греції ідеал розглядався як первинна духовна субстанція світу (Ксенофан, Анаксагор, Демокріт), яка пізніше зазнає диференціації з позиції людської діяльності та ієрархії інтересів [110, с. 2]. Підтвердження цього знаходимо в античних філософів (Сократ, Платон, Аристотель), які намагалися з’ясувати значення ідеалів як для суспільного розвитку, так і для окремої особистості. Так, зокрема, Сократ у вислові “Пізнай самого себе” звертає увагу на таку ознаку ідеалу людини як її багатий внутрішній світ. Цим він доводить, що людина не народжується досконалою істотою, але може наблизити себе до ідеальних зразків шляхом самопізнання, навчання, завдяки особливій “турботі про душу” [28, с. 29].

Подальше осмислення поняття “ідеал” набуло оформлення в працях його однодумця Платона. Філософ убачав в ідеалі людину для якої “користь від справи – це і її особиста користь”, “успіх від діла збігається з особистою вдачею” [168, с. 199]. Отже, для Платона ідеальна людина – це не лише красива, добра, фізично розвинута, з сильним характером, а й та, яка постійно намагається себе самовдосконалювати щоб досягти життєвого успіху.

В Афінах, особливо в епоху розквіту рабовласницької демократії, набуло розповсюдження уявлення про гармонію розумового, морального та фізичного розвитку людини. Молодиків навчали арифметиці, грамоти, грі на музичних інструментах, розповідали про подвиги героїв, яким вони зобов’язані

наслідувати, а в гімнастичних школах виховувалося їх фізичне загартування [27, с. 45]. Ідеал людини, відображений у поглядах і трактатах грецьких мислителів не позбавлений деяких особливостей. Основна з них, яка найбільше привертає нині увагу, полягає у трактуванні ідеї високої гідності людини, що має безсмертну душу, співпричетну світові чистих ідей і визнанні законності та природності рабства. Це свідчить про таке ставлення до праці, особливо фізичної, яку на їхнє переконання може виконувати лише раб, оскільки така праця принижує гідність вільної людини [29, с. 85].

Зважаючи на зазначене вище можна зробити висновок, що трудове виховання не було пріоритетним в афінській системі освіти, оскільки фізична праця, вивчення певного ремесла на той час засуджувалися. Однак саме в цей період було відкрито ідеал людини, зроблені перші кроки до з'ясування його сутності, наповнення конкретним змістом. Враховуючи той факт, що в античні часи одна з найвищих ознак краси вбачалася у гармонійності, ідеальною людиною вважалася та, яка була насамперед гармонійно розвиненою, мала здорове і гарне тіло та високі властивості духа. Проголошення цього ідеалу стало вагомим досягненням часів античності.

Християнством внесено значні зміни в розуміння сутності поняття “ідеал”. Воно не відкинуло повною мірою вчення грецьких мислителів, а використало їх у дусі євангельської науки – людина почала розглядатися як жалюгідна істота, віддалена від Бога і яка змушена все життя нести на собі тягар первородного гріха [231, с. 100]. Саме тому в епоху Середньовіччя ідеал втілюється в образі лицаря: сильної духом і тілом людини, завдання якої полягає передусім у служінні Богові й правді Христовій. Проте в ці часи залишається зневага до фізичної праці [29, с. 87].

Питання про важливість праці для розвитку особистості вперше піднімається в епоху Відродження (Т. Мор, Т. Кампанелла). Звертається увага на важливість поєднання розумової та фізичної праці, що розглядається як необхідна умова гармонійного розвитку кожної молодої людини, яка має

оволодіти знаннями про землеробство (обов'язкове ремесло для чоловіків і жінок) і згодом ще одним ремеслом [135, с. 58–60, 66–71].

В епоху Просвітництва поняття ідеалу набуває подальшого розвитку і збагачення. Вчені того часу (Я. Коменський, Дж. Локк, Д. Дідро, Ф. Дістервег) ототожнювали “ідеал” з гармонійно розвиненою людиною: морально, духовно та фізично досконалою особистістю. Акцентується ними на високому та нормативному розвитку ті природні обдарування людини, яка згодом зможе оволодіти будь-яким фахом [228, с. 90–211].

Фізичну працю підтримував і французький просвітитель Ж.-Ж. Руссо, стверджуючи, що вільна людина повинна вміти своєю працею заробити собі на хліб, а не присвоювати результати чужої. Для педагога опанування певного ремесла було не тільки обов'язком вільної людини, а й виховним засобом [229, с. 136–176]. Водночас зазначимо, що мету виховання Ж.-Ж. Руссо бачить не підготовці фахівців у тій чи іншій галузі практичної діяльності, а у високому і природньому розвитку здібностей людини. Адже, на думку вченого, добре розвинена людина зуміє потім оволодіти будь-якою професією [29, с. 89].

Велике значення трудовому вихованню надає Й. Песталоцці [229]. Розглядаючи його як основу для інтелектуального та морального виховання, він запропонував поєднувати навчання з продуктивною працею учнів. Ідеалом для нього є людина працьовита, професіонал своєї справи. Належний фізичний розвиток дитини, на думку педагога – необхідна умова підготовки її до праці та формування трудових навичок. Беручи до уваги специфіку жіночої та чоловічої праці Й. Песталоцці запропонував дві різновидності виробничої гімнастики, для хлопчиків – формування сили рук, для дівчат – формування спритності пальців [229, с. 197–200].

Відзначимо, педагоги епохи Просвітництва, з одного боку, підкреслюють гармонійність розвитку ідеальної людини, а з іншого – наголошують на важливості трудового виховання для становлення гармонійної особистості, людини-фахівця. Тут ідеал як взірець, еталон, зразок, що визначає спосіб і

характер трудової діяльності людини має стати невід’ємною складовою життєдіяльності кожної людини.

Проблема ідеалу набула ґрунтовного розроблення в німецькій класичній філософії. Згідно з поглядами І. Канта ідеал, як досягнута в уяві досконалість людського роду, характеризується повним і абсолютним подоланням усіх суперечностей між індивідом і суспільством. Такий ідеал (за Кантом) принципово недосяжний, він вказує скоріше напрям мети, ніж задає образ самої мети і тому керує людиною швидше як почуття правильного напрямку, ніж як зрозумілий образ результату. Гостро сприйняв безсилля кантівського тлумачення ідеалу Г. Гегель, який розв’инчав його як абстракцію. Ідеал для Г. Гегеля є моментом дійсності, способом людського духу, ідеєю всебічного і цілісного розвитку індивіда, який постійно розвивається через свої іманентні суперечності, що долає власні утворення, а не зовнішню і ворожу йому “емпіричну дійсність” [24 с. 34].

Отже, зазначене вище дає підстави стверджувати, що багатозначне поняття “ідеал” поступово починає конкретизуватися. Можна простежити дві тенденції в розумінні сутності та значення ідеалу в діяльності та розвитку особистості. Перша тенденція представлена поглядами Канта, який розглядає ідеал як напрям мети, друга – ідеями Гегеля, який пов’язує ідеал з образом. Тобто, у процесі історичного розвитку поняття ідеалу все більше починає пов’язуватися з розвитком людського суспільства та особистості. Розуміння ідеалу як уявлення про вдосконалення змінюється разом зі зміною філософського розуміння картини світу [4, с. 15].

Сутність поняття “ідеал” також розглядається з позиції визнання факту його внутрішньої суперечливої природи. З одного боку, він завжди перебуває у певній суперечності з дійсністю, з іншого – сама дійсність вибудовує ідеал, формує його конкретний образ. Ідеал, за визначенням П. Новгородцева [104], не може бути ні безтілесним, а ні безкрилим. Він завжди містить у собі елемент нездійсненності, що, однак, не свідчить про його практичну непридатність.

Філософ наголошує, що абсолютне в ідеалі має розцінюватися не як мета, а виключно як мотив. Отже, базуючись на історичному, діалектичному та інших методах дослідження, ідеал на думку П. Новгородцев, є стимулом та умовою нескінченного розвитку, а не гарантією абсолютної досконалості [104, с. 145]. Основа справжнього ідеалу – його конструктивність і дієвість. Ідеал має зруйнувати уявлення про можливість соціальної досконалої гармонії й розумітися як можливість нескінченного розвитку особистості [110, с. 13].

Протилежна думка, щодо наповнення змісту досліджуваного поняття прослідковується у працях К. Маркса і Ф. Енгельса, які вважають, що у вигляді ідеалу в свідомості завжди своєрідно відбивається суперечлива соціально-історична ситуація, яка загрожує назрілим, але не задоволеним потребам більш-менш широких мас людей, суспільних класів, груп. На їхню думку, у вигляді ідеалу ці групи людей і створюють для себе образ такої дійсності, в рамках якої існуючі, пригноблюючі їх суперечності представлені подоланими, “знятими”, і дійсність зображена “очищеною” від цих суперечностей, вільною від них. Але це не означає, що ідеал слід уявляти як стан позбавлений будь-яких суперечностей розвитку. Особливу увагу класики марксизму-ленінізму звертають на те, що в ідеалі довершено вирішуються існуючі, конкретно-історичні за сутністю та за походженням суперечності, тому ідеал є активною, організуючою свідомість людей силою, що об’єднує їх навколо розв’язання цілком визначених конкретних, історично назрілих проблем [24, с. 35].

Виходячи із власної концепції розвитку суспільства розглядав ідеал В. Вахтеров [155]. На його думку, ідеал є відображенням у свідомості того напрямку, за яким рухається життя. Педагог приходить до висновку, що природа нищівно руйнує суспільства, які живуть не за реальними, величними ідеалами. Тому, ідеал не повинен входити у суперечність з основними законами життя [155, с. 110].

За визначенням П. Каптерєва [158], ідеал – це хоча й духовний, але живий образ, який утілює в собі сукупність бажаних та очікуваних привабливих

людських якостей, це цілковито визначена, провідна зірка. Процес формування ідеалу здійснюється під впливом трьох тенденцій: особистісної, загальнолюдської та національної [158, с. 63 – 68].

Ідеал, на думку С. Рубінштейна, є узагальненим образом, своєрідним синтезом основних, важливих, цінних рис. Він формується під значним і безпосереднім впливом суспільства [187, с. 530 – 531]. Це положення вченого свідчить про те, що ідеал тісно пов'язує людину із дійсністю. При цьому він спонукає особистість як до зміни самої себе, так і до зміни середовища її діяльності та спілкування [186, с. 531].

Сутність поняття “ідеал” з погляду важливості трудової діяльності розглядає Г. Кершенштайнер [29], який визнає державу за мету життя окремого індивіда, яка, першою чергою, потребує фахівців у різних галузях трудової діяльності. Найбільше вона потребує фахівців фізичної праці: рільників, фабричних виробників і т. ін. Значно в меншій кількості потрібні в державі робітники інтелектуальної праці. Цьому відповідає й розподіл природних здібностей серед населення, стверджує німецький педагог. Тобто більшість людей мають нахил і здібності до праці фізичної, меншість – до праці інтелектуальної. Відповідно до цього має вибудовуватися й система освіти та виховання. Масова школа, на думку педагога, повинна готувати фахівців фізичної праці, в якій центральне місце посідає ручна праця як практична підготовка до життя. Теоретичні знання даються в школі лише за умов, що вони допомагають оволодіти фахом [29, с. 92]. Отже, ідеал для Кершенштайнера – особистість із такими якостями, як професіоналізм і любов переважної частини населення до фізичної праці.

На другу половину XIX ст. припадає діяльність визначного педагога К. Ушинського, який у своїх працях також приділяє значну увагу розкриттю сутності поняття “ідеал”. Він стверджує, що кожен народ має свій особливий ідеал людини і вимагає від свого виховання відтворення цього ідеалу в окремих особах [215, с. 83]. Учений педагог наголошує, що небагато хто в суспільстві

буває вищим за ідеал, більшість – нижча за нього, але усвідомлюючи всю недоступність такого ідеалу для себе особисто, людина бере його за зразок і намагається наслідувати [216, с. 76–77]. Ідеалом, згідно поглядів К. Ушинського, є духовно розвинена, морально та фізично досконала, національно свідома особистість, наділена громадянською відповідальністю, здатна до творчої самостійної трудової діяльності.

Отже, уточнення сутності поняття “ідеал”, визначення його ролі у діяльності та розвитку людини, дає нам змогу стверджувати про дві тенденції у наповненні його змісту. До першої належать погляди В. Вахтерова, П. Новгородцева, які розглядають ідеал як напрям руху (за Е. Кантом). Інші погляди щодо розуміння сутності ідеалу знаходимо в працях Г. Ващенка, Ф. Енгельса, П. Каптерова, К. Маркса, С. Рубінштейна, К. Ушинського, які стверджують про те, що це образ (за Г. Гегелем). Крім того, осмислення ідеалу відбувається передусім у визнанні факту його внутрішньої суперечливої природи, яка породжується тим, що кожна людини має власний ідеал, до якого вона прагне і до якого наближається все життя [104, с.121]. Згадані вище положення певним чином окреслює сутність поняття “професійний ідеал”, його значущість для становлення і розвитку особистості.

Таким чином ідеал, пронизуючи все суспільне буття особистості в матеріальному і духовному сенсі, наповнювався конкретним суспільним змістом в руслі професійного і соціального становлення людини. Цим він привертав увагу педагогів, філософів, психологів, письменників. І це закономірно, оскільки люди завжди прагнули реалізувати свій ідеал, в якому неминуче відображалися суспільні відносини та відповідний спосіб життя та праці. Вони прагнули цього не лише завдяки самого ідеалу, а через суспільну матеріальну та духовну необхідність [27, с. 45].

Відзначимо, в ті часи для зміцнення національної самосвідомості та гідності українців Т. Шевченко [171], М. Грушевський [44] наповнювали ідеали українського народу таким змістом як свобода, рівність і справедливість.

Осмислення сутності поняття “ідеал” досліджувалося і в радянську добу. У працях Л. Архангельського [8], Є. Ільєнкова [72; 73], А. Кадирова [75], Є. Осичнюка [153], О. Целікової [230] і З. Шпака [239] розглядається онтологічна, гносеологічна сутність цього поняття. У праці Є. Ільєнкова “Про ідолів та ідеалів” розкриваються історичні метаморфози ідеалу та їх закономірності, показано як сформульована людством концепція досконалої людини неоднозначно інтерпретувалася на різних етапах історії, окреслено відмінності, які кожна епоха вносила в оцінювання природи людини. Вченим доведено, що ідеал завжди конкретний, виявляється в конкретній дійсності, визначається конкретними суспільними відносинами [73, с. 61].

XIX – початок XX ст. це період, коли українські педагоги акцентували аспекти національно-релігійної ідеї як основному підґрунті ідеалу гуманної особистості. Так, М. Галів [37] констатує, що суспільно-історичні процеси того часу трансформували виховний ідеал. Внаслідок такої трансформації у виховному ідеалі з’являється ідея про формування нового ідеалу людини – активної, підприємливої, здатної реалізувати свій потенціал [37, с. 15].

До проблеми традиційного виховання в українській педагогіці найчастіше зверталися С. Русова [189; 190], Г. Ващенко [29], В. Сухомлинський [206; 207]. Ідеал, з погляду С. Русової, має містити у людині такі особистісні якості, як доброта, людяність, порядність, вимогливість, сумлінність, відповідальність, охайність, повага до старших. Водночас особлива увага нею звертається на важливість високої духовно-моральної та інтелектуальної досконалості та працелюбності особистості [189, с. 105–122; 190, с. 194].

У середині XX століття до розгляду еволюції українського ідеалу людини у монографії “Виховний ідеал” звертається Г. Ващенко [208]. Проаналізувавши християнський, західноєвропейський, націонал-соціалістичний, а також більшовицький ідеали, він доходить висновку, що ідеал людини – це те найкраще, що створив народ в сенсі властивостей людської особистості та її призначення [208, с. 36].

У 1960-х роках в Україні достатньо ґрунтовно сутність поняття “ідеал” досліджували А. Макаренко та В. Сухомлинський. Безмежна віра в людину А. Макаренка вплинула на те, що ідеалом для нього стає комунар-колективіст, основною та необхідною рисою гармонійного розвитку якою названо працелюбність. Адже без продуктивної виробничої праці, на думку відомого педагога, ніяке виховання, а тим більше перевиховання, неможливе [87] .

У праці “Як виховати справжню людину” В. Сухомлинський розкриває сутність ідеалу справжньої людини, якій притаманні такі риси характеру: відданість рідній землі, рідному народові, обов’язок перед ним, любов до рідної мови, повага до старших, любов до матері й батька, бережливе ставлення до природи, доброта, працелюбність. При цьому ідеал справжньої людини, на його переконання, визначається на засадах загальнолюдських цінностей народної педагогіки [207, с. 149–416]. Отже, В. Сухомлинський підходить до визначення важливості ідеалів саме з позиції трудової діяльності, оскільки більшість людей намагається реалізувати себе насамперед у праці, мати постійний стимул для самовдосконалення в обраній або бажаній професії, тобто свідомо розвивати свої природні здібності та внутрішній потенціал.

Отже, проведений нами теоретичний аналіз психолого-педагогічних досліджень дав змогу прийти до висновку про те, що на певних етапах життєдіяльності суспільства, залежно від рівня його розвитку, мети і завдань функціонування, завжди формувалися нові ідеали, які з часом ставали в суспільстві панівними на невизначений проміжок часу. У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. суспільно-історичні процеси (зародження ринкових відносин, розширення прав особи та ін.) зумовили також формування нового ідеалу – професійного. Саме складовими змісту професійного ідеалу тоді стають активність і підприємливість особистості, яка здатна реалізувати свій потенціал в умовах науково-технічного прогресу. Ідеал у ті часи починає розглядатися як нерозривна єдність пізнавального, ціннісного і конструктивного аспектів. Результатом пізнавального аспекту є інформація про

існуючу дійсність, яка більш-менш явно уособлюється в ідеалі і слугує підґрунтям ідеального конструювання нової дійсності. Провідним і спрямовуючим моментом ідеалу є оцінне відображення, що відбувається з урахуванням потреб та інтересів людей [188, с.11].

Для з'ясування сутності поняття ідеалу в ті часи використовувався соціально-філософський підхід (В. Давидовича [50], С. Комісарова [88], В. Орлова [152], С. Шендрика [237], та ін.). У роботах цих авторів досліджуються, перш за все, універсальні характеристики будь-якого ідеального образу, ідеал людства і суспільний ідеал. Серед авторів, що приділяють увагу соціально-філософському аналізу особистісного ідеалу, відзначимо Н. Рудницьку [188], М. Самардак [192]. Ідеал особистості розглядається також як елемент загальної структури світогляду в працях Н. Балабан [10], Н. Нікітіна [10], І. Лойфман [112]. Конкретно-історичне значення ідеалу висвітлено в дослідженні О. Дубко [60], концепція онтології ідеалу розроблена О. Уховим [214].

Таким чином, аналіз наукових праць, в основу яких покладено соціально-філософський підхід, дає можливість стверджувати, що ідеал має структуруватися на основі емпіричної, природної та соціальної реальності або вважатися повністю нею зумовленим. У рамках такого підходу вирізняються три визначення поняття “ідеал”. По-перше, ідеал розглядається як результат узагальнення та абсолютизації в культурі того, що є предметом потреб людини. По-друге, ідеал може бути результатом узагальнення змісту, норм і правил або відволікання цього змісту від конкретних дії. Так, наприклад, люди на підставі набутого досвіду доходять до розуміння, що у заданих ситуаціях слід діяти певним чином, це розуміння відображається в нормі (правилі, законі). Існуванням норм для людини передбачає певну поведінку (певні дії), однак нормою передбачається, що вона може бути не виконана. Отже, поняття “ідеал” розглядається як норма, що виконується завжди за вільним вибором людини. По-третє, ідеал впливає із соціальної чи індивідуальної дійсності,

розкриваючи перед людиною більші перспективи трудової діяльності [47, с. 233–234].

Вищезазначене підстави стверджувати, що будь-який аспект людської діяльності може бути ідеалізований і поданий у вигляді ідеалів. Дослідник В. Павлов виокремлює дві основні ознаки поділу ідеалів:

1) ідеали різняться залежно від розуміння суб'єкта; у цьому разі говорять про особистісні, групові, загальнолюдські ідеали, а також ідеали нації та всього суспільства;

2) ідеали різняться за обсягом відображення (політичні, естетичні, наукові) [157, с. 45–51].

Диференціацію й розподіл ідеалів знаходимо у працях багатьох вчених. Так, наприклад, на думку М. Самардака [192] люди створюють багато різних ідеалів – моральний, естетичний, політичний, але всі вони так чи інакше пов'язані з суспільним ідеалом. Суспільний ідеал – це уявлення про майбутній досконалий соціальний устрій як мета перетворювальної дійсності, що виражає перспективи розвитку суспільних відносин з позиції пріоритетних інтересів людини, класу, суспільства і найважливіші засоби досягнення такого устрою [192, 69–76]. Для А. Яценко суспільний ідеал – це уявлення про досконалий суспільний устрій, що забезпечує справжнє щастя людського життя, зразок, якого слід прагнути як кінцевої мети [245, с. 154]. Отже, визначення суспільного ідеалу підтверджує зазначену вище думку про те, що будь-який аспект людської діяльності може бути ідеалізований і поданий у вигляді ідеалів. Професійний ідеал не є винятком і розглядається як складова значно ширшого поняття “суспільний ідеал”.

Отже, ідеали диференціюються залежно від об'єкту відображення (гуманістичні, духовні, моральні, політичні, естетичні, професійні, наукові та інші) і масштабу суб'єкта його втілення та реалізації (особистісні, групові, національні, загальнолюдські ідеали та інші). Професійні ідеали особистості, згідно такого підходу (за М. Самардаком і В. Павловим), є складником значно

ширшого поняття – “суспільні ідеали”, які синтезують ціннісно осмислений особистістю образ довершеного власного професійного майбутнього, який визначає для неї напрям її профорієнтаційної діяльності.

Зазначимо, що специфічна особливість досліджуваного нами поняття полягає в тому, що в ньому переплітається зміст понять “ідеал” і “професія”. При цьому ідеал в словниках [24; 41; 42; 138] визначається як щось досконале, таке, що є вищою метою прагнень кожної особистості, тобто ідеальний образ зумовлений поведінкою людини, як носія ідеалу. При цьому професія (від лат. *professio* – спеціальність, яка вимагає спеціальної підготовки) – це рід трудової діяльності. Тому професійний ідеал це досконалий (ідеальний) образ людини професіонала, що має стати вищою метою прагнень кожної підростаючої особистості.

Досліджуючи поняття “професійний ідеал”, С. Фролова зазначає, що діяльність особистості: вчинки, слова, плани на майбутнє – визначається та пояснюється системою ідеалів. У такій системі професійні ідеали узагальнено розкривають сутність сформованих у суспільстві уявлень про людину професіонала, яка досягла професійної досконалості, наділена внутрішнім змістом і зовнішніми атрибутами представника певної професійної спільноти [225].

Зазначимо, що впродовж тривалого часу професійний ідеал розглядався у дослідженнях педагогів і психологів як концентроване уявлення певної спільноти про людину, яка має бути фахівцем своєї справи. Так, зокрема, за даними І. Підласого [166] ця проблема актуалізується приблизно кожні п’ятдесят років, і завжди професійні ідеали набувають нового змісту. Така періодичність, на його думку, пояснюється інтенсивним розвитком людства і зміною суспільно значущих пріоритетів у структурі виробництва товарів і послуг [166, с. 3–7].

Наголосимо, що вплив професійних ідеалів на життєдіяльність особистості є доволі значним. Адже як особисто значуща мета і дієвий мотив

навчання і самовиховання традиційно виступають професійні ідеали, які визначають трудову стратегію кожної людини. Відповідно, становлення ринку праці не може не привертати увагу науковців та практиків до цієї проблеми.

Підтвердженням згаданого вище є численні дослідження у сучасній педагогіці. Основу цих досліджень становлять праці психологів (Д. Фельдштейн [219], О. Степанова [177, с. 149], С. Рубінштейн [187, с. 530–531]), в яких ідеал особистості розглядається, як ідеальний образ, що має нормативний характер і визначає спосіб і характер поведінки або діяльності людини чи соціальної групи. Тобто потреба в професійних ідеалах є однією з вищих соціогенних потреб людини, яка формується у її свідомості через професійну діяльність у процесі особистісного розвитку, самовизначення і самовдосконалення [146; 256 та інші].

Отже, здійснений теоретичний аналіз наукових праць підтверджує припущення про існування двох тенденцій у розумінні сутності поняття ідеалу у діяльності та розвитку особистості – як напрям (за І. Кантом) і як образ (за Г. Гегелем). Саме подвійна природа ідеалу, на нашу думку, і пояснює його суперечливість стосовно змістового наповнення. При цьому теоретичні засади дослідження сутності поняття професійного ідеалу детермінувалися, з одного боку, соціальною значущістю сформованих у суспільстві поглядів на особистість як носія різноманітних функцій (політичних, гуманістичних, естетичних, професійних і т. д.), а з іншого – розвитком промислового виробництва і його потребою у висококваліфікованих фахівцях. Зростаюча особистість повинна постійно працювати над собою, вдосконалювати та формувати якості, які необхідні для життєдіяльності в жорстких умовах ринку праці і які повною мірою відповідають сучасним вимогам суспільства. У цьому значенні професійний ідеал виступає взірцем для досягнення професійних цілей, він визначає спосіб і характер професійної поведінки та діяльності людини.

Нині здійснено також ряд дисертаційних досліджень, предметом яких обрано ідеали особистості і суспільства. Так, зокрема, дисертація У. Хамар

присвячена вивченню проблеми ідеалу в філософській спадщині Івана Франка. Отримані результати дали змогу з'ясувати сутність поняття “ідеал”, його генезу, уточнити зміст і складові “національного ідеалу”, розкрити проблему здійсненності і нездійсненності ідеалів, їх роль у діяльності людини, народу, людства [227].

На національній основі всебічного і гармонійного розвитку особистості наголошується в працях К. Ушинського. Його педагогічну спадщину ретельно досліджувала Н. Калита. У роботі визначено виховний ідеал як обумовлене знанням про людину уявлення про досконалі умови процесу виховання, метою якого є всебічний і гармонійний розвиток (саморозвиток) вільної у виборі особистості на засадах народності, природовідповідності та культуро відповідності. Нею також виявлено, що К. Ушинський наголошує на недосяжності повною мірою ідеалів, у процесі виховання можна лише допомогти вихованцеві наблизитися до абсолютного ідеалу. Дослідницею також встановлено, що критерієм ефективності досконалого процесу виховання К. Ушинський вважає самосвідомість особистості, яка дає їй дар слова, свободу волі, моральність, прагнення досконалості, самовдосконалення, прогресу [76].

Виховний ідеал у педагогічних і художніх творах українських діячів “Просвіт” кінця XIX – початку XX ст. та особливості втілення його в практичну діяльність закладів освіти зазначеного періоду досліджується у дисертації Н. Опанасенко. Встановлено, що виховний ідеал українських “просвітян” містить у собі систему цінностей: національних та загальнолюдських. Головна риса виховного ідеалу “просвітян” – це спрямованість у майбутнє, головною його цінністю є людина [149].

Присвячена дослідженню поглядів українських мислителів першої половини XX ст. і проблеми національного ідеалу дисертація О. Кендус. У роботі проведено аналіз впливу історико-культурного, соціально-політичного, релігійного чинників на формування уявлень про національний ідеал у свідомості українського суспільства. Доведено, що національний ідеал

розглядався вітчизняними мислителями як складна ціннісно-світоглядна категорія, що виражає устремління до досконалості, уявлення про зразкове як у суспільно-політичному, так і духовно-моральному бутті нації та її представників. Увібравши в себе специфіку української ментальності та культури, приходять до висновку О. Кендус, категорія національного ідеалу у вітчизняній філософії першої половини ХХ ст. знайшла свій прояв через два виміри – суспільно-політичний та особистісний. Суспільно-політичний вимір національного ідеалу характеризувався українськими філософами в контексті таких цінностей як нація, свобода, державність, а особистісний вимір знаходив свій прояв в образі української людини, яка формувалася на традиціях і цінностях християнського і морально-політичного ідеалів особистості [81].

На основі аналізу архівних документів та української педагогічної преси Закарпаття, М. Кухта відобразила тенденції розвитку шкільництва краю у 20-30-і роки ХХ ст. і визначила вплив педагогічної преси на формування національного ідеалу учнівської молоді. У науковій роботі були зроблені висновки, що виховний національний ідеал – це важлива складова духовності людини, ідеал гармонійно розвиненої, творчої особистості з національною ментальністю і національно-громадянською свідомістю, який полягає у засвоєнні гуманістичних цінностей, що ґрунтуються на глибокій етнонаціональній основі, традиційний родинній педагогіці, пріоритетності індивідуального над загальним, типовим у життєздійсненні, на пізнанні за формулою: від рідного – до чужого, світового, а процес формування виховного національного ідеалу здійснюється шляхом цілеспрямованих педагогічних впливів (родина – школа – держава), які забезпечують інтелектуальне, фізичне, духовне і національно-громадянське становлення особистості, що дає можливість використання передового педагогічного досвіду 20-30-х років ХХ ст. в умовах становлення та розбудови Української держави [102, с. 15].

Філософські уявлення про український національний ідеал у двадцятому столітті також був тісно пов'язаний з політикою. Наприклад, Д. Донцова у

своїй праці “Дух нашої давнини”[55], наголошувала, що побудувати незалежну та вільну Україну можна тільки за умови відродження моральних та естетичних українських взірців, ідеалів для наслідування у народних масах. До проблеми українського національного ідеалу також зверталися Ю. Бойко у праці “Шлях нації” [22], В. Винниченко (“Відродження нації”) [31]. Вони піднімали питання важливості національних ідеалів для становлення держави.

Концепція політичного ідеалу ґрунтовно розроблена у дисертації В. Корнієнко. Вона спирається на класичну теорію розвитку суспільства, сутність якої розкривається в процесі порівняльно-історичного аналізу прояву та вибору політичного ідеалу в різні історичні епохи. Нею також виявленні головні політологічні характеристики в його формуванні, серед яких головними є технологізація мислення, антропологічні принципи його формування, синергія та гуманізація [94].

Досліджуючи природу і суть ідеалу в філософській літературі Н. Рудницька визначила особливості взаємозв’язку регулювання діяльності людей за допомогою ідеалів з нормативним регулюванням на різних етапах суспільно-економічної формації. Ідеал вона розглядає як кінцеву мету, що виражає корінні інтереси людей. Отримані результати дослідження дали змогу їй з’ясувати класифікацію ідеалів у відповідності з вченням про будову суспільної свідомості; соціально-філософське розуміння ціннісних орієнтацій як ціннісної спрямованості інтересів; поняття ідеалу суспільного устрою як конкретно-історичної єдності форм суспільних ідеалів [188, с. 8].

Суспільний ідеал філософа П. Новгородцева ретельно досліджено у науковій праці О. Литвинова, який приходить до висновку, що ідеал є конструктивною утопією у центрі якої поставлено особистість. У роботі також з’ясовано, що суспільний ідеал як ідеал абсолютного імперативно-морального характеру має конструктивний позитивний потенціал щодо формування як моральних якостей особистості, так і правосвідомості. Також О. Литвинов звертає увагу на те, що посилення дієвості абсолютного суспільного ідеалу

видатний філософ пов'язує зі свідомою орієнтацією на нього, що надає вже правосвідомості можливості впливати на моральні та інші нормативні аспекти свідомості людини взагалі [108].

Згадані нами вище філософські уявлення про ідеал є важливими для уточнення сутності гуманістичного ідеалу старшокласників у нових соціокультурних умовах в середовищі яких домінують матеріально-прагматичні цінності. Цю проблему досліджує А. Вірковський, який наголошує, що “гуманістичним ідеалом” є самоактуалізована особистість, діяльність якої спрямована на благо інших. Така особистість здатна гармонійно поєднувати духовно-моральні риси (доброту, повагу до людей, справедливість, співчуття, протидію злу, громадянськість, творчий інтелект, здатність до саморозвитку тощо) та соціально-ділову активність (підприємливість, працелюбність, відчуття господаря, ініціативність, діловитість, цілеспрямованість тощо). Пріоритетними для неї залишаються духовно-моральні цінності [32, с. 9].

Збагатила сутність і структуру гуманістичного ідеалу старших підлітків К. Дорошенко. В її роботі науково обґрунтовано теоретико-прогностичну модель виховання гуманістичного ідеалу старших підлітків. Під нею розуміється змодельований в індивідуальній свідомості образ свого “кращого я”, що слугує мотивом перетворювальної діяльності суб'єкта, яка ґрунтується на принципах ціннісного ставлення до себе, до інших, до Батьківщини, до всіх народів, до природи; знанні своїх прав і свобод та умінні їх захистити; пріоритеті моральних цінностей [57, с. 175–177].

Простір розгортання ідеалу як цілісної системи в бутті окремої особистості, колективу, сім'ї досліджує В. Литовченко. На її думку в формуванні особистості ідеал посіє одне з головних місць. У роботі здійснено теоретичне осмислення феномену ідеалу через вивчення продуктів духовної творчості жителів України дохристиянської доби, визначені функції та специфічні риси ідеалу в давньоукраїнському суспільстві. Отримані результати

дали змогу з'ясувати підходи до ідеалу, його осмислення в історико-філософській думці, розглянути крізь призму світоглядної системи давнього населення України його різновиди, проаналізувати наявність в ньому об'єктивного і суб'єктивного, свідомого і несвідомого змістів [110].

Розділяє думку про те, що у формування зростаючої особистості ідеал посідає одне з головних місць і О. Лучанінова, досліджуючи проблему формування духовного ідеалу в учнів гуманітарного ліцею у процесі вивчення української мови і літератури. Нею встановлено, що “духовний ідеал” є найвищою моральною досконалістю у системі дійових духовно-моральних цінностей, яка сформувалася завдяки стійким моральним почуттям і переконанням у моральній свідомості особистості в основі якого лежить гармонійна єдність життєвих потреб і здібностей людини. Нею також виявлено, що “ідеал” як наукове поняття значно ширше за змістом, ніж “духовний ідеал”, оскільки пов'язується з внутрішньою потребою особистості жити за законами добра, краси, справедливості. Якщо уявлення про моральний ідеал, підсумовує О. Лучанінова, виробляє суспільство то уявлення про духовний ідеал формується в моральній свідомості особистості [119].

Будь-який ідеал у сучасних дослідженнях неодмінно відображає окремі властивості, тенденції об'єктивної дійсності і базується на певних знаннях. Проаналізувавши праці, в яких основна увага була зосереджена на понятті “ідеал” та його видів у працях діячів різних епох, підкреслимо, що всі різновиди ідеалів (політичні, моральні, естетичні, гуманістичні) тісно переплітаються зі змістом професійного ідеалу особистості.

Відмітимо, що людство нагромадило великий досвід наповнення названих ідеалів конкретним змістом. По-перше, це людина ініціативна, підприємлива, діяльна. Їй притаманна самостійність, гідність, здатність генералізувати думки, розвинена інтуїція. По-друге, це людина з національно орієнтованою свідомістю. Вона любить свій народ, для неї рідна мова й інші ознаки самобутності служать засобом національної самоідентифікації, розвитку

почуття гідності, патріотизму, що засвідчується працею, цілеспрямованим зусиллям. По-третє, це людина з розвинутою правовою, моральною відповідальністю. Слід пам'ятати, що лише вільна особистість може брати на себе відповідальність. Маючи свободу вибору тих чи інших цінностей і реалізуючи її, така особистість усвідомлює, що свобода обмежується певними законами, нормами, моральними регуляторами. Саме така людина здатна захистити себе й інших. По-четверте, це людина з рельєфно оформленою світоглядно-екологічною орієнтацією. По-п'яте, це людина з розвинутою установкою на моральність, внутрішнє самопіднесення, духовне самопанування, особисту причетність до змін навколишнього середовища в ім'я торжества справедливості, добродіянь, гуманізму. І саме такий ідеал людини приваблює людство вже тривалий час. Адже, ідеал, як стверджують В. Болгаріна, Ю. Терещенко це контури образу майбутнього, рельєфність яких для людини досягається її розпорядливістю, здатністю проникати в глибини суперечностей, виходити з тверезих розрахунків у діяльності [23, с. 17–18].

Отже, узагальнення результатів теоретичного аналізу проблеми формування професійних ідеалів старшокласників професійних ідеалів старшокласників у історико-педагогічному контексті, яка досліджується філософами (Л. Архангельський, Н. Балабан, В. Давидович, Є. Ільєнков, С. Комісаров, І. Лойфман, Н. Нікітіна, П. Новгородцев, В. Орлов, Н. Рудницька, М. Самардак, С. Шендрік та інші) і педагогами (Д. Дідро, Ф. Дістервег, Я. Коменський, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, О. Сухомлинський, Й. Песталоцці, Г. Кершенштейнер та інші) свідчить про динамічність їх становлення і складність вивчення як конструктивних, дієвих і спрямованих у нескінченність уявлень про гармонійно розвинену людину. Нині професійні ідеали вивчаються вченими (К. Абульханова-Славська, І. Грязнов, О. Коберник, Г. Костюк, К. Платонов, В. Оржеховська, Г. Пустовіт, С. Рубінштейн, О. Сухомлинська, К. Чорна та інші) у контексті довершеного образу майбутнього, що представлений на суспільному, особистісному, моральному і духовному рівнях.

Упродовж останніх років здійснено низку історико-педагогічних (В. Турянця, В. Литовченко, Н. Опанасенко, Н. Рудницька, У. Хамар) та експериментальних досліджень особливостей формування національного (П. Вербицька, Д. Донцова, О. Кендус, М. Кухта, Ж. Петрочко), політичного (В. Корнієнко), гуманістичного (І. Бех, А. Вірковський, К. Дорошенко, К. Журба), духовного (О. Лучанінова), професійного (В. Оржеховська, Т. Федорченко, С. Фролова, Н. Ярошенко), естетичного (В. Бриліна, О. Комаровська, С. Коновець, Н. Миропольська, Н. Невярович) ідеалу старших підлітків і старшокласників, ідеалів колективу, сім'ї (В. Литовченко, Л. Канішевська, Т. Кравченко) тощо. Теоретичний аналіз згаданих досліджень уможливив висновок про те, що ідеали диференціюються залежно від об'єкту відображення (гуманістичні, духовні, моральні, політичні, естетичні, професійні, наукові та інші) і масштабу суб'єкта його втілення та реалізації (особистісні, групові, національні, загальнолюдські ідеали та інші). Професійні ідеали особистості, згідно такого підходу (за М. Самардаком і В. Павловим), є складником значно ширшого поняття – “суспільні ідеали”, які синтезують ціннісно осмислений особистістю образ довершеного власного професійного майбутнього, який визначає для неї напрям її профорієнтаційної діяльності.

1.2 Формування у старшокласників професійних ідеалів у теорії і практиці технологічної підготовки

Розгортання соціально-економічних процесів в Україні, зміни в способі життя та поведінки кожної людини, конкуренція та безробіття суттєво впливають на пріоритети сучасної молоді, яка наразі не приймає усталені в радянські часи ідеали професійної праці. Це об'єктивна суперечність, підсилена економічною нестабільністю та загостренням конкуренції в межах світового розподілу праці, коли цінності й ідеали минулої епохи не приймаються, а нові перебувають лише на етапі визрівання та ствердження в суспільстві, й визначає

умови професійної самореалізації сучасної молоді. На думку вчених (К. Альбуханова-Славська [1; 2], Л. Архангельський [8], І. Бех [11; 12; 13], Л. Божович [21], Л. Виготський [35; 36], Л. Долгих [54], М. Заброцький [65], І. Зимня [70], І. Кон [89; 90], О. Леонтьєв [106], Н. Невярович [144], Л. Ніколаєва [148], І. Підласий [166; 167] С. Рубінштейн [183; 184; 185], М. Рубінштейн [182], Д. Фельдштейн [219] та інші), найбільш сприятливим періодом формування професійних ідеалів особистості є вік ранньої юності, період професійного самовизначення і вибору майбутньої професії, що пов'язаний із прийняттям певного ідеалу. Проведений нами теоретичний аналіз психолого-педагогічних досліджень, представлений у першому підрозділі дисертації, засвідчив про те, що увага сучасних вчених зосереджена, передусім, на дослідженні змін, які відбулися в розумінні сутності ідеалів, їх значущості в розвитку особистості. Зазначимо, що виокремлені дві тенденції розуміння сутності, природи та значення ідеалу в діяльності та розвитку особистості (як напрям і як образ) прослідковується і в наш час.

Наголосимо, в сучасній педагогічній науці вчені оперують низкою понять, які не є повною мірою тотожними за своїм змістом з поняттям “професійний ідеал”. Це і “моральний ідеал”, “ціннісні орієнтації”, “життєві плани”, “моральний авторитет” тощо. Розкриємо і порівняємо зміст цих понять, що дасть змогу уточнити специфіку професійного ідеалу та його місце в структурі професійного самовизначення особистості.

Проведений нами аналіз засвідчив, що від поняття “моральний ідеал” “професійний ідеал” відрізняється більш широким змістом, інтегруючи в собі три особистісно-професійні складові: духовно-моральні (сукупність особисто значущих моральних цінностей та якостей); соціальні (сукупність соціально значущих якостей); професійні (сукупність професійно значущих якостей) [226, с. 216].

У педагогіці під “ціннісними орієнтаціями” розуміють унормовані утворення як певні приписи, що задають належну, необхідну або ж бажану

поведінку. Але її можливо задати й інакше: у вигляді ідеалу, зразка для наслідування. При цьому якщо ідеалом є людина, обрана такою тому, що вона виконує відповідні норми, то маємо відмінність лише у формі завдання однієї й тієї самої норми (сукупність норм). Але ідеал не завжди задається саме так [15, с.8]. Ціннісні орієнтації є основою для формування професійного ідеалу і мають статистичний характер. На початку становлення професійного ідеалу, який, своєю чергою, має динамічний характер, ціннісні орієнтації визначають його характер, структуру та зміст. Але вже сформований ідеал впливає на структуру ціннісних орієнтацій особистості і навіть деякою мірою змінює їх [226, с. 218]. У системі ціннісних орієнтацій професійні ідеали розглядають Н. Гуслякова [48], І. Підласий [166; 167] і Л. Морозова [137].

Дослідивши сутність понять “життєві плани” і “професійні ідеали”, доходимо висновку, що останнє є більш конкретним у своєму етимологічному значенні. Це виявляється в тому, що професійний ідеал на кожному етапі життя особистості чітко зорієнтований на досягнення визначеної й особистісно значущої цілі. Тому він, передусім, визначає життєву стратегію та плани людини на майбутнє, які становлять основу її індивідуальної програми побудови власного життя. Ще одна суттєва відмінність між цими поняттями полягає в тому, що останнє не містить у собі моральної складової. Тобто життєві плани особистості можуть бути далекі від моральних принципів і правил, прийнятих у суспільстві. Щодо професійного ідеалу він спирається на чітко визначену моральну позицію [226, с. 220].

Названі нами відмінності між змістовно спорідненими поняттями та “професійним ідеалом” не повною мірою розкривають його сутність, якщо не розглянути його з домінуючими серед сучасної молоді “матеріальними цінностями”. Зазначимо, що професійний ідеал є дієвим внутрішнім мотивом, який спонукає особистість до досягнення поставлених цілей. До його змісту також входять і матеріальні цінності, заперечити значення яких в умовах жорсткої конкуренції на ринку праці не можливо, оскільки на сьогодні вони є

обов'язковими атрибутами (власний автомобіль, багатофункціональний телефон тощо) успішної професійної діяльності людини-професіонала.

Підтвердженням цього положення є також те, що сучасна молодь доволі скептично оцінює свої шанси на успіх у трудовій діяльності, що зумовлено низкою причин. Серед них: нестабільне економічне та політичне становище в країні, стрімкий перехід до ринкової економіки, який виявив соціальну неготовність юнаків і дівчат до життєдіяльності в принципово нових умовах; зниження рівня загальної культури молоді; неготовність людини до професійної діяльності в жорстких умовах ринку праці.

Зазначимо, що для сучасної молоді не існує і моральних авторитетів, значущість яких була б незаперечною для зростаючої особистості. Сутність поняття “моральний авторитет” розкриємо, проаналізувавши праці І. Грязнова, в яких визначається роль морального авторитету в житті суспільства. Моральний авторитет, на його думку, є духовною владою над свідомістю особистості, яким володіють певні особи завдяки вихованню в них певних моральних чеснот та ідеалів [46, с. 123]. Тобто моральний авторитет – важливий засіб морального виховання, який спирається на високу національно-патріотичну ідейність, професійну компетентність, чесність, справедливість, порядність [46, с. 221]. Ідеалами, як свідчать дослідження І. Грязнова, можуть бути піднесені ідеї, високі моральні риси або конкретні особистості, носії цих рис. Ідеали майбутньої професії спонукають людину до активної діяльності щодо сумлінного виконання свого професійного обов'язку, якісного опанування знань. Світоглядні погляди і переконання, ідеали, авторитети, професійні інтереси та схильності як провідні мотиви діяльності утворюють мотиваційну систему, стрижень особистості [46, с. 272].

Таким чином, можна констатувати, сутність професійних ідеалів розкривається через усвідомлення професійних інтересів, здібностей, мотивів, інтересів, життєвих пріоритетів і цілей, які старшокласник як майбутній фахівець ставить у своїй діяльності. При цьому обов'язково необхідно

враховувати і зміни суспільно-політичного устрою, запити ринкової економіки, які висувають нові вимоги до особистості, а саме: бути висококваліфікованим фахівцем в обраній професії; здійснювати активну навчально-пізнавальну діяльність; швидко адаптуватися до вимог ринку праці; бути гармонійно розвиненою та високоосвіченою особистістю; бути соціально активною й національно свідомою людиною, наділеною глибокою громадянською відповідальністю, володіти духовними якостями та патріотичними почуттями як носії кращих надбань національної та світової культури; бути здатним до саморозвитку та самовдосконалення.

З урахування згаданих вище вимог досліджується професійний ідеал у працях Н. Ярошенко [244] та С. Фролової [223; 224; 225; 226], які визначають його як ідеальний образ професійного мислення та діяльності (Н. Ярошенко [244]), її своєрідна внутрішня мета, яка формується лише в процесі намагання людини зрозуміти, для чого, заради чого і в ім'я чого вона здійснює ту чи іншу діяльність, або ж як кінцеву ідеальну мету професійної освіти і виховання (С. Фролова [224; 225]), сукупність професійно значущих соціальних і моральних цінностей.

Ця ідея прослідковується також у працях сучасного філософа М. Самардака [192], який наголошує, що важливою особливістю світоглядного освоєння дійсності в контексті соціально-перетворюючої діяльності виступає та обставина, що світ майбутнього, на відміну від недосконалого теперішнього світу, уявляється у вигляді досконалості, ідеалів, на які людина орієнтується в усій своїй духовно-практичній і теоретичній діяльності [192, с. 69–76]. Тож, ідеал сьогодення ототожнюються М. Самардаком з уявленням про майбутній досконалий результат професійної діяльності.

Таким чином доходимо висновку, що формування ідеалів є одним з пріоритетних завдань виховання. Головна увага при цьому має спрямовуватися на виховання віри в ідеали, перевагу духовного над матеріальним. Тож, в основу сучасного виховання, зазначає І. Підласий, потрібно покласти цінності

нашої виховної традиції (діловитість, ініціативність тощо) [167, с. 7]. Зазначене дає підстави стверджувати, що формування ідеалів має бути обов'язково пов'язане з освітою як стратегічною галуззю суспільства [23, с. 17]. Освітня робота з молоддю за мірками ідеалів стає не просто умовою, а значною мірою запорукою ефективності суспільного розвитку як цілісного комплексу ідей, уявлень про цінну, бажану, здатну до розвитку й удосконалення життя людини [59, с. 4].

Підсумовуючи зазначене вище, стверджуємо, що проблема професійного ідеалу, визначення його сутності, змістового наповнення, окреслення особливостей вияву, умов і засобів реалізації, яка була ініційована класиками світової філософії, в наш час збагатилася новими теоретичними підходами та дослідженнями. При цьому професійний ідеал – це образ бажаного власного професійного майбутнього, який задає напрям майбутньої дії. Таке визначення зустрічається також у філософських, психологічних та інших словниках. Про це, наприклад, свідчить визначення у філософському словнику, в якому ідеал це – уявлення будь-чого у формі вищої досконалості [222, с. 138]. Більш точніше визначення дається у філософському енциклопедичному словнику, де ідеал в загальноживаному сенсі є вищий ступінь цінного або найкраще, завершений стан якого-небудь явища, індивідуально прийнятий стандарт (визнаний зразок) будь-чого і, як правило, стосується особистих якостей або здібностей [220, с. 296]. У психологічній енциклопедії (О. Степанов) ідеал розкривається як ідеальний образ, що має нормативний характер і визначає спосіб і характер поведінки або діяльності людини чи соціальної групи. Потреба в ідеалі є однією з вищих соціогенних потреб людини, яка формується у її свідомості через діяльність і спілкування з іншими людьми в процесі духовного освоєння світу і самовизначення в ньому [177, с. 149]. У тлумачних словниках сучасної української мови, поняття “ідеал” розглядається як найвища мета, до якої прагнуть люди і яка керує їхньою діяльністю, взірць досконалості [30, с. 488; 42; 67, с. 213].

Таким чином, на даний час у визначенні ідеалу є сутнісні розбіжності. Пов'язано це, на нашу думку, з теоретично-методологічною позицією вчених, обраною ними для розв'язання певної педагогічної проблеми, в якій переважає особистісний або діяльнісний підхід. Така дослідницька позиція відповідає особистісно-діяльнісному розумінню суті та значущості в розвитку особистості сформованих у неї ідеалів, в тому числі і професійних, які, на нашу думку, є образом, що задає напрям. Розкриємо це поняття. Розпочнемо з аналізу праць, в яких обґрунтовується особистісно-діяльнісний підхід.

Сучасні дослідники проблеми професійного розвитку особистості (І. Багаєва [9], А. Деркач [52], І. Зязюн [71], А. Маркова [121], В. Семиченко [194] та ін.) розглядають особистісно-діяльнісний підхід на основі єдності особистості та діяльності, складовими якої є сформованість професіоналізму особистості та професіоналізму діяльності. У даному випадку професіоналізм особистості, за словами науковців, є якісною характеристикою суб'єкта праці, яка позначає високий рівень професійно важливих або особистісно-ділових якостей, креативності та ціннісних орієнтацій. А професіоналізм діяльності є якісною характеристикою суб'єкта праці, який свідчить про високу професійну кваліфікацію та компетентність, сформованість різноманітних навичок і умінь, оволодіння сучасними алгоритмами та способами вирішення професійних завдань, що дозволяє здійснювати діяльність з високою та стабільною продуктивністю [9; 52; 71; 121; 194 та інші].

У працях В. Лозової [111] зазначається, що особистісний підхід вимагає визнання особистості як продукту соціально-культурного розвитку, носія культури, її унікальності, інтелектуальної та моральної свободи, права на повагу, що передбачає опору на природний процес саморозвитку здібностей, самовизначення, самореалізацію, самоутвердження, створення для цього відповідних умов. А діяльнісний, на її думку, спрямований на таку організацію суб'єкта, в якій би він був активним у пізнанні, праці, спілкуванні, своєму особистісному розвитку. При цьому особистісно-діяльнісний підхід

характеризує ціннісне ставлення, позитивні можливості особистості в діяльності [111, с. 96–97].

Учені близького зарубіжжя (Є. Акулова [5], В. Беляков [18], Є. Блінова [20], І. Лахтіна [103], Т. Любєзнова [120], О. Ротанова [181], Л. Смолькіна [202]) стверджують, що суть даного підходу полягає в орієнтації на особистісний розвиток, провідна роль в якому належить діяльності. Ці два компоненти (особистість і діяльність), на їх думку, нерозривно пов'язані один з одним: особистість виступає суб'єктом діяльності, а діяльність визначає розвиток суб'єктності як однієї з найважливіших особистісних якостей [5; 18; 20; 103; 120; 181; 202]. Це свідчить також про те, що професійні ідеали синтезують ціннісно осмислений особистістю образ довершеного власного професійного майбутнього, який визначає для неї напрям її профорієнтаційної діяльності.

Отже, на підставі теоретичного аналізу уточнено сутність поняття *“професійний ідеал старшокласника” –сформований на основі осмислення об'єктивно заданих у суспільстві уявлень про людину-професіонала ідеальний образ власного професійного майбутнього, який задає сферу вибору професії старшокласником, оволодіння нею та досягнення високих соціально-професійних стандартів інженерних і робітничих професій.*

Крім того, теоретичний аналіз досліджень проблем шкільної профорієнтації і профільного навчання технологічного напрямку (Т. Бабко [8], О. Вітковська [34], Л. Гуцан [49], Д. Закатнов [53; 69; 160; 162], О. Капустіна [78; 79], Л. Куліненко [101], О. Мельник [126; 127; 128], О. Морін [136], А. Назарчук [143], В. Синявський [154], М. Піддячий [164; 165], Г. Пустовіт [178], М. Тищенко [53; 163], Б. О. Федоришин [154; 199] та інші) засвідчив про те, що структурними компонентами професійного ідеалу є пізнавально-рефлексивний, мотиваційно-цільовий, процесуально-результативний, що віддзеркалюють його ціннісно-сміслову основу професійного самовизначення. Це своєрідна ціннісно-смістова й орієнтаційна модель для саморозвитку та

самовдосконалення підростаючої особистості в обраній або ж бажаній професії. Зважаючи на результати проведеного нами теоретичного аналізу проблеми формування професійних ідеалів особистості нами виділено такі обов'язкові складові ідеального образу людини професіонала, які нами розподілені на особистісному (працьовитість, самостійність, відповідальність), професійному (фізичний і розумовий розвиток, професійна компетентність) та моральному рівні (патріотизм, чесність, людяність, бережливе ставлення до природи. Професійні ідеали особистості є взірцем, еталоном, своєрідною орієнтаційною моделлю досконалої поведінки людини в сфері її трудової діяльності. Їх формування в учнів сучасної старшої школи визначається загальними тенденціями розвитку профільного навчання і, зокрема, технологічного напрямку, який тісно переплітається з професіями виробничої та інженерно-технічної діяльності людини. Сфера цих професій, які наскрізно представляє освітня галузь “Технології”, пов'язана з видобуванням сировини, її переробленням, виробництвом продукції, збуту й обслуговування під час експлуатації. Це надзвичайно потужна сфера суспільно розподілених видів праці людини, вона має специфічні особливості, зміст та умови праці в різних галузях промислового та сільськогосподарського виробництва. Саме з цим і пов'язана значна кількість і специфіка професійних ідеалів [3; 6; 7; 39; 40; 41; 61; 61; 97; 98; 63; 64; 129; 133; 134; 156; 160; 162; 169; 170; 191; 196; 197; 198; 233; 234; 243; 244 та інші].

Для обґрунтування згаданого вище положення проаналізуємо загальні тенденції розвитку в нашій державі освітньої галузі “Технологія” і, передусім, у старшій школі. Відзначимо, ще до цього часу, як засвідчив проведений нами аналіз праць вітчизняних вчених (І. Андрощук [6; 7], С. Дятленка [62], О. Коберник [84; 85; 86], М. Корець [92; 93], В. Сидоренко [83; 195] та інші) немає єдиного погляду на зміст і структуру цієї освітньої ланки, місця і значущості в ній трудового виховання і професійної орієнтації. Проте такий аналіз дозволив нам виділити три напрями розвитку теорії та практики

технологічної підготовки старшокласників, які й визначають перспективи вдосконалення змісту та педагогічних засобів традиційної профорієнтаційної роботи.

До першого напряму належать праці В. Сидоренка[83], І. Андрощука[6; 7] які акцентують увагу, передусім, на змісті програм освітньої галузі “Технологія”. Такий зміст, на їхню думку, має відповідати структурі сучасного виробництва: видобування сировини, її переробка і виробництво готової продукції. Цими структурними складовими, доводять вчені, й мають визначатися змістові лінії цієї освітньої ланки [7; 83; 195].

Навчальні предмети освітньої галузі “Технології”, на думку В. Сидоренка, мають на меті формування: технічно та технологічно освіченої особистості, підготовленої до життя та активної трудової діяльності в умовах сучасного високотехнологічного, інформаційного суспільства; життєво необхідних знань, умінь і навичок ведення домашнього господарства і сімейної економіки; основних компонентів інформаційної культури учнів, забезпечення умов для їх професійного самовизначення, вироблення в них навичок творчої діяльності та культури праці; здійснення допрофесійної та професійної підготовки за їхнім бажанням і з урахуванням індивідуальних можливостей [195].

Зазначена вище мета, має обов’язково узгоджуватися з навчальними планами для профільного навчання технологічного напряму підготовки. Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України № 306 від 20.05.2003 р., навчальні плани для профільного навчання технологічного напряму підготовки передбачають вивчення предметів інваріантної та варіативної складової з розрахунку 12 (13) годин на тиждень у 10 та 11 класах, з них на вивчення предметів інваріантних відводиться 5+(1) година; 7 годин на додатковий час поглибленого вивчення курсів і предметів за вибором. Для учнів 10 класів технологічного профілю виробнича практика, передбачена програмами, проводиться у навчальному закладі або ж на підприємствах, з якими укладені

певні угоди. Важливою складовою технологічної підготовки школярів є знання основ графічної грамоти. Навчальний курс креслення учні вивчають в 11 класі технологічного та фізико-математичного напрямів. Відводиться для цього 1 година на тиждень. У перехідних навчальних планах 11-річної школи передбачено також можливість вивчення креслення окремо або інтегровано з іншими предметами. Креслення може також вивчатися поглиблено (як профіль трудового навчання). Навчальні предмети освітньої галузі “Технологія” побудовані за модульним принципом і складається з двох частин – інваріантних та варіативних модулів. Основою інваріантної складової є базовий модуль “Проектні технології у перетворюючій діяльності людини”. На вивчення базового модуля у 10-11 класах відводиться по 12 годин. Старшокласники навчаються застосовувати проектну технологію як інструмент для розв’язання практичних проблем. Вивчення другої частини програми передбачається в обсязі 20 годин (один варіативний модуль). Модулі обираються з урахуванням побажань учнів, матеріально-технічної бази навчальних шкільних майстерень, фахової підготовленості вчителя.

Реалізація змісту навчальних програм, доводить В. Сидоренко [195] й І. Андросук [7], має забезпечити розв’язання таких завдань: формування в учнів технічного світогляду, закріплення на практиці знань про технологічну діяльність, спираючись на закони та закономірності розвитку природи, суспільства, виробництва і науки; ознайомлення учнів з місцем і роллю інформаційно-комунікаційних технологій в сучасному виробництві, повсякденному житті; ознайомлення та залучення учнів до різних видів діяльності, формування необхідних для цього знань і вмінь, навчання учнів способів поведінки з різноманітними засобами праці; створення умов для професійного самовизначення, обґрунтованого вибору професії з урахуванням власних здібностей, уподобань та інтересів; формування в учнів культури праці, навичок раціонального ведення домашнього господарства, культури побуту, відповідальності за результати власної діяльності, комплексу

особистісних якостей, потрібних людині як суб'єкту сучасного виробництва і культурного розвитку суспільства; виховання активної життєвої позиції, адаптивності, готовності до безперервної професійної освіти, конкурентної боротьби на ринку праці, потреби ініціативно включатися в систему нових економічних відносин, в підприємницьку діяльність; створення умов для реалізації особистісно-орієнтованого підходу до навчання, виховання та розвитку особистості [195, с. 5].

Зазначене вище свідчить про те, що В.Сидоренком задано перелік професій (їх вимоги, попит тощо), фахівці яких забезпечують виготовлення продукції впродовж всього технологічного ланцюжка (розвідка корисних копалин, видобування, транспортування, зберігання, конструювання, переробка, отримання готової продукції). Перелік цих професій, з одного боку, надзвичайно широкий, з іншого обмежений у можливостях глибокого ознайомлення з вимогами до них та специфікою професійної діяльності кожного фахівця.

Необхідно звернути увагу на те, що формування професійних ідеалів молоді має відображати зміст і структуру професій з урахуванням жорстких умов сучасного ринку праці. Про це, зокрема, наголошує, І. Андрощук [7], стверджуючи, що технологічний напрям профільного навчання має своєрідну регіональну специфіку, яка визначається домінуючими галузями сільського виробництва. Проаналізувавши проблеми технологічної підготовки старшокласників сільської місцевості він констатує, що основне завдання освітньої галузі “Технологія” полягає в ознайомленні учнів старших класів із закономірностями проектної, техніко-технологічної та побутової діяльності з опорою на знання з основ наук на рівні загальновиробничих закономірностей; всебічне ознайомлення з професією, що відповідає індивідуальним можливостям учнів; формування в учнів здатності мобілізувати свої потенційні творчі можливості в різних видах трудової діяльності [7]. Сутність профільної технологічної підготовки старшокласників вчений розглядає як процес, що

передбачає врахування освітніх потреб, нахилів, здібностей учнів відповідно до їх професійного самовизначення та спрямований на активне оволодіння учнями технологічними знаннями, уміннями і навичками, формування особистісних якостей з метою забезпечення готовності їх до творчої й активної перетворювальної діяльності. При цьому профільна технологічна підготовка розглядається як засіб диференціації та індивідуалізації навчання [6, с. 12].

Диференційоване навчання Н. Шиян розглядає як сукупність методів і форм навчання, спрямованих на досягнення учнями певного рівня освіти з урахуванням їх індивідуальних особливостей. Виділено два види диференціації: 1) рівнева (внутрішня), як сукупність методів, форм та засобів навчання, організовану з урахуванням індивідуальних особливостей школярів на основі визначення різних рівнів навчальних вимог; 2) профільна (зовнішня), в основі якої – створення на основі певних даних (інтересів, нахилів, здібностей, досягнутих результатів, професійних намірів) відносно стабільних груп, де різняться зміст освіти й навчальні вимоги до школярів [238, с. 10].

Отже, І. Андросук розглядає технологічну підготовку, як засіб диференціації та індивідуалізації навчання, що дає змогу шляхом змін у структурі, змісті та організації процесу технологічної освіти забезпечити повніше врахування інтересів, нахилів і здібностей учнів, створити умови для навчання старшокласників відповідно до їхніх професійних інтересів і намірів щодо продовження освіти [6, с. 12]. Враховуючи також, регіональну специфіку І. Андросук, конкретизує зміст освітньої галузі “Технологія”. Завдяки цьому, сформульовано принципи профільного навчання – науковість і фундаментальність, системність і наступність, варіативність і оптимальність. На нашу думку, реалізація зазначених принципів має бути підсилена формуванням у старшокласників професійних ідеалів, які на сьогоднішній день розглядаються як духовні опори, регулятивні спонуки цілеспрямованих дій кожної особистості. Завдяки цьому, відбувається виховання майбутнього фахівця виробничої сфери більш ініціативним, підприємливим, самостійним,

відповідальним, зі сформованою сучасною світоглядно-економічною орієнтацією та розвиненим постановленням на духовність, моральність.

Іншу думку щодо наповнення змісту освітньої галузі “Технологія” висловлює М. Корець [92], стверджуючи, що новий зміст трудового навчання повинен передбачати більш глибоке ознайомлення учнів із сучасними досягненнями техніки і технологій, опанування практикою проектно-технологічної діяльності. З огляду на це, на його думку, актуальними є питання розробки наукових засад технічної підготовки майбутніх вчителів трудового навчання, що потребує теоретичного обґрунтування та експериментальної перевірки ефективності структурних змін у навчальних програмах і посібниках з технічних навчальних дисциплін [92, с. 4].

Згідно з розробленою М. Корцем концепцією, зміст технічної підготовки майбутніх учителів трудового навчання визначається у вигляді трьох складників: техніко-технологічні знання; вміння працювати з технікою та технологічні уміння і технічна ерудиція. Перша складова формується під час засвоєння теоретичних знань інтегрованих курсів, а вміння працювати з технікою опановується під час практикумів у навчальних майстернях, лабораторних занять із природничо-математичних навчальних дисциплін (загальна фізика, загальна хімія) та лабораторних практикумів інтегрованих курсів. Технологічні уміння майбутні вчителі здобувають під час виконання лабораторних робіт з матеріалознавства, обробки матеріалів різанням та практикуму в навчальних майстернях. Технічна ерудиція формується як під час комплексного вивчення інтегрованих технічних курсів та інших навчальних дисциплін, так і під час студентської наукової діяльності [92, с. 17].

Здійснивши глибокий аналіз державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (освітня галузь “Технології”), теорії технічних систем, системної класифікацію машин, М. Корець доходить висновку, що основу технічної підготовки повинні складати інтегровані, найбільш узагальнені знання про сучасну техніку та технології, відповідні уміння, якими

можна опанувати переважно у процесі вивчення інтегрованих курсів “Основи виробництва”, “Прикладна механіка”, “Машинознавство” та “Технічна творчість”. При цьому наводиться системно-структурна інтерпретація технічної підготовки вчителя, згідно з якою професійна підготовка буде відповідати вимогам сучасної освіти. Базуючись на створеній організаційній, процесуальній моделі та на змістовому рівні професійної підготовки вчителів трудового навчання, ученим розроблено цілісну модель технічної підготовки студентів та принципи її реалізації [93].

Отже, акцентуючи увагу на технічній підготовці майбутніх вчителів трудового навчання і на тому, що основу технічної підготовки повинні складати узагальнені знання про сучасну техніку та технології, М. Корець, на нашу думку, має дещо відмінну позицію щодо мети, змісту, завдань і структури освітньої галузі “Технологія”, що, своєю чергою, впливає на формування професійних ідеалів старшокласників у сфері інженерно-технічних і робітничих професій. Адже, як нам видається, отримати узагальнені знання про сучасну техніку та технології учні старшого шкільного віку в змозі більш глибоко ознайомившись з професіями спеціалістів, які її конструюють (інженери, конструктори), виготовляють і обслуговують (механіки, токарі, слюсарі та інші) проте отримати, а тим більше спробувати себе у таких видах діяльності старшокласники не зможуть і це не дасть їм узагальнено сприймати вимоги до особистісних і професійно важливих якостей фахівців. Крім того, поза межами уваги дітей, залишаться професії видобувної, переробної й іншої виробничої сфери. Таким чином розвиток технологічної підготовки (за В. Сидоренком) має більші профорієнтаційні можливості для формування професійного ідеалу старшокласників, а згідно концепції М. Корець, дещо менші, але глибокі.

До третього напрямку ми віднесли праці О. Коберника [84; 85; 86] та С. Дятленка [62], які визначають зміст освітньої галузі “Технологія”, акцентуючи більше уваги на методах проекту. Головна мета технологічної освіти, на їхню думку, полягає у формуванні технічно, технологічно і

комп'ютерно освіченої особистості, підготовленої до життя й активної природовідповідної предметно-перетворюючої діяльності в умовах сучасного високотехнологічного інформаційного суспільства, життєво необхідних знань, умінь і навичок ведення домашнього господарства і сімейної економіки, основних компонентів інформаційної культури учнів, забезпеченні умов для їх професійного самовизначення, виробленні в них навичок творчої діяльності, вихованні культури праці, здійсненні допрофесійної та професійної підготовки за бажанням і з урахуванням індивідуальних можливостей [83, с.6].

Мета технологічної освіти переконаний О. Коберник [83] досягається шляхом вирішення таких навчально-виховних завдань: політехнічного розвитку учнівської молоді, ознайомлення її з основами техніки, сучасними перспективними технологіями перетворення матеріалів, енергії й інформації з урахуванням економічних, екологічних і підприємницьких знань, соціальних наслідків використання технологій; творчий та естетичний розвиток учнів, особливо в процесі виконання проектів і художньої обробки матеріалів; оволодіння учнями загальнотрудовими вміннями й навичками, в тому числі культури праці, людських відносин і безконфліктного спілкування, що є необхідними для життя в колективі й сім'ї; забезпечення учням можливості самопізнання, вивчення світу професій, набуття практичного досвіду професійної діяльності з метою обґрунтованого професійного самовизначення; виховання ціннісного ставлення до праці, колективізму, людяності і милосердя, обов'язковості, чесності, відповідальності і порядності, культури поведінки й безконфліктного спілкування, бережного ставлення до природи й природних ресурсів; оволодіння основними поняттями ринкової економіки, менеджменту й маркетингу та вміннями застосовувати їх на практиці під час реалізації особистої продукції й послуг [83, с.7].

Отже, наголошують учені (О. Коберник, В. Сидоренко), зміст технологічної освіти передбачає оволодіння учнями системою технологічних знань, умінь і навичок їх творчого застосування в практичній діяльності,

виховання технологічно важливих якостей особистості, тобто передбачає професійне самовизначення. При цьому в структурі професійного самовизначення професійні ідеали розглядаються як основна складова особистісного розвитку старшокласників.

Традиційно технологічна освіта учнів здійснюється впродовж усього навчання в загальноосвітній середній школі. Такий підхід зумовлюється тим, що мета технологічної підготовки має вирішуватись протягом усіх вікових періодів розвитку учнів із урахуванням їх особливостей. З цього погляду виділяються три етапи технологічної підготовки відповідно до трьох ступенів загальної освіти.

Згідно з новою структурою загальноосвітньої школи, за особливостями форм і методів, з урахуванням віку дітей, обсягу та рівня їх компетентностей технологічна освіта здійснюється в початковій (1-4 класи), основній (5-9 класи) та старшій (10-11 класи) школі. У старшій школі можливі чотири варіанти профільного навчання для учнів старшого шкільного віку:

- предмети поглиблено не вивчаються, трудове навчання реалізується як інваріантний компонент за однією із затверджених МОН України програм;
- поглиблене трудове навчання за рахунок інваріантного та варіантного компонентів, яке може завершуватися присвоєння кваліфікаційного розряду;
- поглиблено вивчається один із навчальних предметів інваріантної складової, трудове навчання в такому навчальному профілі реалізується у формі спецкурсу;
- трудове навчання у технічних ліцях, де ставиться завдання готувати учнів до вступу в технічні вузи [209, с. 4].

При цьому, для всіх варіантів профільного навчання в старшій школі його метою, наголошує О. Коберником [83], є забезпечення можливостей для рівного доступу учнівської молоді до здобуття загальноосвітньої, профільної та початкової допрофесійної підготовки, неперервної освіти впродовж усього

життя, виховання особистості здатної до самореалізації, професійного зростання й мобільності в умовах реформування сучасного суспільства [83].

Основними завданнями технологічного напрямку профільного навчання є: створення умов для врахування й розвитку навчально-пізнавальних і професійних інтересів, нахилів, здібностей і потреб учнів старшої школи в процесі загальноосвітньої підготовки; формування соціальної, комунікативної, інформаційної, технічної, технологічної компетенції учнів на допрофільному рівні, спрямування підлітків на самовизначення щодо майбутньої професійної діяльності; забезпечення наступно-перспективних зв'язків між загальною середньою і професійною освітою відповідно до обраного профілю; виховання в учнів любові до праці, забезпечення умов для життєвого і професійного самовизначення, формування готовності до свідомого вибору й оволодіння майбутньою професією [83, с. 7].

Наголосимо, у цьому підході опосередковано характеризується професійний ідеал профільної підготовки старшокласників, зумовлюється наявністю в більшості старшокласників стійкого інтересу до певних видів діяльності; необхідністю використання стійких інтересів під час досягнення навчальної та виховної мети і завдань; прагненням професійно зорієнтувати старшокласників, підготувати до свідомого вибору майбутньої професії; вимогами, що висувають вищі навчальні заклади до знань, умінь і навичок, якими мають володіти школярі після закінчення навчання в середніх закладах освіти і свідомо розвивати і вдосконалювати впродовж всього професійного життя.

Отже, проведений нами аналіз сучасних напрямів розвитку технологічного напрямку підготовки і врахування досліджуваного нами новоутворення як інтегрованого поняття, що включає в себе не тільки професійні знання, вміння та навички, але й професійно важливі якості обраної або бажаної професії, соціально значущі та морально-духовні риси особистості, професійні цінності та професійні цілі, дає нам можливість стверджувати, що

проектно-технологічний підхід запропонований О. Коберником, має найбільше переваг в питанні формування професійного ідеалу у старшокласників. Найважливішою перевагою цього напряму розвитку освітньої галузі “Технології” є те, що учні, виконуючи практичні роботи не лише ознайомлюються з професіями виробничої сфери, а й безпосередньо виконують професійні ролі фахівців, набуваючи тим самим певного досвіду у сфері виробництва готової продукції. Цей досвід і складає діяльнісну основу образ власного професійного майбутнього.

Відзначимо, нині зміст освітньої галузі “Технології” реалізується не лише в умовах загальноосвітньої школи, а й на базі міжшкільних навчально-виробничих комбінатів МНВК), які згідно з наказом Міністерства освіти і науки України № 430 від 30. 11. 93 року є навчально-виховними комплексами, створеними для задоволення потреб громадян, держави і суспільства у поглибленій базовій трудовій підготовці учнів 8–11 (10–11) класів, їх професійному самовизначення відповідно до інтересів, здібностей, наявних умов. Організація трудової підготовки учнів у комбінаті здійснюється на основі навчального плану, який складається комбінатом на основі базових навчальних планів, розроблених Міністерством освіти і науки України. Школи, які направляють учнів у комбінат для трудової підготовки, передають комбінату педагогічне навантаження з трудового навчання, курсів за вибором, факультативів, гуртків, у необхідному для оволодіння учнями обраним напрямком діяльності обсязі. Випускникам, які закінчили повний курс навчання, надається право складати іспити на присвоєння кваліфікації, розряду з виданням документа державного зразка.

Зазначимо, що освітня галузь “Технологія” охоплює значну кількість напрямів. Наприклад, вивчення курсу спеціалізації “Деревообробка” допоможе учням 10–11 класів поглибити знання про основні породи та властивості деревини, технологічні процеси виготовлення виробів із деревини, про охорону праці та організацію виробництва; отримати базові знання про меблеве

виробництво; розширити політехнічний світогляд, свідомо обрати професію. На практичних заняттях учні зможуть удосконалити та поглибити свої вміння та навички з обробки деревини. Цей навчальний предмет у 10–11 класах спрямований на формування у старшокласників практичних навичок втілення проектного задуму за допомогою особистісно зорієнтованих методик і технік в оригінальному пошуковому макеті, ексклюзивному або тиражному виробі. Старшокласники, які успішно завершили профільне навчання з деревообробки, мають змогу продовжити підготовку в професійно-технічних училищах та інших навчальних закладах. Наприклад, учні можуть у майбутньому навчатися за професіями: столяр будівельний, столяр-червонодеревник, столяр-верстатник, тесляр, різьбяр по дереву, опоряджувальник, налагоджувальник деревообробних верстатів та інші [141].

Профіль “Металообробка” має на меті формування в учнів загальнотрудових, загальновиробничих і спеціальних знань, умінь і навичок діяльності у галузях металообробки та набуття старшокласниками навичок самостійної проектно-технологічної і практичної діяльності, розвиток їхніх інтелектуальних, психічних, творчих, моральних, фізичних, соціальних якостей, прагнення до саморозвитку та самоосвіти і підведення випускників до свідомого особистісно-зорієнтованого вибору однієї або кількох професій металообробного виробництва. На вивчення профілю відводиться по 6 годин у 10–11 класах на тиждень [140].

Технологічний профіль “Агровиробництво” має на меті забезпечити підготовку учнів до трудової діяльності в різних сферах аграрного виробництва та домашньому господарюванні, дати учням загальні відомості про основи сучасного агропромислового виробництва, його технології та технічне забезпечення, економічні та екологічні засади, процеси управління агровиробництвом; залучити учнів до основних видів сільськогосподарської праці, проектно-технологічної діяльності; сформувати навички розв’язання творчих практичних завдань дослідницького характеру. Резерв часу

відводиться на підсилення розділів програми в залежності від регіональних особливостей та матеріально-технічного забезпечення навчання. Кількість годин на вивчення тем програми вчитель може змінювати, враховуючи можливості закладу та спеціалізації аграрного виробництва [139].

Програма навчального предмету “Електротехніка з основами промислової електроніки” призначена для підготовки кваліфікованих робітників в професійно-технічних навчальних закладах майже з усіх професій. Вона передбачає теоретичну підготовку і лабораторно-практичні роботи за трьома напрямками: I (130–155 години) – підготовка учнів на базі базової та повної загальної середньої освіти за професіями електротехнічного та радіотехнічного профілю; II (80–110 години) – підготовка учнів на базі базової та повної загальної середньої освіти за професіями енергетичного, машинобудівного, металообробного та інших профілей промисловості; III (55–34–25 години) – підготовка учнів на базі базової та повної загальної середньої освіти за професіями всіх інших профілей. Залежно від специфіки конкретної професії за рішенням методичної комісії навчального закладу визначається кількість годин на вивчення тем теоретичного навчального матеріалу та лабораторно-практичних робіт [142].

Отже, детальний аналіз освітньої галузі “Технологія”, яка охоплює значну кількість напрямів профільного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах дає нам можливість зробити висновок, що саме зміст технологічної підготовки задає для старшокласників образ власного професійного майбутнього у сфері інженерно-технічних і робітничих професій.

Наголосимо, кожна група професій висуває певні вимоги до професійно важливих якостей особистості. У праці “Психология профессий” (Є. Зеєр [68]) надзвичайно важливою складовою професійної діяльності людини є її професійно важливі якості, які зможуть забезпечити учням старшого шкільного віку продуктивність, якість та результативність їхньої діяльності [68]. Професійно важливі якості – спеціальні здібності людини, які поряд з

мотивами, відіграють роль тих внутрішніх умов, через які переломлюють зовнішні впливи і вимоги діяльності [161, с. 54].

У словнику довіднику з професійної орієнтації В. Синявський та О. Мельник професійно важливі якості розглядаються як комплекс найважливіших індивідуальних особливостей людини, які визначають успішність в оволодінні обраною професією та продуктивне виконання нею професійної діяльності [198, с. 76]. До сфери робітничих та інженерно-технічних професій належить досить значний перелік професій, кожна з яких окремо висуває специфічні вимоги до професійно важливих якостей особистості. В. Синявський [154] визначає такі найбільш важливі професійно важливі якості особистості зазначеного профілю підготовки: високий рівень технічного і оперативного мислення, просторової уваги, точності і координація рухів, розподілу і переключення уваги, оперативної і довготривалої пам'яті, окоміру, емоційної стійкості, спостережливості та витримки [154, с. 28].

Зазначимо, що узагальнення професійно-важливих якостей, необхідних для майбутніх фахівців інженерно-технічних та робітничих професій, здійснено в Державному стандарті освітньої галузі “Технологія” [51], який є одним із обов’язкових елементів змісту загальної середньої освіти. Професійно важливі якості, які вимагаються від старшокласників – вміло застосовувати на практиці отримані знаннями технічного характеру, тобто вільно володіти комп’ютерними технологіями, миттєво реагувати на зміни перебігу технологічного процесу, мати широкий технічний кругозір з метою самостійного оволодіння новою технікою й новітніми технологічними процесами. Вміле використання знань технічного характеру, засвідчує наявність високого рівня технічного мислення старшокласника, що має важливе значення для успішної професійної діяльності. Таким чином професійні ідеали старшокласників як ідеальні образи професійної досконалості є своєрідною орієнтаційною моделлю для саморозвитку та самовдосконалення в обраній або в бажаній професії. Зважаючи на результати

проведеного нами теоретичного аналізу проблеми формування професійних ідеалів особистості (див. підрозділ 1.1 дисертації) нами конкретизовано такі обов'язкові якості, цінності та компетентності ідеального образу людини професіонала у сфері інженерно-технічних і робітничих професій: на особистісному рівні – працьовитість, мобільність, самостійність і відповідальність; на професійному рівні – фізична розвиненість, просторове і технічне мислення, професійна компетентність; на моральному рівні – громадянськість, бережливе ставлення до природи. Зазначені професійно важливі якості, а також специфіка професійної діяльності у приватному, державному та підприємницькому секторах промисловості, сільського господарства і сфери обслуговування задають у суспільстві уявлення про людину-професіонала інженерно-технічної і робітничої сфери.

Зазначимо, незважаючи на певні розбіжності у питанні визначення змісту процесу професійне самовизначення старшокласників, переважна більшість сучасних учених (Л. Гуцан [49], Д. Закатнов [69], О. Коберник [83; 84; 85; 86], О. Мельник [129; 130], Л. Морін [136], М. Піддячий [164; 165], В. Сидоренко [195], В. Синявський [196; 197], М. Тищенко [53; 163], Б. Федоришин [217] та інші) дотримуються позиції, що цей процес у вік ранньої юності пов'язаний з уточненням юнаками і дівчатами майбутнього соціально-професійного статусу, а у процесі технологічної підготовки в сфері інженерно-технічних і робітничих професій. Такий образ майбутньої професії, який спонукає старшокласників до активної профорієнтаційної діяльності, й складає суть сформованого у них професійного ідеалу [6; 34; 40; 61; 63; 64; 78; 79; 101; 113; 114; 115; 122; 123; 124; 133; 134; 143; 156; 160; 162; 169; 170; 222; 223; 265; 266; 267; 268; 269].

Зважаючи на розкриті нами вище три напрями розвитку освітньої галузі “Технологія”, ми можна зробити висновок про те, що проектно-технологічний підхід запропонований О. Коберником є, на нашу думку, достатньо продуктивним для формування у старшокласників професійних ідеалів. Оскільки головною перевагою цього напрямку є те, що учні виконуючи

практичні роботи не лише ознайомлюються з професіями виробничої сфери, а й безпосередньо виконують професійні ролі фахівців. Саме такий підхід налаштовує старшокласників на постійне прагнення до самовдосконалення, конкретизації власної освітньої траєкторії й уточнення майбутнього соціально-професійного статусу відповідно заданих у суспільстві вимог до людини професіонала. Цей підхід окреслює профорієнтаційні можливості пізнавально-рефлексивної, пошукової професіографічної та предметно-практичної діяльності старшокласників професійної спрямованості.

Висновки до першого розділу

На підставі історико-педагогічного аналізу поняття “ідеал” з’ясовано дві тенденції його дослідження в контексті виховання і розвитку підростаючої особистості, які беруть початок з праць І. Канта (ідеал як напрям) і В. Гегеля (ідеал як образ). Згадані тенденції представлені у більш пізніх дослідженнях: В. Вахтеров, І. Франко, П. Новгородцев, У. Хамар, Н. Опанасенко, О. Кендус, С. Фролова та інші визначають ідеал як напрям, що презентує активність особистості; І. Бех, Г. Ващенко, В. Винниченко, П. Каптерев, С. Рубінштейн, Н. Рудницька, Д. Чижевський, І. Грязнов, І. Підласий, Н. Ярошенко та інші визначають ідеал як образ ідеального майбутнього. Доведено, що ідеали диференціюються залежно від об’єкту відображення і масштабу суб’єкта його втілення та реалізації. Професійні ідеали особистості, згідно такого підходу, є складником значно ширшого поняття – “суспільні ідеали”, які синтезують ціннісно осмислений особистістю образ довершеного власного професійного майбутнього, який визначає для неї напрям її профорієнтаційної діяльності.

Узагальнення з цього погляду наукових джерел з проблем шкільної профорієнтації і профільного навчання технологічного напрямку (Т. Бабко, Л. Гуцан, Д. Закатнов, О. Коберник, О. Мельник, О. Морін, М. Корець, В. Сидоренко, В. Синявський, М. Піддячий, М. Шабдінов та інші), дозволили

здійснити проекцію запропонованого тлумачення ідеалу на поняття *“професійний ідеал старшокласника”* та уточнити його сутність як сформований на основі осмислення об’єктивно заданих у суспільстві уявлень про людину-професіонала ідеальний образ власного професійного майбутнього, який задає сферу вибору професії старшокласником, оволодіння нею та досягнення високих соціально-професійних стандартів інженерних і робітничих професій. Відтак, структурними компонентами професійного ідеалу виокремлюються пізнавально-рефлексивний, мотиваційно-цільовий, процесуально-результативний, що віддзеркалюють ціннісно-сміслову основу феномену.

Теоретичний аналіз проблеми формування професійних ідеалів старшокласників у контексті технологічного напрямку профільного навчання загальноосвітнього навчального закладу та вимог ринку праці до спеціалістів виробничої сфери, що зафіксовані у Державних професійних стандартах та Державному стандарті освітньої галузі “Технології”, уможливив розкриття особливостей формування професійних ідеалів старшокласників під час технологічної підготовки, а саме: зміст технологічного напрямку профільного навчання старшокласників задає диференціацію професійних ідеалів інженерно-технічних і робітничих професій у державному, приватному і підприємницькому секторах промисловості, сільського господарства та сфери обслуговування. Якостями, яких вимагає професійна діяльність людини у цих сферах, є: на особистісному рівні – працьовитість, мобільність, самостійність і відповідальність; на професійному рівні – фізична розвиненість, просторове і технічне мислення, професійна компетентність; на моральному рівні – громадянськість, бережливе ставлення до природи. Зазначені професійно важливі якості, а також специфіка професійної діяльності у приватному, державному та підприємницькому секторах промисловості, сільського господарства і сфери обслуговування задають у суспільстві уявлення про людину-професіонала інженерно-технічної і робітничої сфери.

Установлено, що формування у старшокласників професійних ідеалів визначається загальними тенденціями розвитку технологічного напрямку профільного навчання старшокласників і тенденціями його удосконалення на засадах проектно-технологічного підходу (О. Коберник, М. Корець В. Сидоренко), що окреслює профорієнтаційні можливості пізнавально-рефлексивної, пошукової професіографічної та предметно-практичної діяльності старшокласників професійної спрямованості.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ СТАНУ СФОРМОВАНOSTІ ПРОФЕСІЙНИХ ІДЕАЛІВ СТАРШОКЛАСНИКІВ

2.1. Структура, критерії та показники сформованості у старшокласників професійних ідеалів

Проведений нами теоретичний аналіз філософської, психолого-педагогічної літератури та профорієнтаційної практики потребує експериментальної перевірки стану сформованості в сучасних старшокласників професійних ідеалів у сфері інженерних і робітничих професій. Для досягнення цієї мети необхідно було розробити структуру “професійного ідеалу старшокласників”, визначити критерії і показники їх прояву в ранньому юнацькому віці. Традиційно у наукових працях, предметом дослідження яких виступає ідеал особистості, виділяються згадані складові неоднозначно. Тому проаналізуємо такі праці.

Вперше у вітчизняній психології структуру моральних ідеалів було розроблено А. Раскіним [180], який досліджував специфіку ідеалів старших підлітків. На підставі рівня узагальненості ідеалів ним було розподілено їх на конкретні, синтетичні й узагальнені [180, с. 18–25]. Наголосимо, використання цієї класифікації й нині прослідковується у працях сучасних науковців, які застосовують її для дослідження найрізноманітніших проблем виховання і розвитку підростаючої особистості (Л. Дукат [61], Л. Ніколаєва [148], З. Гришанова [45] та інші). Так, наприклад, провівши емпіричне дослідження щодо рівня узагальнення моральних ідеалів, Л. Дукат [61] виявила тісний взаємозв'язок між дієвістю та особливостями їхньої будови в учнів загальноосвітніх шкіл [61]. Збагатила і ґрунтовно розкрила структуру морального ідеалу Л. Ніколаєва [148], визначивши самовиховання особистості необхідним й важливим його складником [148, с. 3].

У праці “О нравственных идеалах старшеклассников” З. Гришанова [45], з дотриманням загальноприйнятої у психолого-педагогічній літературі класифікації ідеалів за рівнем узагальнення, доводить положення про те, що основне місце у старшокласників посідають конкретні ідеали. Лише згодом, за одержаними нею емпіричними результатами, з'ясовується, що поряд з конкретними ідеалами розпочинають формуватися також і синтетичні моральні ідеали. Причиною цього, на думку вченої, є потреба у віці ранньої юності виробляти у собі певні якості особистості. Сукупність цих якостей постійно розширюється і тому розпочинають формуватися ідеали, що об'єднують у собі синтетичні образи декількох людей [45, с. 34].

Головними структурними елементами ідеалів, наголошує Н. Судаков [205], є образи позитивних, морально значущих для учнів осіб, які втілюють у собі відповідні моральні цінності [205, с. 84]. Згідно цього положення й ставиться дослідником мета – в якості особливо цінного результату психологічних досліджень моральних ідеалів учнів визначити їх первинні структурні елементи. Ними, на думку Н. Судакова, є наочні образи конкретних людей, з якими учні перебували чи перебувають у прямому чи опосередкованому взаємозв'язку і які позитивно на них вплинули. Такі експериментальні результати дали змогу вченому прийти до такого висновку: моральні ідеали, як й інші психологічні явища, які відображають реальну дійсність, містять в собі, з одного боку, чуттєві, наглядно-образні складові, а з іншого – абстрактно-узагальнені, вербально-понятійні. Ці структурні елементи діалектично поєднані і виконують визначені та задані функції [205, с. 13].

Дослідження ідеалу здійснене В. Бриліної [25] у пізнавальному і мотиваційному аспектах. Вона зосереджує свою увагу на вищій стадії сформованості ідеалу, яка характеризується посиленням інтеграційних зв'язків його складових: стійкою соціальною орієнтацією, узагальненістю ідеалу, розвиненим інтелектом з високою адекватною самооцінкою. Таким чином, результатом сформованості ідеалу, підсумовує В. Бриліна [25], є глибоке

розуміння його суспільної та особистої значущості, яка переростає в ціннісне ставлення до нього [25, с. 26].

Сучасні науковці (А. Вірковський [32; 33], К. Дорошенко [56; 57; 58], О. Лучанінова [119], І. Суботницький [204], О. Которова [96] та інші), розглядаючи ідеали сьогодення, приходять до висновку про потужний вплив на їх становлення у молоді умов швидкоплинних змін у всіх сферах суспільства. Так, наприклад, А. Вірковський [33] у дисертаційному дослідженні з проблеми формування гуманістичного ідеалу старшокласників у позанавчальній діяльності виявляє обов'язкові складові сучасного гуманістичного ідеалу – самоактивність особистості (здатність до саморозвитку, самовиховання, самоосвіти). Крім цього, обов'язковою складовою ідеалу, наголошує вчений, є розвиток прагматичних якостей, які забезпечують успішну трудову діяльність (організованість, комунікативність, соціальну активність, діловитість). Особливого значення в умовах державотворення, стверджує А. Вірковський [33], набуває розвиток національної свідомості особистості, громадянськість. Отримані результати проведеного ним дослідження дали змогу обґрунтувати чотири групи критеріїв педагогічної діагностики сформованості уявлень та знань учнів щодо гуманістичного ідеалу: проектувально-цільові; особистісно-ціннісні; самоактуалізаційні; пізнавальні та творчі [32, с. 13].

Структура гуманістичного ідеалу ґрунтовно досліджена у дисертації К. Дорошенко [56], яка виділила наступні його складові: когнітивний, емоційно-мотиваційний і діяльнісний. Завдання когнітивного критерію, на її думку, полягає у вивченні рівня обізнаності старших підлітків про сутність гуманістичного ідеалу, який характеризує рівень знань про властивості таких моральних цінностей як доброта, справедливість, відповідальність і працелюбність. Когнітивний критерій набуває більшої значущості у старших підлітків, зазначає К. Дорошенко [56], коли до оцінки характеристик знань особистості додається аналіз її емоційних станів. Сильна емоція, наголошує вчена, в змозі активізувати весь організм. Таким чином, емоції допомагають

діагностувати життєві ситуації взаємодії з самим собою, іншими людьми та навколишнім світом. Нею також встановлено, що діяльнісний критерій розкриває ступінь сформованості навичок гуманістичної взаємодії зі світом, показує як у процесі перетворювальної діяльності, спрямованої на себе і оточуючий світ, реалізуються основні положення гуманістичного ідеалу [56, с. 67].

Досліджуючи проблему формування професійного ідеалу студентів педвузу, О. Которова [96] також виділяє три його складові: когнітивний, емоційно-ціннісний і діяльнісний. Отримані нею експериментальні результати дали змогу їй довести положення про те, що: когнітивний компонент складається з системи знань, серед яких можна виділити знання про сутність професійної діяльності, професійно значущі особистісні особливості вчителя; емоційно-ціннісний компонент містить у собі емоційно прийняті та індивідуально організовані професійні цінності, ставлення до конкретних професійних цінностей в педагогічному процесі; діяльнісний компонент включає самооцінку сформованості якостей, знань, умінь необхідних для успішного здійснення професійної діяльності, постановку цілей професійного самовдосконалення, планування процесу самовдосконалення діяльності та його реалізацію [96, с. 35].

Грунтовно структуру естетичного ідеалу на основі синергетичного підходу було розроблено І. Суботницьким [204], який приходить до висновку про його значущість як смислотворчого моменту людської життєдіяльності. Дослідник на основі цього виділяє когнітивний, перцептивно-афективний, ціннісно-світоглядний і діяльнісно-поведінковий складники. Саме завдяки процесу інтеграції зазначених складових, наголошує І. Суботницький [204], формується естетичний ідеал учнів, який як системоформувальна сутність фокусує в єдиному ціннісному просторі всі сторони людської життєдіяльності [204, с. 243].

Наголосимо, нині у наукових дослідженнях (А. Вірковський [32; 33], К. Дорошенко [56; 57; 58], О. Лучанінова [119], І. Суботницький [204],

О. Которова [96] та інші) достатньо ґрунтовно розроблена структура ідеалів життєдіяльності підростаючої особистості та специфіка їх формування на різних рівнях і в різних соціокультурних умовах у дітей та учнівської молоді різного віку. Також достатньо ґрунтовно розроблена структура, критерії і показники готовності до професійного самовизначення старшокласників. При цьому доцільно наголосити, що професійні ідеали старшокласників є конкретні ідеали в контексті вибору майбутньої професії, які в структурі узагальнених поряд з гуманістичними, моральними та іншими утворюють цілісність підростаючої особистості. Крім того професійні ідеали в структурі професійного самовизначення старшокласника виконують функцію прогнозування майбутнього на основі сформованого ідеального образу професії. Тому для розроблення критеріїв та визначення показників сформованості професійних ідеалів старшокласників проаналізуємо також праці, предметом яких є професійне самовизначення особистості та готовність учнів до вибору майбутньої професії [26; 41; 97; 143; 191; 252].

Розпочнемо з дослідження І. Уличного [211; 212] щодо розкриття потенціалу професійного самовдосконалення старшокласників. У структурі цього новоутворення ним виділено мотиваційний, когнітивний та поведінковий компоненти. Науковцем встановлено, що мотиваційний компонент визначає ставлення старшокласника до необхідності професійного самовдосконалення. Показниками цього компоненту є мотиваційна сфера особистості, а загальним критерієм його виявлення постає сформованість ієрархічної структури мотивів, їх стійкість та дієвість. У когнітивному компоненті І. Уличним [211] виділено сукупність невикористаних резервів старшокласника (знання про власні індивідуальні особливості, можливості та бажання, мінливість і різноманітність світу професій, структуру сучасного виробництва, кон'юнктуру ринку праці, вимоги обраної професії та їх адекватну самооцінку) для професійного самовдосконалення. Поведінковий компонент, дійшов висновку вчений, виявляється в практичній реалізації професійного самовдосконалення

старшокласника у профорієнтаційній діяльності, основу якого складає вчинок як прояв самозростання особистості. Критеріями його виявлення є стійкість та наполегливість в активності особистості [211, с. 93].

Готовність до професійного самовизначення у сфері технічної діяльності, на думку В. Мачуського [124], включає у себе такі компоненти: когнітивний компонент (знання про технічні професії, спеціальні знання у галузі техніки, основи сучасного виробництва, спосіб виробництва, територіальний розподіл праці, досвід роботи який набувається у процесі технічної діяльності); мотиваційний компонент (сформованість позитивних мотивів ставлення до професії: моральних, соціальних, пізнавальних, творчих, наявність інтересу до професії); практично-дійовий компонент (наявність спеціальних знань, необхідних для здійснення технічної діяльності, а також умінь використовувати ці знання на практиці, досвід праці, який набувається у процесі технічної діяльності, здатність адаптуватися в умовах конкретного виробництва); креативний компонент (сформованість у старшокласників раціоналізаторського активно-перетворюючого ставлення до праці, потреби приймати участь в технічній творчості, раціоналізаторській і винахідницькій діяльності); самооцінний компонент (здатність співвіднесення учнями своїх індивідуальних особливостей і рівня підготовки з професійними вимогами професії) [124, с. 39].

Проблема підготовки старшокласників до самостійного вибору майбутньої професії в процесі профільного трудового навчання досліджена О. Мельником [130]. У структуру готовності ним виділено також мотиваційний, когнітивний та практичний компоненти. Ним встановлено, що мотиваційний компонент репрезентує ставлення старшокласника до майбутньої професії. Показниками цього компоненту є інтереси, мотиви, професійні наміри. Результатом сформованості визначених показників постає, на думку О. Мельника [130], цілісна, стійка і дієва структура мотивів навчально-трудової діяльності школярів. У когнітивному компоненті, науковець виділив знання

власних індивідуальних особливостей, вимог ринкового професійного середовища. Критеріями цього компоненту виступають глибина та міцність знань. Ним також встановлено, що практичний компонент передбачає вміння самостійно знаходити, користуватися і забезпечувати необхідною інформацією процес вибору майбутньої професії (інформація про власні індивідуальні особливості, вимоги конкретної професії, попит на ринку праці тощо). Критеріями практичного компоненту є точність вмінь та навичок [130, с. 89].

Отже, результати аналізу представлених вище досліджень (В. Бриліна [25], А. Вірковський [32; 33], К. Дорошенко [56; 57; 58], Л. Дукат [61], З. Гришанова [45], О. Которова [96], О. Лучанінова [119], В. Мачуський [124; 125], О. Мельник [126; 30], Л. Ніколаєва [148], І. Суботницький [204], Н. Судаков [205], І. Уличний [211; 212], та інші), низки дисертаційних досліджень з проблеми формування у старшокласників готовності до професійного самовизначення (О. Вітківська [34], І. Жерноклєєв [63; 64], О. Капустіна [78; 79], А. Назарчук [143], О. Павелків [156], М. Шабдінов [233; 234], М. Ярошенко [243; 244] та інші), а також уточнена нами у першому підрозділі дисертації сутність професійних ідеалів старшокласників дали змогу виокремити три взаємопов'язані складники: пізнавально-рефлексивний, мотиваційно-цільовий і процесуально-результативний. Зазначені складові синтезують ціннісно осмислений старшокласником образ довершеного власного професійного майбутнього, який визначає для нього напрям профорієнтаційної діяльності. Структуру професійного ідеалу представляємо на рисунку 2.1.

У пізнавально-рефлексивному складнику поєднується два поняття “пізнання” і “рефлексія”: пізнання – засвоєння сукупності змістовних відомостей діяльності суб'єкта, що пізнає, від активності якого залежить оволодіння предметом пізнання і розуміння його сутності [172, с. 35]; рефлексія – роздумування, самоспостереження, бажання особистості зрозуміти свої власні дії, що спричиняє роздуми над мотивами своїх вчинків [159, с. 239].

СТРУКТУРА ПРОФЕСІЙНОГО ІДЕАЛУ У СТАРШОКЛАСНИКІВ								
критерії								
Пізнавально-рефлексивний – когнітивна складність й самооцінка професійно-рефлексивних знань про ідеальний образ власного професійного майбутнього			Мотиваційно-цільовий – спрямованість на майбутню професію і рівень професійних домагань у ній			Процесуально-результативний – стійкість та дієвість професійного ідеалу		
показники								
Знання про діючі об'єктивно-задані професійні стандарти інженерно-технічних і робітничих професій			Пізнавально-рефлексивні знання про ідеальний образ власного професійного майбутнього			Самооцінка знань про свої актуальні можливості в обраній професії та оцінка знань про задані ринком праці її соціально-професійні стандарти		
Професійні інтереси до професії інженерно-технічної, робітничої сфери			Мотиви оволодіння майбутньою інженерно-технічною, робітничою професією			Професійні домагання старшокласників в обраній інженерно-технічній або ж робітничій професії		
Професійні наміри (основний та резервний професійний план) у сфері інженерно-технічних, робітничих професій			Самовдосконалення в активній предметно-практичній діяльності професійної спрямованості			Початок оволодіння системою способів професійних дій у професіях інженерно-технічної, робітничої сфери		

Рисунок 2.1. Структуру професійного ідеалу старшокласника

Ці визначення дають нам підстави стверджувати про те, що пізнавально-рефлексивний критерій характеризує: комплекс дій старшокласників технологічного напрямку підготовки, які спрямовані на ознайомлення з діючими об'єктивно-заданими професійними стандартами інженерно-технічних та

робітничих професій, усвідомлення й осмислення ідеального образу власного професійного майбутнього у сфері згаданих професій. Старшокласники мають знати як на основі отриманих знань, вмінь та навичок і відповідної самооцінки пізнати себе, реалізувати різні підходи для узгодження заданих сучасним ринком праці вимог професій виробничої сфери та сформованих індивідуальних особливостей, бажань і можливостей. Відповідно до пізнавально-рефлексивного складника старшокласник набуває знань про об'єктивні стандарти виробничих професій та виявляє ціннісне ставлення до них.

Наступний критерій сформованості у старшокласників професійних ідеалів визначено нами як мотиваційно-цільовий. Обґрунтуємо об'єднання в мотиваційно-цільовому критерії мотивів і цілей активності старшокласника. Мотиви – це сукупність внутрішніх особистісних умов, які спонукають, спрямовують і керують людськими діями та вчинками. Сформовані мотиви діяльності передбачають одночасно і сформовані цілі такої діяльності, яка усвідомлена. Проте одні й ті ж мотиви породжують різні цілі дії [221, с. 509].

Ідеал людини є складовою процесу цілепокладання, приходить до висновку Н. Рудницька [188] в процесі визначення значення соціального ідеалу в структурі ціннісних орієнтацій, він з-поміж різних цілей діяльності виступає як особливий вид цілепокладання людини [188 с. 13]. Ціль характеризує передбачені мисленнєво результати діяльності та шляхи її досягнення за допомогою відповідних засобів. Вони виступають як спосіб інтеграції дій людини в деяку послідовність або систему, це одна із форм детермінації людської діяльності [203, с. 291]. Ціль і цілепокладання у працях К. Абульханової-Славської визначаються як життєва здібність особистості [1, с. 150].

Отже, мотиви і цілі тісно взаємопов'язані, мотиви спонукають до діяльності, а цілі виступають у якості можливого і завжди передбачуваного результату діяльності. Зазначене вище дає підстави конкретизувати завдання мотиваційно-цільового складника – формування мотивації поглиблення

старшокласниками пізнавально-рефлексивних знань про інженерно-технічні та робітничі професії і власні індивідуальні особливості й активізацію предметно-практичної діяльності професійної спрямованості в контексті обраної професії, сформованого ідеального образу власного майбутнього. Тому його критерієм визначено спрямованість на майбутню професію і рівень професійних домагань у ній. Цей критерій відображає визначеність і вмотивованість оволодіння професією виробничої сфери у промисловості, сільському господарстві, сфери обслуговування державного, приватного і підприємницького сектору економіки.

Наступним складником сформованості у старшокласників професійних ідеалів визначено нами як процесуально-результативний, який свідчить про реалізацію відповідних знань і мотивації в безпосередній практичній діяльності професійної спрямованості. Такою діяльністю у технологічному напрямі підготовки старшокласників є предметно-перетворювальна, яка споріднена з відповідним напрямом виробничої сфери і яка через зміст навчального профілю (агровиробництво, деревообробка і т. д.) задає майбутню сферу професійної праці. Перелік професій цієї сфери, їх вимоги до людини, попит на ринку праці, зміст та умови діяльності, перспективи професійного зростання утворюють задані в суспільстві актуальні соціально-професійні стандарти професії. Людина професіонал цієї сфери виступає професійним ідеалом для старшокласників, які обрали для продовження навчання у старшій школі один із навчальних профілів освітньої галузі “Технології”, а його зміст дає змогу розпочати оволодіння первинними професійними знаннями і вміннями в контексті обраної професії. Стійкість та дієвість професійних ідеалів, відповідно до процесуально-результативного складника, охоплює практичну складову професійного ідеалу і унаочнює сформованість ціннісного ставлення до майбутньої інженерно-технічної або ж робітничої професії.

Отже, складовими сформованості у старшокласників професійних ідеалів нами виділено пізнавально-рефлексивний, мотиваційно-цільовий і

процесуально-результативний, які взаємообумовлені і взаємопов'язані між собою. При цьому зазначимо, що специфіка пізнавально-рефлексивного критерію виявляється в тому, що технологічний напрям профільного навчання старшокласників задає чітку сферу майбутньої професійної діяльності, яка пов'язана з робітничими та інженерно-технічними професіями. Тому когнітивна складність й самооцінка професійно-рефлексивних знань про ідеальний образ власного професійного майбутнього й складає саме зміст цього критерію, який розкривається через такі показники: знання про об'єктивно задані професійні стандарти інженерно-технічних і робітничих професій, рефлексія образу власного професійного майбутнього, самооцінка професійних можливостей в обраній інженерно-технічній або ж робітничій професії.

Перший виділений нами показник зазначеного критерію є знання про діючі об'єктивно-задані професійні стандарти інженерно-технічних та робітничих професій. Ці стандарти задані нормативними документами держави, зокрема наказом МОН України від 26. 04. 2012 року № 522 “Про затвердження методичних рекомендацій щодо розроблення Державних стандартів професійно-технічної освіти з конкретних професій на основі компетентнісного підходу”. Згаданий документ у межах виду діяльності визначає трудові функції, кваліфікацію робітника відповідно до рівнів Національної та галузевих рамок кваліфікацій, умови праці, особистісні якості, вимоги до професійної освіти і навчання, можливі місця роботи тощо. Професійний стандарт охоплюють також і конкретні трудові функції та трудові дії спеціаліста. Професійні стандарти, на думку О. Щербак [240] і ми поділяємо цю думку вченого, є основою для формування галузевої рамки кваліфікацій, де кожен рівень кваліфікації описаний чітким набором вимог до знань, умінь та компетенцій працівників певної професії [240, с. 8].

Таким чином, професійні стандарти інженерно-технічних та робітничих професій задають загальні вимоги до обраної старшокласником професії, які у поєднанні з динамічними вимогами ринку праці є “професійною абеткою”, у

якій вони черпають знання про обрану або ж бажану професію, діючи об'єктивно-задані професійні стандарти цих професій, знання, вміння, професійні навички й особистісні якості, необхідні для успішної діяльності, і програму самовдосконалення в ній. Це ідеальне уявлення старшокласників про власне професійне майбутнє, яке ґрунтується на об'єктивно заданих актуальних соціально-професійних стандартах.

Наступним показником пізнавально-рефлексивного складника нами визначено сформовані на основі самопізнання і рефлексії знання старшокласника про ідеальний образ власного професійного майбутнього у сфері інженерних або ж робітничих професій. Такі знання систематизуються в уявленнях юнаків і дівчат про себе нині (образ “Я” і моя майбутня професія) і в майбутньому (“Я” –я майбутній професіонал). Взаємозв'язок і суперечність між ними спонукає старшокласника до активного самопізнання, самовдосконалення і саморозвитку. І цей процес активно-реалістичний лише за умови адекватної оцінки професії і самооцінки в контексті її вимог до особистісних і професійних якостей. Саме тому наступним показником нами виділено самооцінку знань старшокласниками своїх професійних можливостей досягнути в майбутньому заданих соціально-професійних стандартів у обраній інженерно-технічній або ж робітничій професії, які сфокусовані в ідеальному образі власного професійного майбутнього.

Наголосимо, сучасними дослідниками (В. Полонський [172], Н. Якса [242], В. Астахов [38] та інші) достатньо ґрунтовно вивчено питання впливу самооцінки на формування та розвиток підростаючої особистості в різні вікові періоди. Нині також не викликає глибоких дискусій і питання сутності цього поняття, його змісту і значення. Так, наприклад, В. Полонський [172] самооцінку визначає як оцінку людиною своїх можливостей, якостей, місця серед інших людей, які впливають на рівень домагань людини, складність досягнення нею цілей, які вона ставить перед собою [172, с. 53]. У соціально-педагогічному словнику, укладеному Н. Яксом [242], самооцінка визначається

як судження людини про рівень розвитку власних якостей, властивостей у співвідношенні їх з певним еталоном, зразком [242, с. 139].

Крім того нині самооцінка розглядається як основний структурний елемент самосвідомості особистості, який фіксує усвідомлену характеристику себе, міру і якісну визначеність розвитку своїх реальних і потенційних здібностей, соціальних і моральних якостей, фізичного стану, рівня психологічної зрілості, ступінь привабливості й успішності. При цьому індивід оцінює себе згідно заданих у суспільстві критеріїв, які наближують її до відповідних еталонів, зразків, цінностей [38, с. 388].

Отже, адекватна самооцінка знань старшокласника про свої актуальні можливості в контексті обраної професії та адекватна оцінка знань про задані ринком праці її соціально-професійні стандарти, які фокусуються в ідеальному образі власного професійного майбутнього у сфері інженерних або ж робітничих професій, є мотиваційною спонукою розгортання профорієнтаційної діяльності особистості. При цьому чітке структурування таких знань складає підґрунтя для розроблення старшокласником цілей діяльності, складність яких задає рамки його профорієнтаційної активності. Саме тому спрямованість на майбутню професію і рівень професійних домагань у ній визначено нами критерієм мотиваційно-цільового складника сформованості у старшокласників професійних ідеалів у процесі технологічної підготовки, а показниками професійні інтереси, мотиви вибору професії і рівень професійних домагань.

В ідеалах людини, особливо професійних, наголошує С. Рубінштейн [187], яскраво виявляється її загальна спрямованість. Особистість, проявляючись в ідеалах, через них формується під значним впливом суспільних оцінок [187, с. 531]. Така спрямованість, стверджує Ю. Чуфаровський [232], характеризується як складна властивість особистості, що містить у собі систему спонукань, які визначають активність людини, винахідливість, її зрілість, широту й інтенсивність [232, с. 100].

Акцентуємо увагу та тому, що сформований професійний ідеал вносить чіткість і єдність у спрямованість особистості і є один з центральних мотивів професійного самовизначення особистості. Професійна спрямованість зумовлює поведінку і діяльність людини у межах її професії не опосередковано, а через сформовану систему потреб [161, с. 53]. Така професійна діяльність обумовлена професійними інтересами, які є першим показником мотиваційно-цільового складника.

Ми погоджуємося з твердженням О. Федьович [218], яка розглядає інтерес як специфічну пізнавальну спрямованість особистості на певні об'єкти та явища з метою задоволення актуальних потреб [218с. 357]. А також з визначенням професійного інтересу старшокласників О.Павелків [156], яка розглядає його як психічне утворення потребнісно-мотиваційної сфери індивіда, що ґрунтується на усвідомленні суспільно-економічної та особистісної значущості цієї діяльності, вимог, які вона ставить до людини і яке проявляється у прагненні старшокласника оволодіти необхідними знаннями, уміннями та професійно значущими якостями [156, с. 8]. Сформований професійний інтерес особистості (В. Ярошенко [243]) характеризує її вибіркове ставлення до певної сфери трудової діяльності.

Таким чином, основною характеристикою професійного інтересу старшокласника є його вибірковий характер. Це результат пізнання обраної або ж бажаної професії, самопізнання в контексті її вимог, оцінки соціально-професійних стандартів і самооцінки власних індивідуальних особливостей, які приймаються й аналізуються на основі їх емоційного переживання. Саме тому професійні інтереси в структурі професійних ідеалів, на нашу думку, є передумовою і свідченням того, що старшокласник обрав майбутню професію інженерно-технічної або ж робітничої сфери й успішно розпочав формувати ідеальне уявлення про себе як майбутнього професіонала.

Відзначимо, на підставі аналізу праць вітчизняних учених (І. Мачуська [122], В. Ярошенко [243], О. Федьович [218], О. Павелків [156] та інші) робимо

висновок про те, що сформований у старшокласника професійний інтерес є дієвим мотивом його профорієнтаційної діяльності. Він є складовою системи мотивів професійного самовизначення, які активізують процеси самопізнання, самооцінки та самовдосконалення. Мотив це матеріальний або ідеальний предмет, який спонукає і надає певного смислу цілям діяльності, вчинкам [201, с. 130]. Мотиви оволодіння майбутньою інженерно-технічною, робітничою професією є другим показником мотиваційно-цільового складника. А наступним показником нами визначено професійні домагання старшокласників у обраній інженерно-технічній, робітничій професії. Обґрунтуємо це положення.

Вперше поняття “рівень домагань” у наукові дослідження було введене німецьким дослідником К. Левіним [255]. Домагання особистості, на думку вченого, є її особистісним утворенням, яке детермінує будь-яку активність і тому визначає не лише поведінку людини в певних умовах, а й спонукає її до процесів самоформування [255]. Поняття “домагання”, визначається К. Абульхановою, як найважливішою особистісно-життєвою здібністю, проективною модальністю особистості, яка виражається у комплексі її вимог до себе, оцінці себе, своїх можливостей і надій, загальним уявленням свідомості про “Я”, концепції “Я”, яка визначає те, що особистість вважає по праву отримати від життя, на що вона розраховує, яке місце вона хоче зайняти [1, с. 108]. При цьому на думку Б. Мещерякова і В. Зінченка, потреба у домаганні в майбутній професійній діяльності може бути задоволена виключно в процесі досягнення успіхів у ній [175, с. 285].

Професійні домагання старшокласників досліджуються також сучасними дослідниками проблем шкільної профорієнтації (Л. Гуцан [49;], Д. Закатнов [53; 69], В. Мачуський [123; 124], О. Мельник [126; 127; 128], О. Морін [136], В. Сидоренко [66], В. Синявський [196; 197], М. Піддячий [164; 165] та інші), які розглядають їх у безпосередньому взаємозв’язку із внутрішніми механізмами активізації професійного самовизначення старшокласника (самопізнанням та самовдосконаленням). Самооцінка й професійні домагання,

стверджують науковці, лежить в основі побудови програми входження дитини в майбутнє професійне середовище [34; 63; 64; 66; 78; 79; 143; 156; 196; 233; 234; 243; 244].

Отже професійні домагання старшокласників задають рівень і складність досягнення цілі у майбутній професії: інженерно-технічній, яка вимагає ґрунтовних знань, умінь, навичок, особистісних і професійних якостей, або ж робітничій, яка на сучасному ринку праці вимагає компетентності, гнучкості та мобільності. Саме тому нами виділено цей показник сформованості професійних ідеалів, який свідчить про складність професії, її вимоги та задані соціально-професійні стандарти, яких прагне досягнути в майбутньому. старшокласник, і які він вважає для себе можливими. І це не лише констатація факту сформованості відповідного рівня професійних домагань, а й стійкість та їх дієвість, які тривалий час спонукають старшокласника до активної профорієнтаційної діяльності.

Відзначимо, проведений нами аналіз досліджень (Л. Божович [21], В. Гоголев [39], А. Кармян [80], В. Корнієнко [94], В. Крисько [200] та інші), які розглядають стійкість та дієвість як якісні характеристики сформованості ідеалів особистості, приходимо до висновку про те, що стійкість ідеалу (В.Гоголев [39]) забезпечує, передусім, стсформованість професійних мотивів поведінки, а відповідно і самої поведінки людини [39, с.23]. При цьому стійкість професійного ідеалу нерозривно поєднана також з їх дієвістю, адже сформований ідеал особистості не статичний (Кармян А. [80]), особистість наближається до нього, реалізуючи певну програму [80, с. 693]. Таким чином через такі характеристики як стійкість і дієвість професійний ідеал відображає перспективу розвитку особистості (В. Корнієнко [94]), її професійну спрямованість на відповідний результат взаємодії з середовищем [94, с. 31].

Саме тому критерієм процесуально-результативного складника нами визначено стійкість і дієвість професійних ідеалів старшокласників. Зазначений критерій виявляється у вмінні діяти відповідно до заданих вимог навчального

профілю технологічної підготовки. Його показниками є: професійні наміри (основний та резервний професійний план), самовдосконалення у активній предметно-практичній діяльності професійної спрямованості, початок оволодіння системою способів професійних дій в контексті обраної професії.

Першим показником зазначеного критерію є професійні наміри старшокласників у сфері інженерних і робітничих професій. Намір, за визначенням авторів словника-довідника (А. Капська [201], С. Толстоухова [201]) – це рішення людини виконати певну дію й домогтися в майбутньому певного результату. Він передусє дії і виконує функцію спонукання і планування поведінки та діяльності, передусім професійної [201, с. 132]. У дослідженні О. Мельника [130] намір визначається як внутрішня спрямованість особистості діяти в майбутньому в певному напрямку. Індикаторами виявлення професійних намірів старшокласника є наявність та чіткість особистого професійного плану [130, с. 40].

Професійний намір визначається як змістовно-синтетичне і динамічне утворення особистості у дисертаційному дослідженні О. Моріна [136]. Такий намір є довільним, усвідомленим волевим актом планування майбутньої діяльності з оволодіння визначеною професією. Формується це особистісне утворення, приходить до висновку вчень, на основі пізнавальної активності особистості по набуттю системи знань та вмінь, які зумовлюють професійні інтереси до визначеної сфери майбутньої трудової діяльності у відповідності з її потребами, інтересами, схильностями та мотивами і які виявляються у готовності старшокласника скласти усвідомлений професійний план оволодіння певною професією. Наявність наміру свідчить про внутрішню активність особистості, про активізацію внутрішніх спонукальних сил, що гарантують у більшості випадків поступальний розвиток індивіда [136, с. 32-34].

Закономірним видається, що ця активність обумовлена бажанням старшокласників поглибити знання про майбутню професію, її вимоги і попит на ринку праці, що підвищує суттєво когнітивну складність сформованого у

них ідеального образу власного професійного майбутнього. Суперечність між такими знаннями про професію та знаннями про власні індивідуальні особливості, конкретизовані у професійних намірах, активізують діяльність старшокласників у різних видах діяльності професійної спрямованості. Саме тому наступним показником зазначеного критерію нами визначено самовдосконалення старшокласників у активній предметно-практичній діяльності професійної спрямованості.

Ідеал, стверджує Є. Ільєнков [72], заданий людиною самій собі є вищою метою людського самовдосконалення [72, с. 108]. Нині, наголошує А. Гусейнов [47], в умовах індивідуалізованого, автономного і взаємно відокремленого існування людини, реалізація професійного ідеалу можлива лише як індивідуальне самовдосконалення, як подолання власних вад [47, с. 237]. Тому, на нашу думку, професійне самовдосконалення старшокласників технологічного напрямку підготовки є цілеспрямованим самоформуванням у собі тих професійних якостей, які необхідні для успішного виконання майбутньої обраної інженерно-технічної або ж робітничої професії.

Відзначимо актуальність і важливість цього показника у практичній реалізації сформованого у старшокласника ідеального образу майбутньої професії. Саме активність, яка розглядається К. Абульхановою [1] як спосіб реалізації потреби у діяльності, спілкуванні, самовираженні особистості у формах життя і є дієвим способом вирішення життєвих суперечностей [1, с. 151]. Підтвердженням цього також є розуміння активності особистості як здатності людини до свідомої трудової і соціальної діяльності (С. Гончаренко [43]), міри цілеспрямованого, планомірного перетворення нею навколишнього середовища й самої себе на основі засвоєння нею багатств матеріальної і духовної культури. Інтегральна характеристика активності особистості – активна життєва позиція людини, яка виявляється в її принциповості, послідовному відстоюванні своїх поглядів, ініціативності, діловитості, діяльності, особливо трудової [43, с. 21].

Отже, активність є одна із найзагальніших морально-трудовак якостей особистості, актуальність якої обумовлюється, перш за все, трудовою позицією. Активна трудова позиція, за визначенням Л. Кравченко [98], це результат інтеграції всіх духовних, соціальних та психофізичних функцій людини; суб'єктивного сприйняття нею навколишнього світу, оцінки власних ресурсів, волі, емоційного ставлення до трудової діяльності. Активна трудова позиція визначається як результат трудового виховання, що концентрує усвідомлений особистістю загальнозначущий обов'язок трудитися для себе і на користь суспільства. В основі формування активної трудової позиції лежить система внутрішніх спонукальних сил, починаючи від потреб, інтересів до ціннісних орієнтацій щодо мети життєдіяльності та засобів її досягнення [98, с. 7].

Таким чином, спрямованість особистості на задоволення певних матеріальних потреб, яка виявляється в інтенсивній професійній діяльності, дає можливість виділити третій показник сформованості професійних ідеалів старшокласників – початок оволодіння системою способів професійних дій.

Наголосимо, інженерно-технічні та робітничі професії у своїй сукупності передбачають, що старшокласники не лише володіють базовими знаннями технологічного напрямку підготовки, знають як їх застосовувати на практиці, а й уміють здійснювати перетворювальну діяльність. Це і визначає третій показник зазначеного критерію – початок оволодіння та набуття системою способів професійних дій в контексті обраної професії.

Таким чином на підставі проведеного аналізу праць вітчизняних вчених (М. Каган [74], А. Леонтьев [105; 107], О. Семак [193] Н. Разумовська [179] та інші) приходимо до висновку про те, що початок оволодіння та набуття старшокласниками системою способів професійних дій передбачає наявність у них певних професійних знань, вмінь та навичок, які під час виконання професійних завдань мають вже предметно-перетворювальний характер чітко заданої навчальним профілем професійної сфери. При цьому професійні вміння свідчать про відповідний рівень практичної діяльності старшокласників, його

здатність застосовувати свої знання у чітко визначених ситуаціях професійного характеру.

У процесі технологічної підготовки старшокласники спочатку ознайомлюють з характером праці (способом діяльності) відповідно до обраної інженерно-технічної чи робітничої професії. Цей вид професійної діяльності є закріплений відповідними нормами. У процесі технологічної підготовки професійні дії кожного старшокласника набувають індивідуальності, певної характерності та показують рівень оволодіння професійної майстерністю. Таким чином практична діяльність, на думку Є. Головахи [40], перетворюється на основне джерело закріплення ідеалів, веде до професійної зрілості особистості, оскільки допомагає старшокласникам провести коригування уявлень про власне майбутнє, отримати необхідний досвід виконання професійних функцій. Ідеал тут виступає в ролі важливого світоглядного орієнтиру, принципу практичної діяльності [40, с. 67].

Тому важливість зазначеного критерію для формування у старшокласників професійних ідеалів є беззаперечною. Адже високий рівень показника процесуально-результативного складника свідчить про початок оволодіння та набуття старшокласниками системою способів професійних дій. Наголосимо, саме в такий спосіб сформовані у старшокласників професійні ідеали задають цілеспрямований рух до втілення в життя ідеального образу власного професійного майбутнього.

Отже, на підставі проведеного теоретичного аналізу проблеми ми виділяємо такі три взаємопов'язані критерії сформованості професійних ідеалів старшокласників у сфері інженерно-технічних і робітничих професій і відповідні кожному критерію показники: когнітивна складність і самооцінка професійно-рефлексивних знань старшокласника про ідеальний образ власного професійного майбутнього (знання про об'єктивно задані професійні стандарти інженерно-технічних і робітничих професій, рефлексія образу власного професійного майбутнього, самооцінка професійних можливостей в обраній

інженерно-технічній або ж робітничій професії); спрямованість на майбутню професію і рівень професійних домагань у ній (професійні інтереси, мотиви оволодіння майбутньою професією, професійні домагання старшокласників в обраній інженерно-технічній або ж робітничій професії); стійкість та дієвість професійних ідеалів (професійні наміри, самовдосконалення в активній предметно-практичній діяльності професійної спрямованості, початок оволодіння системою способів професійних дій в контексті обраної професії).

2.2 Методи дослідження сформованості у старшокласників професійних ідеалів

Структурний аналіз професійного ідеалу старшокласників у сфері інженерно-технічних і робітничих професій, визначення критеріїв і показників сформованості цього особистісного новоутворення у контексті технологічної підготовки дав змогу схарактеризувати можливі рівні їх сформованості та підбрати системи методів діагностики стану їх сформованості. Такими рівнями визначено ціннісно орієнтований, ціннісно опосередкований, ціннісно ситуативний.,

Для старшокласників із *ціннісно орієнтованим (високим) рівнем* сформованості професійних ідеалів характерним є те, що вони вже обрали майбутньою інженерно-технічну або робітничу професію й визначилися із продовженням навчання у професійному навчальному закладі технічного спрямування. Старшокласники цієї групи мають усвідомлений образ власного професійного майбутнього на основі ґрунтовних знань про професію, які відповідають заданим у суспільстві соціально-професійним стандартам. Адекватна самооцінка майбутніх професійних можливостей в обраній професії мотивує їх до активного оволодіння первинними професійними знаннями і вміннями. Високий рівень мотивації та сформовані професійні наміри спонукають їх до цілеспрямованого самоформування необхідних для обраної

професії особистісних і професійно важливих якостей. А сформований у них ідеальний образ власного професійного майбутнього у сфері інженерної або ж робітничої професії є реалістичним і дієвим. Обрана професія є для них цінністю.

Старшокласники із *ціннісно опосередкованим (середнім) рівнем* сформованості професійних ідеалів лише визначилися з майбутньою сферою професійної діяльності й планують продовжувати навчання в технічних навчальних закладах. Вони мають достатньо ґрунтовні знання про соціально-професійні стандарти професій інженерно-технічної або ж робітничої сфери, але усвідомлення себе як майбутнього професіонала неповне та ситуативне. Така ситуативність задається зовнішніми аспектами привабливості окремих професій. Неузгодженість знань про себе та обрану професію поки не дає змоги побудувати реалістичні та дієві професійні плани і не спонукає до самовдосконалення в різних видах предметно-практичної діяльності. Проте у структурі професійних домагань домінує спрямованість на майбутній професійний успіх, який визначається зовнішніми атрибутами. Цінність професії для них актуалізується лише ситуативно під впливом зовнішніх факторів.

Ціннісно ситуативний (низький) рівень характерний для тих старшокласників, які не обрали професію, а професійне майбутнє для них не актуальне. На таку невизначеність суттєво впливають поверхові знання про значущість професійного ідеалу для прийняття обґрунтованого й усвідомленого рішення про власне професійне майбутнє. Небажання активно залучатися до різноманітних видів предметно-практичної діяльності спричинене домінуванням у структурі професійних домагань спрямованості на уникнення невдач. Підґрунтям для цього, зазвичай, є неадекватна самооцінка в контексті професійних вимог і заданих соціально-професійних стандартів професії. Старшокласники цієї групи неактивні, вони відтермінують вирішення власного професійного майбутнього на невизначений час. Цінність праці і

професії для них не актуалізована, в ієрархії цінностей перебуває на нижчих рангах.

Структура, зміст критеріїв і показників сформованості у старшокласників професійних ідеалів у контексті технологічної підготовки, схарактеризовані рівні їх сформованості (ціннісно орієнтований, ціннісно опосередкований, ціннісно ситуативний) уможливили підбір системи методів їх діагностики. На етапі констатувального експерименту такими методиками стали анкети, опитувальники та тести, які адаптовані для старшокласників і відповідають віковому виміру психологічної структури особистості й апробовані в багатьох сучасних дослідженнях.

Для вивчення сформованості у старшокласників знань про діючі об'єктивні стандарти інженерно-технічних і робітничих професій була розроблена авторська анкета, яка складалась із 30 запитань. Запитання різного характеру (з запропонованими варіантами відповідей, з завданнями пояснити свою відповідь) були спрямовані на визначення знань учнів про світ професій, власні індивідуальні особливості та шляхи оволодіння майбутньою професією. У змісті розробленої анкети (див. Додаток А 1). спершу розміщені запитання, які несуть інформацію про учня, його вік і стать. Така інформація була потрібна для майбутнього узагальнення і систематизації діагностичних даних. Наступні запитання “Чи обрали Ви майбутню професію?, Чому Ви хочете оволодіти саме цією професією?” спрямовані на визначення того, чи обрав старшокласник майбутню інженерно-технічну або ж робітничу професію. Саме відповіді на ці запитання є підґрунтям для усвідомлення ними сутності поняття “професійний ідеал старшокласників у інженерно-технічних та робітничих професіях” як ідеальний образ власного професійного майбутнього.

Досліджуване нами поняття формується у старшокласників безпосередньо у процесі технологічної підготовки, що передбачає наявність в учнів знань про діючі об'єктивно-задані професійні стандарти інженерно-технічних та робітничих професій. З-поміж запитань анкети найважливішими

для характеристики сформованості у старшокласників знання про перший показник процесуально-результативного критерію є ті, що дають відповідь на питання: “Чи ознайомлювалися Ви з поняттям “професійні стандарти” у процесі технологічної підготовки?”, “Якщо так, то оберіть вірний варіант з запропонованих визначень”, “Чи потрібно старшокласникам володіти знаннями про діючі об’єктивно-задані професійні стандарти інженерно-технічних та робітничих професій?”. Відповіді учнів на зазначені запитання несуть інформацію про загальне володіння знаннями про діючі об’єктивно-задані професійні стандарти інженерно-технічних та робітничих професій. Щодо володіння знаннями про професійні стандарти обраної професії, то вичерпну інформацію щодо цього дають наступні запитання: “Які об’єктивно-задані професійні стандарти професії, яку Ви обрали?”, “Чи допомагає володіння знаннями про об’єктивно-задані професійні стандарти інженерно-технічних та робітничих професій фахівцю бути висококваліфікованим працівником у майбутньому?”.

Відзначимо, що досліджуване нами поняття “професійні ідеали старшокласників” є інтегроване, складність якого зумовлена складовими термінами “ідеал” і “професія”. Ідеал, як уже зазначалося вище, трактується, як щось винятково досконале, взірць досконалості, образ бажаного та уявлюваного майбутнього [203, с. 85]. Своєю чергою професія – це вид трудової діяльності людини, яка володіє комплексом спеціальних знань і практичних навичок, набутих у процесі цілеспрямованої підготовки [159, с. 226]. Отже, поняття “професійний ідеал” доволі складне. Тому в анкеті для з’ясування рівня пізнавально-рефлексивних знань старшокласників про ідеальний образ власного професійного майбутнього спочатку увага зосереджувалася на понятті “ідеал” за допомогою таких запитань із запропонованими варіантами відповідей: “Що забезпечує гармонійність розвитку людини?”, “Які риси характеру повинна мати людина, яка, на Вашу думку, є ідеальною?”, “Чи впливає ідеал на спосіб і характер поведінки або

діяльності людини?”, “Чи є для Вас ідеалом та людина для якої “користь від справи – це і її особиста користь”?”. Такі запитання спрямовані на визначення того, наскільки володіють старшокласники базовими знаннями про сутність ідеалу як сформованого на основі самопізнання та пізнання професії образу власного професійного майбутнього.

Наступні запитання (“Як Ви уявляєте ідеальне професійне майбутнє?”, “Що дає змогу здійснювати професійну діяльність з високою та стабільною продуктивністю?”, “Чи є у вашому житті людина, на яку Ви рівняєтесь, чи вважається прикладом для наслідування?”, “Назвіть найбільш відомих представників професії, яка Вас цікавить”, “Завдяки чому, на вашу думку, вони досягли таких результатів?”, “Чи спонукають професійні ідеали Вас до усвідомленого вибору майбутньої професії?”) безпосередньо спрямовувалися на з’ясування того, чи володіють старшокласники базовими та ґрунтовними знаннями про професійний ідеал у сфері обраної професії.

Система знань про зміст професійного ідеалу одночасно інформує старшокласника про те, як цей ідеал презентується суспільством, що спонукає його до аналізу та самооцінки своїх можливостей в контексті обраної професії. Така узгодженість (неузгодженість) суперечності між вимогами професії і можливостями старшокласника в майбутньому зреалізувати себе в ній, об’єктивно сформована на підставі адекватної самооцінки, виступає мотиваційним підґрунтям його профорієнтаційної активності. Для пошуку методики вивчення рівня самооцінки старшокласниками в контексті професійних вимог робітничої або інженерно-технічної професії собрана методика Т. Лірі, яка використовується в багатьох сучасних дослідженнях [63; 64; 78; 79; 211; 212 та ін.]. Зазначена методика містить 50 різних якостей і властивостей, які старшокласники мали розподілити за двома стовпчиками : “Мій ідеал” та “Анти ідеал”. Надалі вони обирали ті, які притаманні саме їм. Важливим у використанні цієї методик є те, що під час педагогічного діагностування пояснюються запропоновані поняття, їхній зміст, якщо вони

незрозумілі старшокласникам. Також згідно вимог цієї методики старшокласникам дозволяється взагалі не записувати ті якості або ж ластивості, стосовно яких у них виникали труднощі у віднесенні до групи “Ідеал” або “Анти ідеал”. Обробка та інтерпретація отриманих результатів була наступною: потрібно поділити кількість рис характеру, які були притаманні респонденту на кількість слів, які поміщені в стовпчику “Мій ідеал”. Якщо результат близький до одиниці, старшокласник себе переоцінював; до нуля – це свідчить про недооцінку та підвищену самокритичність; близький до 0,5 – адекватна середня самооцінка. Таку процедуру потрібно було зробити і зі стовпчиком “Анти ідеал” [34; 63; 64; 78; 79; 113; 114; 115; 143; 156; 233; 234; 243; 244 та ін.].

Зазначена методика давала змогу виявити особливості сприйняття респондентами особистого успіху чи невдачі, досягнення цілей визначеного рівня, відображала міру задоволення чи не задоволення собою, що є важливим для майбутніх фахівців робітничої та інженерно-технічних сфер діяльності. Крім того, методика Т. Лірі забезпечувала визначення відповідності суб’єктивного оцінювання старшокласниками (власних фізичних сил і розумових здібностей, вчинків, мотивів, мети і завдань своєї поведінки, ставлення до оточуючих, до інших людей і до самого себе) реальному вияву зазначених характеристик у повсякденних вчинках і діях [138, с. 23].

Відображаючи особливості володіння учнями знань про змістове наповнення професійних ідеалів, зазначимо, що саме визначений показник – первинні інтереси до майбутньої професії визначає рівень готовності старшокласників у майбутньому цілеспрямовано розвивати, реалізовувати себе як висококваліфікованих фахівців виробничої сфери. Для дослідження рівня сформованості інтересів старшокласників до майбутньої професії була використана методика “Карта інтересів” [241, с. 37]. Запитання у методиці стосуються відношення старшокласників до різних видів діяльності. Обробка результатів зазначеної методики зводиться до підрахунку кількості плюсів і мінусів у кожному стовпчику бланку для відповідей. Запитання на якому

спеціально згруповано у відповідності тій чи іншій галузі діяльності. Таким чином визначаються 24 цифри зі знаком плюс або мінус, які відповідають 24 видам діяльності. Чим вище бал в кожному стовпчику, тим вищий інтерес до цього виду діяльності. Максимальний бал 5 свідчить про сформований інтерес до виду даного діяльності. Старшокласниками обирається зазвичай 2–3 види діяльності (з найбільшою кількістю плюсів) до яких у них найбільш яскраво виражений професійний інтерес. Найменша кількість балів свідчить про відсутність інтересу до цього виду діяльності. Якщо сума балів у жодному зі стовпців не перевищує 2 бали, то це свідчить про несформованість професійних інтересів.

Для дослідження рівня сформованості професійних інтересів у старшокласників, які обрали технологічний профіль навчання у старшій школі, нами обрано спрощений варіант методики. У ній респонденти мають ставити лише знак плюс, а види діяльності, які їм не подобаються, пропускати, залишаючи у бланку відповідей пусту клітинку. У цьому випадку підраховувалася кількість плюсів по стовпчиках. Таким чином, методика “Карта інтересів” допомагала старшокласникам з’ясовувати не тільки свій рівень сформованості професійних інтересів, а й сфери діяльності які є бажаними для них.

Закономірно, що будь-яка діяльність особистості, особливо професійна, має бути обов’язково обумовлена мотивами [246; 249; 250]. Мотивація детермінує професійну діяльність, зокрема поведінку особистості. Характеризують мотиваційну складову поведінки зусилля і наполегливість особистості при подоланні перешкод. Це свідчить також про силу мотивації, яку також визначають за кількістю подоланих суб’єктом зовнішніх і внутрішніх перешкод у процесі виконання дій і досягнення мети [174, с. 270]. З поміж різноманіття інструментарію педагогічного діагностики була обрана методика, яка вимірює рівень мотивації досягнення. Мотивація досягнення – прагнення до підвищення результатів, наполегливість у досягненні своїх цілей. Існує тісний

зв'язок між рівнем мотивації досягнення й успіхом у трудовій діяльності. І це не випадково, оскільки люди, які володіють високим рівнем мотивації, шукають ситуацію досягнення, інформацію для судження про свої успіхи. Вони упевнені в успішному результаті, готові брати на себе відповідальність, рішучі в невизначених ситуаціях, виявляють наполегливість у досягненні мети, одержують задоволення від рішення цікавих задач, не губляться у ситуації змагання, демонструють велику завзятість у подоланні перешкод. Діагностують рівень мотивації досягнення за допомогою невеликого опитувальника, який містить 22 судження про найбільш значні й актуальні в даній ситуації потреби старшокласника (неусвідомленого бажання, устремління) і його інтереси (усвідомлених бажань) [95, с. 361-363].

Визначення рівнів сформованості професійного ідеалу старшокласників передбачає врахування рівня домагань особистості. Потреба домагання у професійній діяльності може бути задоволена виключно в процесі досягнення успіхів у ній. Домагання це комплекс вимог, очікувань, бажань, надій особистості щодо обраної або бажаної майбутньої професії. Іншими словами, це очікування старшокласника в майбутньому такої самореалізації в професії, яка задовольняла б одночасно як його плани, так і потреби суспільства. Особистість чекає від себе такого ступеня виконання завдань відповідної складності, який її задовольнить і відбиває міру вимогливості людини до самої себе. Для визначення рівня домагань була розроблена методика незакінчених речень. Ця методика належить до класу проєктивних психологічних процедур і традиційно використовується у психодіагностиці для вивчення суб'єктивних переживань, очікувань. В основі всіх проєктних методик лежить споконвічно властиве людському устремлінню тлумачити явища і предмети оточуючої дійсності у взаємозв'язку з власними бажаннями, потребами, почуттями [173, с. 287]. Теоретичною основою побудови методики незакінчених речень для дослідження рівня домагань у старшокласників є визначення суб'єктом мети наступної дії. Враховуючи, що рівень домагань виникає під впливом оціночних

суджень дорослих та однолітків, якими супроводжується дії і поведінка дитини, тестова ситуація моделює відповідні обставини її активності.

Згідно цієї методики старшокласникам пропонувалася серія незакінчених речень, які вони мали продовжити одним або декількома словами. Таких незакінчених речень пропонується 10, це речення типу: “Люди обирають робітничі та інженерно-технічні професії тому, що ...”, “Для того щоб бути конкурентоспроможним на ринку праці, потрібно ...”, “Сучасний ринок праці ставить наступні вимоги перед працівниками ...”, “Якісне виконання професійних обов’язків передбачає ...” тощо. Різноманітність і гнучкість відповідей старшокласника давала можливість з’ясувати рівень професійних домагань в обраній інженерно-технічній або ж робітничій професії.

Для оброблення результатів цієї методики застосовується метод контент-аналізу. Сутність контент-аналізу полягає у систематичному фіксуванні досліджуваного змісту та їх кваліфікацію з різною метою у межах певної концептуальної схеми або теорії. Цей метод передбачає виділення системи опорних понять (категорій аналізу); пошук індикаторів слів, словосполучень, суджень тощо (одиниць аналізу); статистичне оброблення даних [174, с. 308]. Таким чином, якісно-кількісний аналіз результатів уможливорює дослідження рівня сформованості професійних домагань старшокласників в обраній інженерно-технічній або ж робітничій професії у промисловості, сільському господарстві і сфери обслуговування.

Наголосимо, показниками процесуально-результативного складника професійного ідеалу старшокласників, які характеризують їх стійкість та дієвість є професійні наміри (основний та резервний професійний план), самовдосконалення в активній предметно-практичній діяльності професійної спрямованості та початок оволодіння системою способів професійних дій.

У становленні старшокласника як майбутнього висококваліфікованого фахівця інженерно-технічної або ж робітничої професії важливе значення має перший показник процесуально-результативного критерію – професійний

намір, сформованість якого свідчить про прагнення старшокласника діяти в майбутньому у певному напрямі (конкретизувати навчальний профіль у межах технологічної підготовки, продовжити навчання у певному професійному навчальному закладі для оволодіння професією, поєднати в майбутньому навчання та працю тощо). Для дослідження рівня сформованості у старшокласників професійних намірів нами обрано методику С. Уніят для визначення психологічної готовності особистості до вибору майбутньої професії [213, с. 8–11].

Зазначена вище методика модифікована покладена в основу розробленої авторської діагностичної анкети “Визначення рівня сформованості професійного ідеалу у старшокласників”. Згідно цієї методики старшокласникам пропонується запитання з варіантами відповідей до них. З них вони обирають ту відповідь, яка найбільше їм притаманна, яка найбільш повною мірою презентує їхнє активно-діяльне ставлення до власного професійного майбутнього, зафіксоване у відповідній програмі досягнення.

Для діагностування наступного показника процесуально-результативного складника професійного ідеалу старшокласників, яким визначено самовдосконалення у активній предметно-практичній діяльності професійної спрямованості, нами розроблено відповідну анкету. Наголосимо, саме активність старшокласника в такій діяльності свідчить про початок цілеспрямованого самоформування професійно-важливих якостей, які необхідні для успішного виконання майбутньої трудової діяльності. Розроблена нами методика містить ряд запитань, а саме:

– “Які необхідні якості для обраної професії у Вас є, а які необхідно сформувати?” – націлені на те, чи може старшокласник об’єктивно оцінити свої сильні та слабкі сторони;

– “Як ви оцінюєте свої можливості у реалізації вашої ідеальної професійної мети?”, “Що ви для цього робите?”, “Чи виховуєте Ви професійно важливі якості самостійно?”, “Чи потребуєте Ви допомоги при виховання

професійно важливих якостей від батьків, вчителів, друзів, хто ще?” – визначають рівень здатності старшокласника розробити і зреалізувати у майбутньому конкретні кроки професійного самовдосконалення в обраній професії;

– “Що Ви робите для успішного оволодіння майбутньою професією та досягнення певного професійного рівня в ній у майбутньому?”, “В яких предметних гуртках, факультативних заняттях Ви берете участь?” – фіксують стан самовдосконалення старшокласник саме у активній предметно-практичній діяльності професійної спрямованості у час безпосереднього анкетування.

Відзначимо, що старшокласники ознайомлюючись з основами виробничих процесів мають на високому рівні володіти не лише теорією. Отримані знання технологічного характеру вони повинні вміло застосовувати на практиці. Завдяки практичній діяльності учні отримують початковий рівень оволодіння системою способів професійних дій у процесі технологічної підготовки. Дія як складова трудової діяльності має просторово-часову визначеність, що дає змогу фахівцям інженерно-технічних та робітничих професій утримувати її в свідомості як психологічне теперішнє. В дії поєднуються зовнішні, виконавські процеси (рухи, мова) з когнітивними процесами [193, с. 34]. Для визначення у старшокласників рівня оволодіння системою способів професійних дій нами обрано модифіковану для старшого шкільного віку методику Беннета [145, с. 305–321].

Ця методика належить до тестів технічних здібностей і вимірює рівень технічної обізнаності, а результати дозволяють зробити висновок про те, який рівень технічної обізнаності досягнуто старшокласником порівняно з його однолітками відповідної статі на даний момент часу. Отриманий результат тесту також дає можливість зробити прогноз щодо успішності опанування старшокласниками в майбутньому технічними спеціальностями у сфері інженерно-технічних та робітничих професій. Ця методика придатна для використання у групі старшокласників, які мають намір продовжити навчання у

вищих технічних навчальних закладах. Зазначена методика містить серію технічних малюнків з короткими завданнями технологічних процесів, явищ і принципів, які старшокласники мають розв'язати за визначений час (10 хвилин). Також згідно цієї методики на кожне запитання пропонуються варіанти відповідей, з яких правильним є лише одне.

Отже, для виявлення стану сформованості у старшокласників професійних ідеалів використано сукупність діагностувальних методик: “Моя самооцінка” (Т. Лірі); “Мотивація досягнення” (М. Корольчук); “Карта інтересів” (Б. Федоришин); авторська анкета “Визначення рівня сформованості у старшокласників професійних ідеалів”; методика “Незакінчені речення”; тест Беннета. Ці діагностичні методики апробовані, відповідають віковим особливостям психологічної структури особистості, адаптовані для молодшого юнацького віку і спрямовані на виявлення рівня розвитку визначених показників розробленої структури професійного ідеалу старшокласників.

2.3. Аналіз результатів констатувального експерименту

Констатувальний етап дослідження вимагав експериментальної перевірки стану сформованості у старшокласників професійних ідеалів. Робота проводилася в 10–11-х класах загальноосвітніх шкіл I–III ступенів №13, №35, №206 м. Києва; №3, №4 м. Канева; Сокільчанській загальноосвітній школі I–III ступенів, Жовтневецькій загальноосвітній школі I–III ступенів, Миролюбівській загальноосвітній школі I–III ступенів, Корнинська загальноосвітній школі I–III ступенів № 1. Загальна кількість старшокласників, які брали участь у констатувальному етапі експерименту становила 349 учня.

У старшокласників сільської місцевості (с. Сокільча, с. Жовтневе, с. Миролюбівка, с. Корнин) на вивчення трудового навчання виділяється 3 години на тиждень: 1 год. – для вивчення базового модуля “Проектні технології у перетворювальній діяльності людини” (затверджено Міністерством освіти і

науки України від 22.02.2008 № 122), який сприяє оволодінню старшокласниками провідних засад проектно-технологічної діяльності, елементами пошукової діяльності, розвиток творчого та критичного мислення. Формування вмінь не лише знаходити потрібні знання, а й застосовувати їх на практиці для досягнення поставлених завдань, що є основою будь-якого виду виробничої діяльності людини; 1 год. – за рахунок варіативної складової для вивчення курсу за вибором “Людина і світ професій” (Рекомендовано МОН України № 1/11- 6441 від 16.08.2007р.); 1 год. – за рахунок варіативної складової для вивчення курсів “Деревообробка” та “Металообробка” (Затверджено Міністерством освіти і науки України за наказом МОН від 28.10.2010 № 1021), які мають на меті формування вмінь і навичок діяльності у галузях деревообробки та металообробки та набуття старшокласником навичок самостійної проектно-технологічної і практичної діяльності, розвиток їх інтелектуальних, творчих, моральних, фізичних, соціальних якостей, прагнення до саморозвитку та самоосвіти і підведення випускників до свідомого особистісно зорієнтованого вибору однієї або кількох професій зазначених курсів. На уроках старшокласники навчаються застосовувати проектну технологію як інструмент розв’язання проблем, яка представлена у формі навчальних і творчих проектів.

У міських школах в основному здійснюється профільна орієнтація учнів, яка залежить від матеріально-технічної бази школи, фахової підготовленості та бажань учнів. Профільність є ефективним засобом диференціації навчання у старшій школі, оскільки має на меті забезпечити більш глибоку підготовку старшокласників у тій галузі знань і діяльності, до яких у них сформувались стійкі інтереси і здібності. Також у частини шкіл здійснюється професійна підготовка згідно з ліцензійними вимогами до зазначеного напрямку навчальної діяльності (постановка Кабінету Міністрів України від 29. 08. 2003. № 1380). Тому учні 10–11-х класів, які успішно закінчили повний курс навчання з професійної підготовки, мають право скласти державні іспити на присвоєння

кваліфікації з видачею документів про професійну освіту єдиного державного зразка України.

Отже, основне завдання освітніх навчальних закладів, в яких проводився констатувальний етап експерименту, полягає в підготовці фахівців робітничих та інженерно-технічних професій, тобто реалізується технологічний напрям підготовки старшокласників. Це давало можливість обґрунтовано визначити рівень сформованості у старшокласників професійних ідеалів, які планують пов'язати своє професійне майбутнє з діяльністю у сфері виробничих професій державного, приватного і підприємницького сектору економіки держави.

Аналіз результатів дослідження розкриємо в такій логічній послідовності:

1. Вибір старшокласниками майбутньої професії.
2. Оцінка рівня розвитку кожного показника структури професійного ідеалу у старшокласників сільських і міських шкіл:
 - знання про об'єктивно задані професійні стандарти інженерно-технічних і робітничих професій, рефлексія образу власного професійного майбутнього, самооцінка професійних можливостей в обраній інженерно-технічній або ж робітничій професії;
 - професійні інтереси, мотиви оволодіння майбутньою професією, професійні домагання старшокласників в обраній інженерно-технічній або ж робітничій професії;
 - професійні наміри, самовдосконалення в активній предметно-практичній діяльності професійної спрямованості, початок оволодіння системою способів професійних дій в контексті обраної професії.

3. Узагальнена характеристика рівнів сформованості професійних ідеалів старшокласників у процесі технологічної підготовки.

Аналіз отриманих нами результатів констатувального експерименту розпочнемо з визначеності старшокласників в майбутній професійній діяльності, оскільки саме це є ключовим підґрунтям, на нашу думку, для дослідження сформованості і подальшого формування професійних ідеалів.

Результати вибору старшокласниками майбутньої професії в сільських і міських школах представляємо в табл. 2. 1.

Таблиця 2. 1

**Вибір старшокласниками майбутньої професії
в сільській і міській місцевості (абс./відн. знач)**

Вибір майбутньої професії	Сільська школа (71 учень)		Міська школа (278 учня)		Всього	
	10 клас (32 учня)	11 клас (39 учня)	10 клас (130 учнів)	11 клас (148 учнів)	10 клас (162учнів)	11 клас (187 учня)
Так, обрав майбутню професію	18/56,3 %	28/71,8%	80/61,5%	121/81,8 %	98/60,5%	149/79,7%
Ні, не обрав майбутню професію	14/41,7%	11/28,2%	50/38,5%	27/18,2%	64/39,5%	38/20,3%

Результати анкетування свідчать (див. табл. 2.1), переважна кількість учнів 10-х класів (60,5 %) та 11-х класів (79,7 %) сільських і міських шкіл, які брали участь в опитуванні, визначилася з майбутньою професійною діяльністю; 39,5 % учнів 10-х класів та 20,3 % учнів 11-х класів дали на це запитання негативну відповідь. Отже, старшокласники прийняли рішення про те, що їхня майбутня професійна діяльність буде безпосередньо пов'язана з професіями технологічного напрямку, але щодо конкретної професії, вищого навчального закладу та відповідного факультету 36,7 % старшокласників 10 класу і 21,9 % старшокласників 11 класу не дали ствердної відповіді.

За допомогою діагностичної анкети “Визначення рівня сформованості у старшокласників професійних ідеалів” визначалася характеристика вибору старшокласниками майбутньої професії. Аналіз відповідей учнів загальноосвітніх шкіл сільської та міської місцевості на запитання щодо їх планів на майбутнє за запропонованими нами чотирма можливими варіантами відповідей та додатково із завданням дописати власну думку, несуть інформацію про вибір ними майбутнього професійного шляху. Такими варіантами відповідей

є: а) продовжувати навчатися у ВНЗ (якому); б) продовжувати навчатися у ПТУ, технікумі; в) піду працювати на виробництво (яке)?; г) буду поєднувати роботу (яку?) з навчанням (яким?); ґ) не знаю чим буду займатися? Результати опитування подані у табл. 2.2.

Таблиця 2. 2

**Характеристика вибору старшокласниками майбутньої професії
в сільській і міській місцевості (абс./відн. знач)**

Характеристика вибору майбутньої професії	Група старшокласників			
	сільська місцевість (71 учнів)		міська місцевість (278 учні)	
	10 клас	11 клас	10 клас	11 клас
Продовжувати навчання у ВНЗ	15/46,8%	24/61,5%	74/56,9%	133/89,9%
Продовжувати навчання у професійному навчальному закладі	16/50%	13/33,3%	29/22,3%	7/4,7%
Піти працювати на виробництво	—	—	—	—
Буду поєднувати роботу з навчанням	—	—	7/5,4%	—
Не знаю чим буду займатися	1/3,2%	2/5,2%	20/15,4%	8/5,4%

Одержані результати свідчать (див. табл. 2.2), що на час проведення опитування 46,8 % старшокласників 10 класу та 61,5 % 11 класу сільської школи планують після закінчення школи продовжити навчання у вищому навчальному закладі. Результатами визначеності старшокласників міських шкіл щодо навчання у ВНЗ виявилися наступні – 56,9 % (10 клас) та 89,9 % в 11 класах.

Аналізуючи результати ми намагалися враховували регіональну специфіку, яка виявилася саме у виборі майбутньої професії: де продовжити навчання у ВНЗ чи ПТУ, технікумі, середньому спеціальному навчальному закладі. Статистичні дані засвідчили про те, що їхня кількість мінімальна у 10-х класах, але в 11-х класах старшокласники, які бажають продовжити навчання у ВНЗ в сільській місцевості виявилось значно меншою порівняно з

старшокласниками, які навчаються у містах. Не можна не звернути увагу на той факт, що ніхто з опитуваних не виявив бажання піти працювати на виробництво чи поєднати навчання з роботою. Щодо останнього це свідчить про професійні плани старшокласників, на які суттєво впливає загальна тенденція домінування серед молоді бажання обов'язково здобути вищу освіту. Було також встановлено, що в процесі проведення діагностики відсоток сільських (18,5 %) і міських (15,4 %) старшокласників, які орієнтовані на продовження навчання у вищих навчальних закладах (у деяких випадках було навіть вказано в яких саме), ще не обрали сфери професійної діяльності. Вони крім шкільних дисциплін ніде не намагаються себе випробувати. Це, насамперед, свідчить про тривалу закономірність впливу престижності певних професій і вищих навчальних закладів на вибір сучасною молоддю майбутньої професії. Така думка виявлена нами в численних дослідженнях вітчизняних вчених (34; 49; 69; 78; 101; 125; 126; 136; 233; 234 та інші).

Крім того, суттєвою є й та кількість старшокласників: у сільській місцевості – 10 клас 1 учень (3,2 %) і 11 клас 2 учня (5,2 %), а в міській місцевості – 10 клас 20 учнів (15,4 %) і 11 клас 8 учнів (5,4 %), які обрали серед запропонованих нами варіант “не знаю, чим буду займатися”. Свій вибір вони обґрунтовували переважно тим, що: “не можуть визначитися, що подобається”, “мені лінь думати”, “у мене ще є час для роздумів”, “на ринку праці великий вибір”, “ще рано робити вибір”, “не має часу думати” тощо. Ці дані характеризують старшокласників як таких, які не володіють достатньою інформацією щодо вимог сучасного ринку праці, їхні знання поверхневі і, як наслідок, вони не готові до самостійної професійної діяльності у майбутньому. Такі учні потребують додаткової уваги з боку батьків, класного керівника, шкільного колективу, допомоги щодо уточнення можливої сфери трудової діяльності.

Одержані результати свідчать також про те, що традиційна профорієнтаційна робота, яка здійснюється у загальноосвітніх закладах, не

повною мірою ефективно забезпечує досягнення основної мети – допомогти старшокласникам професійно самовизначитися. З огляду на це зміст, форми та методи професійної орієнтації в процесі технологічної підготовки потребують модернізації в контексті розроблення дієвих педагогічних умов формування реалістичного професійного ідеалу як образу власного майбутнього старшокласника. Адже невизначеність сучасних старшокласників з професійним шляхом, майбутньою сферою професійної діяльності, професією, конкретним навчальним закладом і факультетом є результатом отримання поверхових, обмежених знань про майбутню професію та власні можливості. Це дає нам підставу стверджувати про важливість формування у старшокласників професійних ідеалів саме у процесі технологічної підготовки і в сфері інженерно-технічних і робітничих професій.

Продовжимо статистичний аналіз стану сформованості в учнів 10 – 11-х класів когнітивної складності і самооцінки професійно-рефлексивних знань про ідеальний образ власного професійного майбутнього, показниками якого є знання про об'єктивно задані професійні стандарти інженерно-технічних і робітничих професій, рефлексія образу власного професійного майбутнього, самооцінка професійних можливостей в обраній інженерно-технічній або ж робітничій професії. Результати представляємо у таблиці 2.3, 2.4, 2.5.

Відзначимо, сформованість у старшокласників показників пізнавально-рефлексивного складника професійних ідеалів свідчить про оволодіння ним знаннями про об'єктивні стандарти виробничих професій, що є підставою для ціннісного ставлення до них. Таке ставлення ґрунтується рефлексії й самооцінці власних можливостей у робітничій або ж інженерно-технічній професії, досягнення і реалізації в майбутньому власного образу професійного майбутнього у промисловому або сільськогосподарському виробництві чи сфері послуг на рівні діючих у суспільстві соціально-професійних стандартів діяльності людини у державному, приватному і підприємницькому секторі економіки.

Таблиця 2.3

Сформованість у старшокласників сільських шкіл показників когнітивної складності і самооцінки професійно-рефлексивних знань про ідеальний образ власного професійного майбутнього (абс./відн. значення)

Рівні сформованості	Показники						Середнє значення (у %)	
	Знання про об'єктивно задані професійні стандарти інженерно-технічних і робітничих професій		Рефлексія образу власного професійного майбутнього		Самооцінка професійних можливостей в обраній інженерно-технічній або ж робітничій професії			
	10 клас	11 клас	10 клас	11 клас	10 клас	11 клас	10 клас	11 клас
Ціннісно орієнтований	3/9,4	6/15,4	–	4/10,3	6/18,7	11/28,3	9,4	18
Ціннісно опосередкований	13/40,6	21/53,8	9/28,1	14/35,9	13/40,6	21/53,8	36,4	47,8
Ціннісно ситуативний	16/50	12/30,8	23/71,9	21/53,8	13/40,7	7/17,9	54,2	34,2

Таблиця 2.4

Сформованість у старшокласників міських шкіл показників когнітивної складності і самооцінки професійно-рефлексивних знань про ідеальний образ власного професійного майбутнього (абс./відн. значення)

Рівні сформованості	Показники						Середнє значення (у %)	
	Знання про об'єктивно задані професійні стандарти інженерно-технічних і робітничих професій		Рефлексія образу власного професійного майбутнього		Самооцінка професійних можливостей в обраній інженерно-технічній або ж робітничій професії			
	10 клас	11 клас	10 клас	11 клас	10 клас	11 клас	10 клас	11 клас
Ціннісно орієнтований	15/11,5	21/14,2	–	5/3,4	13/10	22/14,9	7,2	10,8
Ціннісно опосередкований	59/45,4	74/50	55/42,3	76/51,4	65/50	84/56,7	45,9	52,7
Ціннісно ситуативний	56/43,1	53/35,8	75/57,7	67/45,2	52/40	42/28,4	46,9	36,5

Таблиця 2.5

Сформованість у старшокласників показників когнітивної складності і самооцінки професійно-рефлексивних знань про ідеальний образ власного професійного майбутнього (абс./відн. значення)

Рівні сформованості	Показники			Середнє значення (v %)
	Знання про об'єктивно задані професійні стандарти інженерно-технічних і робітничих професій	Рефлексія образу власного професійного майбутнього	Самооцінка професійних можливостей в обраній інженерно-технічній або ж робітничій професії	
Ціннісно орієнтований	45/12,9	9/2,6	52/14,9	10,1
Ціннісно опосередкований	167/47,9	154/44,1	183/52,4	48,1
Ціннісно ситуативний	137/39,2	186/53,3	114/32,7	41,8

Аналіз отриманих даних щодо рівня знань у старшокласника про діючі об'єктивно-задані професійні стандарти інженерно-технічних та робітничих професій свідчить про те, що найбільша кількість з них має ціннісно опосередкований рівень (47,9 %), тоді як ціннісно ситуативний рівень відповідно лише на 8,7 %. Наголосимо, до ціннісно орієнтованого рівня нами віднесено 12,9 % старшокласників міських шкіл і 12,4 % сільських шкіл. Така незначна кількість старшокласників, яка має ціннісно орієнтований рівень зумовлена необізнаністю старшокласників з базовим переліком вимог обраної професії, відсутністю єдиних, об'єктивних і обґрунтованих професійних вимог до значної кількості інженерно-технічних чи робітничих професій та механізми їх оприлюднення й донесення до молоді. Ці експериментальні дані свідчать про те, що у загальноосвітніх школах професійні стандарти інженерно-технічних і робітничих професій повинні бути основою для розробки профорієнтаційних навчально-методичних матеріалів для старшокласників технологічного напрямку підготовки. Такі результати наголошують також на важливості формування професійних ідеалів, адже саме вони й складають їх підґрунтя.

Високий (ціннісно орієнтований) рівень у старшокласників знань про діючі об'єктивно-задані професійні стандарти інженерно-технічних та робітничих професій допомагає: визначити власний професійний потенціал і напрями можливого оволодіння обраною професією; ефективно в майбутньому функціонувати на підприємстві; забезпечити власну затребуваність на ринку праці, скоротити терміни пошуку роботи; домогтися кар'єрного зростання і збільшення доходів [240, с.9].

Відзначимо, рефлексія образу власного професійного майбутнього є наступним показником когнітивної складності і самооцінки професійно-рефлексивних знань старшокласника про ідеальний образ власного професійного майбутнього, який розкриває сутнісні характеристики особистісного професійного ідеалу. Як свідчать одержані результати щодо знань, уявлення та особистісного ставлення власного професійного майбутнього відповіді старшокласників розподілилося наступним чином: “професійний ідеал не потрібен” – 37,8 %; “професійний ідеал потрібен” – 62,2 % опитаних. Відмітимо, що під час анкетування виявилось, що частина старшокласників, яка твердить, що потреби у професійних ідеалах не має є досить успішними у повсякденному житті. Вони проявляють інтерес як до особистісного так і професійного становлення, і не усвідомлено визнають вплив ідеалу на спосіб і характер поведінки або діяльності людини.

Згаданий вище відсоток опитуваних мотивувала свою відповідь наступним чином:

- “Ідеальних людей немає”.
- “Рівнятися на якийсь ідеал – це не особистий розвиток”.
- “Людина має бути унікальною і неповторною”.
- “Якщо наслідувати когось, то повторювати ті ж самі життєві помилки”.
- “У кожної людини є недоліки, тому ідеальних людей не існує”.
- “Потрібно бути собою і ні на кого не рівнятися”.
- “Ідеальних людей ніколи не було і не буде”.

- “Я вже ідеальний”.

Проаналізуємо відповіді учнів на запитання “Назвіть найбільш відомих представників професії, яка вас цікавить” і “Чи спонукають професійні ідеали Вас до усвідомленого вибору майбутньої професії”. Щодо сільській місцевості результати є наступними: 10-й клас – знають представників обраної професії – 29,2 %; 11-й клас – 34,4 %. Незважаючи на низький результат, позитивним є те, що старшокласників це питання зацікавило і більшість з них фіксували завдяки чому вони могли б досягти таких результатів. Вони пообіцяли поцікавитися з’ясувати це у майбутньому.

Наголосимо, що знана частина старшокласників біля поняття “професійний ідеал” ставили знаки запитання висловлюючи своє нерозуміння. Цікавий є й той факт, що більша частина респондентів міських шкіл, які стверджують, що у професійному ідеалі не було і не має ніякої потреби, на запитання відповіли називаючи не одного представника, а навіть декількох і зазначили, що вони певною мірою спонукають їх до діяльності. Таких старшокласників у 10 клас виявилось 45,5 %, а в 11 клас вже 54,5 % . Ці дані спонукали нас до аналізу щодо розгортання соціально-економічних процесів в Україні, які впливають на пріоритети сучасної молоді. Нині усталені в радянські часи ідеали професійної праці не приймаються, а нові перебувають лише на етапі визрівання й становлення в суспільстві. Все це й визначає той факт, що в умовах переосмисленого ставлення до людини як абсолютної цінності, її професійного життя та соціального статусу значна частина старшокласників не відчують потреби в ідеалах, зокрема професійних, оскільки вони пов’язані, на їх думку, з наслідуванням певного кумира, а це призводить до втрати індивідуальності та неповторності. Сучасно молодь прагне реалізувати себе як особистість і професіонал і за будь-яких умов прагне до самоствердження. Отже, лише незначна частина старшокласників (2,6 %) мають ґрунтовні й глибокі знання про ідеальний образ власного професійного майбутнього. Такі дані наголошують на актуальності нашого дослідження і на

необхідності наповнення професійних ідеалів у сфері інженерно-технічних і робітничих професій сучасним змістом.

Важливими є результати опитування щодо такого показника процесуально-результативного критерію як самооцінка професійних можливостей в обраній інженерно-технічній або ж робітничій професії. Старшокласники сільської місцевості мають наступні результати: високий рівень – 23,5 %, середній – 47,2 % і низький 29,3 %; учні міських шкіл: ціннісно орієнтований – 12,4 %, ціннісно опосередкований – 53,4 %, ціннісно ситуативний – 34,2 %. Такі результати є закономірними (підрозділ 1.2), адже переважно старшокласники вміють адекватно дати якісну оцінку розвитку своїх реальних і потенційних здібностей, соціальних і моральних якостей, фізичного стану.

Отже, результати опитування учнів 10 та 11-х класів засвідчили те, що з ціннісно орієнтованим рівнем сформованості пізнавально-рефлексивного складника структури професійного ідеалу виявилося 10,1 %, з ціннісно опосередкованим – 48,1 % та відповідно з ціннісно ситуативним – 41,8 %. Отримані результати свідчать про неоднорідність розвитку показників цього критерію. Варто також відмітити, що старшокласники з високим показником мають не лише уявлення та знання про професійний ідеал, а й мають адекватну усвідомлену характеристику власних індивідуальних особливостей, якісну визначеність розвитку своїх реальних і потенційних здібностей. Вони цілеспрямовані, прагнуть до самоформування у собі тих професійних якостей, які необхідні для успішного виконання майбутньої трудової діяльності.

Продовжимо аналіз одержаних результатів дослідження стану сформованості в учнів 10 та 11 класів спрямованості на майбутню професію і рівень професійних домагань у ній. Результати ми представляємо в таблиці 2.6, 2.7, 2.8. Першим показником цього критерію (див. табл. 2.6) є професійні інтереси старшокласників, які свідчать про сформований у них на основі адекватних знань про соціально-професійні стандарти професії і себе як майбутнього професіонала образ власного професійного майбутнього.

Таблиця 2. 6

Сформованість у старшокласників сільських шкіл спрямованість на майбутню професію і рівень професійних домагань у ній
(абс./відн. значення)

Рівні сформованості	Показники						Середнє значення (у %)	
	Професійні інтереси		Мотиви оволодіння майбутньою професією		Професійні домагання в обраній інженерно-технічній чи робітничій професії			
	10 клас	11 клас	10 клас	11 клас	10 клас	11 клас		
Ціннісно орієнтовний	2/6,3	4/10,3	2/6,2	5/12,8	3/9,4	5/12,8	7,3	12
Ціннісно опосередкований	13/40,6	17/43,5	14/43,8	20/51,3	21/65,6	28/71,8	50	55,5
Ціннісно ситуативний	17/53,1	18/46,2	16/50	14/35,9	8/25	6/15,4	42,7	32,5

Таблиця 2. 7

Сформованість у старшокласників міських шкіл спрямованості на майбутню професію і рівень професійних домагань у ній
(абс./відн. значення)

Рівні сформованості	Показники						Середнє значення (у %)	
	Професійні інтереси		Мотиви оволодіння майбутньою професією		Професійні домагання в обраній інженерно-технічній чи робітничій професії			
	10 клас	11 клас	10 клас	11 клас	10 клас	11 клас		
Ціннісно орієнтовний	12/9,2	18/12,2	8/6,2	11/7,4	7/5,4	10/6,8	6,9	8,8
Ціннісно опосередкований	54/41,5	69/46,6	66/50,7	82/55,4	56/43,1	75/50,7	45,1	50,9
Ціннісно ситуативний	64/49,3	61/41,2	56/43,1	55/37,2	67/51,5	63/43,5	48	40,3

Таблиця 2. 8

Сформованість у старшокласників спрямованості на майбутню професію і рівень професійних домагань у ній (абс./відн. значення)

Рівні сформованості	Показники			Середнє значення (у %)
	Професійні інтереси	Мотиви оволодіння майбутньою професією	Професійні домагання в обраних інженерно-технічній чи робітничій професії	
Ціннісно орієнтований	36/10,3	26/7,5	25/7,2	8,3
Ціннісно опосередкований	153/43,8	182/52,2	180/51,6	49,2
Ціннісно ситуативний	160/45,9	141/40,3	144/41,2	42,5

Аналіз результатів дослідження рівня сформованості у старшокласників інтересів до майбутньої професії на констатувальному етапі експерименту засвідчили, що найбільша кількість старшокласників мають ціннісно ситуативний рівень – 45,9 %. Поряд з цим 43,8 %, опитаних отримали за результатами ціннісно опосередкований рівень і, відповідно, 10,3 % ціннісно орієнтований рівень. Такі дані (див. табл. 2.6, 2.7, 2.8.) свідчать про недостатній рівень сформованості у сучасних старшокласників професійних інтересів. Адже на цьому етапі розвитку у них інтереси до майбутньої інженерно-технічної чи робітничої професії мають інтенсивно розвиватися і закріплюватися, спонукати їх до реалізації ідеального образу професійного майбутнього. Це детермінується, передусім, специфікою технологічної підготовки і відповідними навчальними профілями, які вичленяються залежно від виробничої сфери. Отже, вищезазначені дані підкреслюють важливість формування у старшокласників професійних ідеалів у процесі технологічної підготовки. Адже, високий рівень сформованості професійних інтересів технологічного напрямку підготовки активізує їх цілеспрямовану предметно-

перетворювальну діяльності. Тому виявляється закономірним необхідність вдосконалювати профорієнтаційні інструментальні складники для розвитку первинних інтересів до майбутньої професії.

Для дослідження рівня сформованості у старшокласників наступного показника мотиви оволодіння майбутньою професією нами було обрано опитувальник для оцінки потреби досягнення успіхів. Цей опитувальник призначений для диференційованої оцінки двох пов'язаних, але протилежно спрямованих мотиваційних тенденцій – прагнення до успіху та страху невдачі. Опрацювання цього варіанта тесту не було складним, але одержані нами констатувальні результати стали важливими для нашого дослідження і вимагають аналізу потенційних можливостей удосконалення методики формування у старшокласників професійних ідеалів у процесі технологічної підготовки.

Одержані результати засвідчили: ціннісно орієнтований рівень – 7,5 % старшокласників, ціннісно опосередкований рівень – 52,2 %, ціннісно ситуативний рівень – 40,3 % відповідно. Зазначимо, що для учнів з низьким (ціннісно ситуативним) рівнем мотивації досягнення є характерним те, що в основі професійного ідеалу лежить опосередкована мотивація, яка не спонукає їх до активної профорієнтаційної діяльності. Ці статистичні дані підтверджують припущення про необхідність ознайомлення юнаків і дівчат з професійними ідеалами, провідними професійними, особистісними і морально-етичними його складовими для пояснення його важливості у реалізації адекватного образу власного професійного майбутнього через збагачення змісту технологічної підготовки відповідним теоретичним і практичним профорієнтаційним матеріалом.

Результати відповідей старшокласників щодо рівня сформованості останнього зазначеного показника – професійні домагання в обраній інженерно-технічній чи робітничій професії виявилися достатньо суперечливими. Адже лише 7,2 % учнів були віднесені нами до високого

(ціннісно орієнтованого) рівня, тоді ж як 92,8 % старшокласників отримали за результатами опитування ціннісно опосередкований (51,6 %) та ціннісно ситуативний рівень (41,2 %). Майже всі учні виявили бажання стати професіоналом в обраній професії в майбутньому, але щодо потужних і діяльнісних прагнень до успіху та самоствердження виявилось недостатньо. При цьому незважаючи на те, що старшокласники прагнуть до успіху в професійному майбутньому, спроможності самостійно виправляти власні невдачі та не зупиняється на досягнутому, вони невпевнені у правильності своїх дій, а плани їхні нестійкі. Переважно юнаки та дівчата з ціннісно ситуативний рівнем домагань не мають чітких професійних планів на майбутнє, вони здебільшого безпорадні і невимогливі себе. Прослідковується відсутність у старшокласників зорієнтованості на досягнення визначеного й особистісно значущого професійного результату в майбутньому, який окреслюється сформованим професійним ідеалом. Це і є причиною таких результатів.

Проаналізуємо закінчення речень, яке написали старшокласники у відповідь на такі питання “Люди обирають робітничі та інженерно-технічні професії тому, що”. Це незакінчене речення викликало у нас інтерес, оскільки завдяки йому ми можемо з’ясувати ставлення учнів до робітничих та інженерно-технічних професій. Старшокласники 10-х та 11-х класів міських шкіл зазначили, що на сьогоднішній день ці професії є затребувані і за умови, що ти розробник ідей і не є виконавцем, дуже престижні. Але серед старшокласників міських шкіл виявилися також і ті (9,5 %), які вважають, що люди, які прагнуть отримати технічну освіту не мають коштів на кращу освіту. При цьому 2,9 % взагалі проігнорували це речення. Сільські учні 93,2 % зазначають, що ці професії корисні, їх потребує держава і люди, вони престижні а спеціалісти мають високу зарплату і можуть легко знайти роботу.

Отже, важливими для нас стали отримані результати констатувального дослідження показників спрямованості старшокласників на майбутню професію і рівень професійних домагань у ній. Середні значення результатів

опитування респондентів є наступними: ціннісно орієнтований рівень – 8,3 %, ціннісно опосередкований – 49,2 % і ціннісно ситуативний – 42,5 %. Аналіз відповідей згодом був використаний нами для узагальнення і систематизації діагностичних даних стосовно характеристики загального рівня сформованості у старшокласників професійних ідеалів у процесі технологічної підготовки.

Завершимо аналіз результатів констатувального експерименту висвітленням стану сформованості в учнів 10 та 11 класів стійкості та дієвості професійних ідеалів, показниками якого є професійні наміри (основний та резервний професійний план), самовдосконалення в активній предметно-практичній діяльності професійної спрямованості, початок оволодіння системою способів професійних дій в контексті обраної професії. Одержані результати представляємо в таблиці 2.9, 2.10, 2.11.

ціннісно ситуативний ціннісно опосередкований ціннісно орієнтований рівень

Одержані результати дослідження рівня сформованості першого показника зазначеного критерію – професійних намірів – засвідчили, що кількість учасників констатувального експерименту з високим рівнем його сформованості виявилася достатньо значною. Так, наприклад, у відповідях старшокласників на запитання про те, на що вони орієнтувалися обираючи майбутню професію, то майже 94,9 % обрали, передусім, змістовну та цікаву роботу. А 20,2 % опитаних відзначили бажання одночасно отримувати хорошу зарплату і приносити користь суспільству. Важливими для нашого дослідження виявилися також відповіді старшокласників на запитання “Ким би Ви хотіли бути під час виконання певного завдання?”. Більшість юнаків і дівчат міських шкіл віддали перевагу розробнику ідей та плану її реалізації 11 класу (68,9 %), 10 класу (58,3 %). Щодо запропонованої відповіді бути у майбутньому виконавцем або тим, хто просуває продукт на ринку товарів та послуг погодилися лише 101 старшокласник, що становить 28,9 % 10 класу та 103 учня (29,5 %) 11 класу.

Таблиця 2.9

Сформованість у старшокласників сільських шкіл стійкості та дієвості професійних ідеалів (абс./відн. значення)

Рівні сформованості	Показники						Середнє значення (у %)	
	Професійні наміри (основний та резервний професійний план)		Самовдосконалення в активній предметно- практичній діяльності професійної спрямованості		Початок оволодіння системою способів професійних дій в контексті обраної професії			
	10 клас	11 клас	10 клас	11 клас	10 клас	11 клас	10 клас	11 клас
Ціннісно орієнто- ваний	2/6,3	4/10,3	4/12,5	8/20,5	6/18,8	11/28,2	12,5	19,7
Ціннісно опосеред- кований	11/34,3	17/43,5	11/34,4	21/53,9	16/50	19/48,7	39,6	48,7
Ціннісно ситуатив- ний	19/59,4	18/46,2	17/53,1	10/25,6	10/31,2	9/23,1	47,9	31,6

Таблиця 2. 10

Сформованість у старшокласників міських шкіл стійкості та дієвості професійних ідеалів (абс./відн. значення)

Рівні сформованості	Показники						Середнє значення (у %)	
	Професійні наміри (основний та резервний професійний план)		Самовдосконалення в активній предметно- практичній діяльності професійної спрямованості		Початок оволодіння системою способів професійних дій в контексті обраної професії			
	10 клас	11 клас	10 клас	11 клас	10 клас	11 клас	10 клас	11 клас
Ціннісно орієнто- ваний	10/7,7	19/12,8	15/11,5	21/14,2	28/21,5	47/31,8	13,6	19,6
Ціннісно опосеред- кований	52/40	69/46,6	39/30	55/37,2	57/43,9	81/54,7	38	46,2
Ціннісно ситуатив- ний	68/52,3	60/40,6	76/58,5	72/48,6	45/34,6	20/13,5	48,4	34,2

Таблиця 2. 11

Сформованість у старшокласників стійкості та дієвості професійних ідеалів (абс./відн. значення)

Рівні сформованості	Показники			Середнє значення (у %)
	Професійні наміри (основний та резервний професійний план)	Самовдосконалення в активній предметно-практичній діяльності професійної спрямованості	Початок оволодіння системою способів професійних дій в контексті обраної професії	
Ціннісно орієнтований	35/10	48/13,8	92/26,4	16,7
Ціннісно опосередкований	149/42,7	126/36,1	173/49,5	42,8
Ціннісно ситуативний	165/47,3	175/50,1	84/24,1	40,5

Порівнюючи відповіді на запитання у старшокласників міської та сільської місцевості зазначимо, що бажання принести користь собі та суспільству в старшокласників сільської місцевості більший (47,6 %). Різняться також виявилася у відповіді на запитання “Ким би Ви хотіли бути під час виконання проекту?”. Зрозуміло, що варіант бути розробником ідей та плану її реалізації теж привабив сільську молодь, але відсоток тих, хто хоче бути виконавцем є більший у порівнянні з міською молоддю і становить в 11 класі 46,1 % і, відповідно, у 10 класі 37,5 %.

Зазначимо, що старшокласники міських і сільських шкіл частково обізнані або неповною мірою розуміють поняття “кваліфікаційні вимоги”. З усіх респондентів відповіли ствердно лише 37 % старшокласників. При цьому вони не визначили чітко кваліфікаційні вимоги до обраної або бажаної майбутньої професії. Отже, до ціннісно орієнтованого рівня ми віднесли 10 % старшокласників, відповідно до ціннісно опосередкованого – 42,7 % та ціннісно ситуативного – 47,3 %. Ці результати достатньо суперечливі. Проте вони частково пояснюються визначеною життєвою стратегією та сформованими освітньо-

професійними планами на майбутнє, які складають основу їх індивідуальної програми ходження у професійний світ дорослих, у якому об'єктивно діють задані соціально-професійні стандарти інженерно-технічних і робітничих професій.

На запитання, пов'язані з професійним самовдосконаленням у активній предметно-практичній діяльності професійної спрямованості (“Що Ви робите для успішного оволодіння майбутньою професією та досягнення певного професійного рівня в ній у майбутньому?”) відповіді старшокласників виявилися наступними: поглиблюють знання з необхідних предметів для вступу (ЗНО) – 85,1 %; беруть участь в предметних гуртках, факультативах – 59 %, не визначилися з відповіддю – 14,9 %. Як ми бачимо, значний відсоток опитаних свідомо виділяє певні види діяльності для особистого самовдосконалення в обраній або бажаній професії.

Привертають увагу також і відповіді на запитання “Які якості для обраної професії у Вас є?”. Більшість учнів міських шкіл змогли дати чітку відповідь: 11 клас – 62,1 % учнів, 10 клас – 33,3 %. Проте на запитання “Які якості ще необхідно сформулювати?” – 33,9 % (10 клас) і 24,8 % (11 клас) не змогли визначитися. Старшокласники вважають, що ті якості, які вони мають вже достатні і нічого формувати більше не потрібно. Такий результат у 10 класі видається цілком закономірним, оскільки є ще певний відсоток дітей, які не визначилися з майбутньою професійною діяльністю, у них несформований адекватний і дієвий образ власного професійного майбутнього. При цьому старшокласники сільської місцевості неповною мірою відповіли на це запитання. В цілому результати виявилися на такому рівні: якості вже сформовані – у 41,6 % (10 клас) і у 43,7 % (11 класу), необхідність формувати – 20,8 % (10 класу) і 25,1 % (11 класу).

Проаналізувавши відповіді старшокласників, ми можемо зробити висновок, що вони є досить неоднозначні, але за результатами проведеного опитування певна частина старшокласників демонструє розуміння необхідності постійного самовдосконалення у активній предметно-практичній діяльності професійної

спрямованості. Підтвердженням останнього є відповіді на питання “Як Ви оцінюєте свої можливості у реалізації Вашої ідеальної професійної мети?”, на яке старшокласники переважно не давали оцінки, а писали, що вони для цього роблять, демонструючи свою стійку мотивацію на професійні досягнення в майбутньому.

На заключному етапі експерименту досліджувався рівень сформованості у старшокласників показника оволодіння системою способів професійних дій з допомогою теста Беннета (серія малюнків з короткими запитаннями для дослідження технічного мислення). Результати засвідчили високий рівень готовності до розроблення, обслуговування й виготовлення продукції (26,4 %), середній – 49,5 %. Такі статистичні дані достатньо вагомі саме для тієї групи старшокласників, які планують отримати в майбутньому робітничу або ж інженерно-технічну професію. Важливість ціннісно орієнтованого рівня сформованості цього показника виявляється також у тому, що він задає безперервний рух до професії та до самого себе як професіонала.

Отже, проведене нами дослідження стану сформованості професійного ідеалу свідчать про нерівномірний розвиток його показників у старшокласників як сільських так і міських шкіл в умовах технологічного напрямку навчання. Значної різниці у рівнях сформованості (сільських і міських шкіл) професійних ідеалів ми не спостерігали. На нашу думку, зазначена нерівномірність, перш за все, обумовлена тим, що певний відсоток старшокласників ще не визначився з майбутньою професією і відповідно мають занижені показники сформованості професійних ідеалів. Але ці результати дають нам змогу окреслити напрями підвищення ефективності профорієнтаційної роботи у умовах технологічної підготовки. Вони, першою чергою, мають бути спрямовані на ознайомлення кожного старшокласника з сутністю професійного ідеалу в сфері сучасних інженерно-технічних і робітничих професій, яке допоможе їм у визначенні їх майбутнього соціально-професійного статусу завдяки профорієнтаційній активності у середовищі профільного навчання технологічного напрямку.

В цілому узагальнені результати констатувального етапу експерименту (див. табл. 2.12) засвідчили, що ціннісно орієнтований рівень сформованості професійних ідеалів мають лише 11,8 %, ціннісно опосередкований рівень – 46,7 %, ситуативний рівень – 41,5 % старшокласників.

Таблиця 2. 12

**Рівні сформованості професійних ідеалів старшокласників
(відн. зн.)**

Рівні сформованості	Критерії сформованості професійних ідеалів			Середнє значення (у %)
	Когнітивна складність і самооцінка професійно-рефлексивних знань	Спрямованість на майбутню професію і рівень професійних домагань у ній	Стійкість та дієвість професійних ідеалів	
Ціннісно-орієнтований	11,2 %	8 %	16,1 %	11,8%
Зовнішньо-детермінований	44,7 %	44,1 %	51,3 %	46,7%
Ситуативно-диференційований	44,1 %	47,9 %	32,6 %	41,5%

Дослідження додаткових змінних щодо наявного стану сформованості у старшокласників професійних ідеалів за регіональними та гендерними особливостями дали підстави для висновку про рівномірний розвиток у старшокласників сільських і міських шкіл визначених показників упродовж їх навчання у старшій профільній школі. Проте кількість старшокласників міських шкіл на час закінчення навчання у загальноосвітній школі за технологічним напрямом профільного навчання перевищує кількість старшокласників сільських шкіл у питаннях вибору майбутньої професії. На час опитування в 11 класі 81,8 % міських старшокласників обрали майбутню професію, а серед сільських старшокласників таких виявилось лише 71,8 %; 89,9 % учнів старших класів, що мешкають у містах, планують продовжити навчання в технічному виші, тоді ж як число таких сільських старшокласників становило 61,5 %. При

цьому кількість старшокласників-жителів сіл (74,4 %) суттєво перевищує кількість міських старшокласників (51,4 %) з адекватним рівнем професійних домагань в обраній інженерно-технічній або ж робітничій професії. Забезпечує такий рівень сформованості професійних домагань сільських старшокласників активна предметно-практична діяльність професійної спрямованості, у якій розпочинається оволодіння системою способів професійних дій. За гендерною ознакою суттєвих розбіжностей між юнаками і дівчатами не виявлено.

Висновки до другого розділу

На підставі уточнення сутності та структури поняття “професійний ідеал старшокласника” визначено *критерії* сформованості у старшокласників професійних ідеалів у контексті технологічної підготовки: когнітивна складність і самооцінка професійно-рефлексивних знань старшокласника про ідеальний образ власного професійного майбутнього(показники: знання про об’єктивно задані професійні стандарти інженерно-технічних і робітничих професій, рефлексія образу власного професійного майбутнього, самооцінка професійних можливостей в обраній інженерно-технічній або ж робітничій професії) ; спрямованість на майбутню професію і рівень професійних домагань у ній (показники: професійні інтереси, мотиви оволодіння майбутньою професією, професійні домагання старшокласників в обраній інженерно-технічній або ж робітничій професії); стійкість та дієвість професійних ідеалів (показниками: професійні наміри, самовдосконалення в активній предметно-практичній діяльності професійної спрямованості, початок оволодіння системою способів професійних дій в контексті обраної професії).

Зміст критеріїв і показників сформованості у старшокласників професійних ідеалів у контексті технологічної підготовки дав змогу схарактеризувати можливі рівні їх сформованості: ціннісно орієнтований, ціннісно опосередкований, ціннісно ситуативний.

Для виявлення стану сформованості у старшокласників професійних ідеалів використано сукупність діагностувальних методик: “Моя самооцінка” (Т. Лірі); “Мотивація досягнення” (М. Корольчук); “Карта інтересів” (Б. Федоришин); авторська анкета “Визначення рівня сформованості у старшокласників професійних ідеалів”; методика “Незакінчені речення”; тест Беннета.

Експериментальною базою дослідження стали: загальноосвітні школи І–ІІІ ступенів № 13 м. Києва і № 206 м. Києва, загальноосвітня школа І–ІІІ ступенів № 3 м. Канева, Черкаської області, Жовтнєвецька, Миролубівська і Сокільчанська загальноосвітні школи І–ІІІ ступенів Попільнянського району Житомирської області. Констатувальним етапом дослідження було охоплено 343 старшокласники, які обрали технологічний напрям профільного навчання. До експериментальної групи (ЕГ) увійшло 165 старшокласників, контрольну групу (КГ) склали 178 старшокласників.

Одержані результати констатувального етапу: ціннісно орієнтований рівень сформованості професійних ідеалів мають лише 11,8 %, ціннісно опосередкований рівень – 46,7 %, ситуативний рівень – 41,5 % старшокласників. Дослідження додаткових змінних щодо наявного стану сформованості у старшокласників професійних ідеалів за регіональними та гендерними особливостями дали підстави для висновку про рівномірний розвиток у старшокласників сільських і міських шкіл визначених показників упродовж їх навчання у старшій профільній школі. За гендерною ознакою суттєвих розбіжностей між юнаками і дівчатами не виявлено.

Результати констатувального експерименту засвідчили необхідність теоретичного обґрунтування педагогічних умов формування у старшокласників професійних ідеалів під час технологічної підготовки.

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ У СТАРШОКЛАСНИКІВ ПРОФЕСІЙНИХ ІДЕАЛІВ У ПРОЦЕСІ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

3.1. Обґрунтування педагогічних умов формування у старшокласників професійних ідеалів у процесі технологічної підготовки

Враховуючи вимоги сучасного ринку праці, соціально-економічні перспективи розвитку суспільства, актуальною постає проблема формування особистості, яка готова до професійної реалізації впродовж усього життя. Тому на сьогоднішній день стає очевидним високий попит на якісну та ефективну профільну освіту. З огляду на це, сучасними вченими (І. Бех [16], Л. Гуцан [49; 169], Д. Закатнов [69; 160; 162], О. Коберник [84; 85; 86], Г. Лукьяненко [118], О. Мельник [126; 130], В. Сидоренко [66], В. Синявський [154; 196; 198], М. Тищенко [163], Б. Федоришин [154; 199; 217] та інші) все частіше піднімається питання модернізації традиційної професійної орієнтації старшокласників у процесі технологічної підготовки. Тому важливе значення на даному етапі нашого дисертаційного дослідження має обґрунтування таких педагогічних умов формування у старшокласників професійних ідеалів у процесі технологічної підготовки, які б допомогла реалізувати себе як в навчально-виховному середовищі, так і в подальшій трудовій діяльності в обраній або бажаній професії.

За результатами аналізу наукових досліджень та констатувального етапу експерименту ми дійшли висновку про те, що підготовка старшокласників до майбутньої професії та досконале оволодіння нею у майбутньому буде ефективною за наявності науково-обґрунтованих та практично апробованих педагогічних умов формування у старшокласників професійних ідеалів. Саме тому в цьому підрозділі дисертації буде визначено й теоретично обґрунтовано

педагогічні умови формування у старшокласників професійних ідеалів у сфері робітничих та інженерно-технічних професій державного, приватного і підприємницького секторів економіки. Для досягнення згаданої вище мети нами було враховано вимоги сучасного ринку праці, вікові особливості старшокласників та рівня їх готовності до вибору напряму профілю навчання і майбутньої професії виробничої сфери у промисловості, аграрному виробництві та сфері обслуговування.

Основу експериментального процесу формування у старшокласників професійних ідеалів у процесі технологічної підготовки склали положення особистісно-діяльнісного розуміння суті та значущості сформованих в особистості ідеалів, в тому числі і професійних, які, за нашим визначенням є ідеальним образом власного професійного майбутнього, що задає напрям профорієнтаційної діяльності. Ми виділяємо наступні провідні ідеї побудови експериментального процесу: технологічний напрям підготовки у загальноосвітніх школах має бути спрямований на розвиток професійно важливих якостей кожного старшокласника; на формування необхідних професійних знань, вмінь та навичок для безперервного самовдосконалення в обраній майбутній професії виробничої сфери; наповнення професійного ідеалу змістом, який дає змогу проектувати в майбутньому розвиток старшокласників у обраній інженерно-технічній або робітничій професіях.

Отже, основними методологічними засадами експериментального процесу формування у старшокласників професійних ідеалів у процесі технологічної підготовки є особистісно-діяльнісний та проектно-технологічний підходи, взаємодія яких забезпечує його функціонування та цілісність. Поясненням цього є те, що згідно особистісного підходу здійснюється технологічна підготовка в загальноосвітніх школах, яка, передусім, спрямована на ознайомлення старшокласників з діючими об'єктивно-заданими професійними стандартами інженерно-технічних та робітничих професій, що детермінує формування на їх основі відповідної вчинкової діяльності. Але це не

лише пристосування до вимог ринку праці, а й певною мірою визначена активна профорієнтаційна позиція старшокласників на основі власних сформованих знань про обрану професію, які з часом стають дієвою рушійною силою для їх професійного зростання.

Відштовхуючись від особистісного підходу, ми можемо завдяки діяльнісному підходу забезпечити розвиток навчальних здібностей дитини, її знань та вмінь, наукового світогляду та переконань. Згідно із цим й відбувалося конструювання змісту навчальних предметів, поступове їх збагачення. Заданими в програмах, підручниках і посібниках науковими знаннями (взаємозв'язки, взаємозалежності, закономірності об'єктів і явищ) та способами оперування з ними й оволодівають старшокласники впродовж навчання в сучасній старшій профільній школі. Результатом цього має стати перетворення на основі сформованих теоретичних знань як переконань і практичних умінь учня на суб'єкта учіння, який володіє узагальненим способом навчальної діяльності. Останнє й свідчить про його здатність до самоосвіти та саморозвитку впродовж життя [128, с. 84–87].

Таким чином, особистісно-діяльнісний підхід задає напрями вдосконалення професійної орієнтації зростаючої особистості, структурування змісту та систематизацію форм і методів, залежно від сутнісних джерел саморозвитку особистості, її природного прагнення зайняти місце рівноправного партнера в суспільних процесах [127, с. 283–293].

Отже, завдяки особистісно-діяльнісному підходу розроблялися теоретичні та методичні основи професійної орієнтації для технологічного напрямку підготовки старшокласників у загальноосвітніх школах. Старшокласники знають як виконувати завдання професійного характеру і вміють це робити. Тобто, особистісно-діяльнісний підхід є базовий, основоположним у формування професійного ідеалу, оскільки забезпечує старшокласнику спрямованість, включеність у конкретні умови професійної діяльності. Своєю чергою проектно-технологічний підхід дає можливість

старшокласникам технологічного напрямку підготовки цілісно вивчити та засвоїти процес удосконалення професійної майстерності у процесі виконання предметно-практичних завдань професійної спрямованості.

Нині переважна більшість учених приділяють значну увагу проблемі компетентності майбутніх фахівців (К. Абульханова [176], І. Бех [14], М. Коберник [86], Н. Литвинова [109], В. Мачуський [123] та інші). Причиною є надзвичайно бурхливий темп розвитку інноваційних технологій. Сучасний світ з надшвидким розвиток науки і техніки вимагає формування у старшокласників не лише базових предметно-перетворювальних вмінь, а й професійно значущих якостей і здібностей особистості, тобто професійної компетентності. Професійна компетентність – досконале володіння людиною інструментарієм і продуктивними технологіями реалізації функціональних обов’язків [198].

Відзначимо, що поняття професійна компетентність має багатогранне змістове наповнення, яке допомагає старшокласникам розглянути технологічний напрям підготовки в різних позицій, визначити завдання, засоби досягнення мети, створити індивідуальну програму професійного самовдосконалення у активній предметно-практичній діяльності, реалізувати професійні наміри і оволодіти системою способів професійних дій. Така професійна діяльність учнів спрямована на досягнення ними високої професійної майстерності у майбутньому.

Важливим видається тлумачення поняття “компетентність” І. Беха [14] як досвідченість суб’єкта у певній життєвій сфері. Відзначимо, що І. Бех [14] виокремлює два рівні сформованості компетентності особистості: вищий і нижчий. За стихійного способу формування досвідченості учень на певному етапі вікового розвитку шляхом проб і помилок, або ж за допомогою механізму наслідування оволодіває рядом різноманітних практичних способів дій (комунікативних, соціальних, предметно-перетворювальних тощо). За такого способу набуття досвідченості, І. Бех говорить про нижчий рівень

компетентності особистості, щодо вищого рівня компетентності учнів, то він репрезентується сформованістю у суб'єкта поняття “компетентність” як єдності, де науково орієнтовна основа дії визначає логіку її практичного виконання, яка полягає у інтелектуально-моральній саморегуляції, спрямованій на ефективне вирішення суб'єктом певних життєвих проблем. Принциповим моментом компетентності вищого рівня є те, що він безпосередньо залежить від якості навчальних здобутків, які повинні трансформуватися у систему компетентностей суб'єкта. Лише власні теоретичні надбання, наголошує І. Бех, мають достатній потенціал для такої компетентності [14, с. 26–31].

Своєю чергою О. Мельник також звертає увагу на значущість компетентнісного підходу, яка полягає не лише на оволодінні учнями навчальною діяльністю (знаннями, уміннями) та усвідомленою поведінкою в середовищі її зростання, а й використанням цих навчальних та особистісних досягнень у практичній діяльності, в якій збагачується її досвід доцільного діяння і самозміни під час вирішення найрізноманітніших життєвих завдань. Старшокласник не лише знає, володіє способами і вміє вирішувати практичні задачі, а й на їхній основі досягає практичних і конкретно-предметних результатів [128, с. 84–87].

Згадані вище положення дають підстави для висновку про необхідність максимального наближення профорієнтаційної активності старшокласників у процесі технологічної підготовки до зразків професійної діяльності, до ідеалів. Адже формування у старшокласників професійних ідеалів на основі компетентнісного підходу передбачає високий рівень професіоналізму завдяки набутим знанням, вмінням, навичкам і досвіду у процесі виконання завдань ситуативного характеру, що дає змогу в майбутній обраній інженерно-технічній та робітничій професії ефективно здійснювати трудову діяльність, виконувати професійні обов'язки відповідно до встановлених соціально-професійних стандартів галузі, бути висококваліфікованим спеціалістом, який конкурентоспроможний на ринку праці. Саме завдяки компетентнісному

підходу старшокласники не тільки оволодівають базовими знаннями технологічного напрямку підготовки, які вони отримують в загальноосвітніх школах і знають як їх застосовувати на практиці, а й вміють здійснювати предметно-практичну діяльність професійної спрямованості.

На підставі аналізу теоретико-методологічних положень щодо особистісно-діяльнісного і компетентнісного підходів визначимо та науково обґрунтуємо педагогічні умови формування у старшокласників професійних ідеалів у процесі технологічної підготовки.

Зазначимо, що складні соціальні явища, процеси з якими стикаються старшокласники на початковому періоді самостійної практичної діяльності, часто недоступні їхньому безпосередньому розумінню й усвідомленню. Старшокласники, на думку Є. Головахи [40], сприймають відношення, явища дійсності як щось дане. Явища навколишнього світу усвідомлюються, оцінюються учнем з існуючою часткою суб'єктивізму стосовно своєї індивідуальності, з точки зору поганого і хорошого, тобто в основному на емоційно-чуттєвому рівні, не піддаючи це ґрунтовному логічному аналізу. У цей період в поле зору особистості не потрапляють запитання, пов'язані з минулими етапами суспільного розвитку, а також з перспективою соціальних перетворень. Вони не замислюється над причинами виникнення тих чи інших соціальних явищ, рівнем досконалості існуючих суспільних відносин і над формою майбутнього суспільства [40, с. 61].

Під час навчання і підготовки старшокласників до праці у них виникають ідеї про те, що деякі аспекти дійсності потребують удосконалення та змін. Підставою для цього є усвідомлення ними своїх інтересів, прагнень і потреб (у більшості випадків вони повною мірою не сформованими й не узгоджуються з вимогами суспільства) і тими вимогами середовища, що створюють перешкоди для їх реалізації, позбавляють можливості їх задоволення [40, с. 60]. Тобто, на початковому рівні формування у старшокласників професійних ідеалів виникають суперечності. Ці суперечності враховувалися нами під час

визначення педагогічних умов формування у старшокласників професійних ідеалів на основі особистісно-діяльнісного підходу. Для цього ми, передусім, зосередили свою увагу на суперечностях, які виникають у старшокласників в процесі вибору майбутньої професії. Це суперечності між тим який “Я” (внутрішні) і яким “Я” маю бути (зовнішні). Їх розв’язання спрямовані на формування умінь старшокласників наповнювати пізнавально-рефлексивною та логіко-психологічною сутністю їх зміст залежно від обраного напрямку профільного навчання (суспільно-гуманітарний, філологічний, художньо-естетичний, природничо-математичний, технологічний, спортивний).

Наголосимо, зазначені вище напрями відповідають соціально-диференційованим видам діяльності, які обумовлюються суспільним розподілом праці, містить знання про природу, людину, суспільство, культуру, науку та виробництво (Міністерство освіти і науки України, наказ № 854 від 11 вересня 2009 року).

Відзначимо, ці види праці відповідають класифікації Є. Клімова:

– “людина-природа” (П) – предметом праці є живі організми, рослинний і тваринний світ, біологічні процеси, земля, вода (біолог, ветеринар, зоотехнік, тваринник, агроном, овочівник, садівник, лісник, геолог, океанолог тощо);

– “людина-знакова система” (З) – предметом праці є схеми, цифри, умовні знаки, формули, слова, шифри, коди, таблиці (програміст, статист, економіст, коректор, друкарка, комірник, обліковець, кресляр, топограф);

– “людина-художній образ” (Х) – предметом праці є художні образи, їх роль, елементи та особливості, засоби їх побудови (ювелір, фотограф, актор, письменник, музикант, художник);

– “людина-людина” (Л) – предметом праці є самі люди, групи людей чи колективи (офіціант, продавець, лікар, вчитель, вихователь, екскурсовод тощо);

– “людина-техніка” (Т) – предметом праці є машини, апарати й установки, технічні системи, матеріали й енергія (інженер, машиніст, шофер, кранівник, слюсар, радіомеханік, токарь, сталевар тощо) [82, с. 43–44].

У даній класифікації для нас важливим є блок професій людина-техніка, який відповідає технологічному напрямку профільного навчання і віддзеркалює сутність робітничих професій і професій інженерно-технічного спрямування. Саме обраний учнем напрям профільного навчання задає конкретизований зміст професійного ідеалу в певній сфері професійної діяльності. Це сфера інженерно-технічних і робітничих професій промислового та аграрного виробництва, а також сфери обслуговування в державному, приватному і підприємницькому секторі.

Отже, зазначене вище обумовлює важливість першої визначеної нами педагогічної умову формування у старшокласників професійних ідеал у процесі технологічної підготовки – *активізація пізнавально-рефлексивної сфери старшокласника у контексті ідеального образу його власного професійного майбутнього*, яка мала впроваджуватися в експериментальний процес технологічної підготовки за рахунок спеціально розробленого курсу профорієнтаційного спрямування “Мій професійний ідеал” (для 10-х класів) і циклу виховних годин профорієнтаційного змісту (11 клас). Навчальна програма представлена нами у додатку Б 3. Її основна мета – включити старшокласників у профорієнтаційну діяльність, яка б спонукала їх до переживання почуття значущості бути в майбутньому професіоналом робітничої або інженерно-технічної сфери, затребуваним сучасним ринком праці і конкурентоспроможним у майбутньому.

Закономірно, що професійне самовизначення старшокласників на основі усвідомлених і вербально оформлених професійних ідеалів не можливе без сформованих професійних інтересів, які є джерелом для пізнавальної діяльності учнів щодо майбутньої професії. Інтерес до професії – вибіркова спрямованість особистості на певну професійну діяльність, яка емоційно приваблива і має для неї певну значущість [198]. Професійні інтереси викликають в учнів позитивні емоції, що спрямовують енергію старшокласників на результативне професійне самовизначення і становлення. Інтереси до майбутньої професії можна

розглядати як своєрідну внутрішню спонукальну силу, яка допомагає старшокласникам реалізувати професійні домагання, самовдосконалюватися в активній предметно-практичній діяльності професійної спрямованості. Така професійна діяльність старшокласників відповідає і спонукається ідеальним образом його власного професійного майбутнього. Саме такий образ спрямований на формування у старшокласників вмінь та навичок реалізовувати цілісний підхід до виконання профорієнтаційних дій і діяльностей у процесі технологічної підготовки, досягненню бажаного результату.

Спираючись на контури орієнтовної основи дій та сформованого ідеального образу професійного майбутнього (“Я” ідеальне) старшокласник поєднує інтереси власні та суспільні. Завдяки цьому він починає жити за принципами: відкритості, мобільності, толерантності, свободи, інформаційності, вільної орієнтації, впливовості, плановості, довіри, захищеності, професіоналізму, пріоритетності, розуміння [166, с. 5].

У процесі формування у старшокласників професійних ідеалів зазначені принципи мають вирішувати суперечності між прагненням їх вийти за межі об’єктивно заданих соціально-професійних стандартів і реальними можливостями в межах визначеного часу та простору досягнути ідеального професійного майбутнього, яке повною мірою зреалізує за допомогою професії їх матеріальні, соціальні та духовні потреби. Тут об’єктом активності особистості стає її власне – “Я” як носій певної системи цінностей, знань, професійних умінь і досвіду діяльності, рівень яких диференціюється залежно від сфери професійної праці. Така обов’язково визначена конкретна професійна сфера є для індивіда особистісно значущою, цінною, оскільки в ній проявляються і розвиваються його здібності [134, с. 182–191].

Зазначене вище дає змогу визначити місце ідеального образу особистості (“ідеального Я”) у структурі самосвідомості й урахувати це в процесі визначення педагогічних умов формування у старшокласника професійних ідеалів у процесі технологічної підготовки. Ідеальний образ особистості

суверенно займає місце оціночного утворення (формування) і є трикомпонентним утворенням: 1) “Я” ідеальне, 2) “Я” бажане, 3) “Я” актуальне. “Я” ідеальне – це ідеальний образ професійного майбутнього, тобто нормативне уявлення особистості про її досконалий стан в окремих видах діяльності (це ідеальне уявлення особистості про себе як про працівника виробничої сфери). Ця грань “ідеального Я” відображає уявлення про нього як про “цілий ряд конкретних ідеалів” представлених у свідомості практично кожної особистості [147, с.8].

У такий спосіб відбувається “накладання” суспільного ідеалу, який вироблений системою і закріплений в традиціях старших поколінь, на потребу молоді людини в ідеалі, сукупності ідеалізованих нею елементів соціальних відносин і явищ дійсності. Проводиться своєрідна “примірка” даного суспільного ідеалу, порівнянням його вимог, норм та індивідуальних інтересів, потреб, установок. Молода людина оцінює здатність цього ідеалу (за умови його реалізації) задовольнити потреби [40, с. 64].

Наголосимо, саме у згаданий вище спосіб професійний ідеал, створений суспільством, стає особистісним. Він визначає перспективу для саморозвитку та самовдосконалення і є дієвим засобом для педагогічної корекції професійного зростання кожного старшокласника технологічного напрямку підготовки. Такий хід професійного розвитку нашоухує учня на роздуми та міркування про те, що він може реалізувати в найближчій перспективі (“Я” реальне), що йому потрібно нині і що він в змозі зробити на перших етапах на шляху до обраної професії (“Я” актуальне).

Отже, старшокласник у процесі отримання знань про діючі об’єктивно-задані професійні стандарти інженерно-технічних та робітничих професій має узгодити протиріччя між вимогами бажаного навчального профілю та власними можливостями, що обумовлює впровадження другої педагогічної умови – *підсилення практичної спрямованості профорієнтаційної діяльності старшокласника у процесі виконання практичних робіт і самостійних завдань.*

Для її експериментального впровадження розроблено “Паспорт вибору професії”, який мав на меті систематизувати профорієнтаційну діяльність старшокласника в контексті становлення у нього ідеального образу власного професійного майбутнього. Передбачалося, що в процесі виконання практичних завдань і самостійних робіт у старшокласників узгоджуватиметься суперечність між сформованим первинним уявленням про себе як майбутнього професіонала (ідеальний образ власного професійного майбутнього) і вимогами обраної інженерно-технічної або ж робітничої професії. Її вирішення й спонукатиме їх до коригування основного та резервного професійних планів і початку їх практичної реалізації.

Аналіз дійсності – це її відображення молодого людиною у формі соціальних понять, категорій, вони виступають практичним фундаментом формування професійного ідеалу, є своєрідним вихідним матеріалом для ідеалізації, абстрагування, узагальнень, оцінок і, що надзвичайно важливо, є предметом абстрактно-теоретичного мислення особистості [40, с. 69]. Таким чином, вміння аналізувати отриману інформацію дає можливість старшокласникам досліджувати обрану інженерно-технічну або ж робітничу професію. Для підтримки такого професіографічного пошуку старшокласникам необхідна інформація про об'єктивно-задані соціально-професійні стандарти професій виробничої сфери, які містяться у професіограмах.

Професіограма це документ, і ми поділяємо таку дослідницьку позицію, в якому подано комплексний, систематизований і всебічний опис об'єктивних характеристик професії і сукупність її вимог до індивідуально-психологічних особливостей людини [154, с. 6]. Професіограма містить:

- загальні відомості про професію та її динаміку в зв'язку з розвитком науки і техніки, соціальне та економічне значення;
- виробничу характеристику професії, опис трудового процесу (подаються назви знарядь праці, вказується рівень фізичного і психологічного напруження (значне, помірне, незначне), робоча поза тощо;

- санітарно-гігієнічні умови праці з виділенням професійних шкідливостей і переліком фізіологічних умов та медичних протипоказань;
- перелік обсягу знань і умінь, необхідних для успішної професійної діяльності, з виділенням тих, що визначають професійну майстерність;
- характеристику видів і тривалості професійного навчання, можливості підвищення кваліфікації;
- психограму, тобто характеристику психологічних вимог професії до людини з виділенням основних і бажаних психічних особливостей, а також психофізіологічних протипоказань [100, с. 211].

Перелічивши вимоги до психограм, які є загальними для професіограм державного зразка, зазначимо, що вони неповною мірою відповідають сучасним вимогам. Враховуючи швидкий науково-технічний прогрес, розвиток ринку праці є доцільним підготування та літературного оформлення адаптованих професіограм професій міжнародного зразка, якими нині користуються спеціалісти економічно розвинених країн і які у загальнодоступному режимі щорічно оновлюються. Підтвердженням цього є професіограми міжнародного зразка, в яких представлені інженерно-технічні та робітничі професії [247; 251; 254; 257; 259; 262; 271].

Наголосимо, у США такі довідники щонайменше переглядається кожні два роки. У такому оновленні задіяно надзвичайно значна кількість організацій. Наприклад, інформація про різні характеристики і вимоги до спеціаліста – середня кількість робочих годин на тиждень, яка отримана з поточного дослідження населення, дослідження домашніх господарств, проведеного Бюро перепису населення в Бюро статистики праці (БСП). Своєю чергою, економісти БСП консультуються і отримують інформацію з багатьох джерел перед тим як змінювати інформацію в будь-якому розділі довідника. Звичайні джерела охоплюють статті з газет, журналів, у тому числі професійних, а також веб-сайти професійних асоціацій, спілок і торговельних груп. Інформація, знайдена в Інтернеті або в періодичних виданнях, перевіряється за допомогою експертів,

які працюють у професійних асоціаціях, союзах, викладачів університетів і консультантів з питань кар'єри.

Отже, обґрунтовані вище педагогічні умови формування у старшокласників професійних ідеалів були ґрунтовно наповнені відповідним змістом професіографічного характеру на етапі теоретичної підготовки. Проте цього недостатньо, професійні ідеали пізнаються, конкретизуються не лише за допомогою володіння старшокласниками інформацією про обрану майбутню інженерно-технічну чи робітничу професію. Дуже важливе місце відводиться вмінням старшокласників застосовувати отримані знання у практичній діяльності. Це обумовлює важливість впровадження третьої педагогічної умови – *організація пошукової професіографічної діяльності старшокласника для розширення знань про об'єктивно-задані соціально-професійні стандарти професії*. Ця педагогічна умова має реалізовуватися з допомогою колективних (квест), групових (змагання і презентації) й індивідуальних (старшокласник сам квестує про свою професію) форм професійної орієнтації, які в змозі забезпечити кожного старшокласника ґрунтовними і самостійно здобутими знаннями про шляхи оволодіння обраною професією у визначеному професійному навчальному закладі.

Профорієнтаційний квест – це обмежене в часі інтелектуальне змагання чітко заданої сюжетної лінії професіографічного спрямування. Така сюжетна лінія передбачає розв'язання ряду послідовних логічних професіографічних задач, які раніше були приховані у різних частинах професійного навчального закладу. Основне завдання цього змагання – ознайомити з характеристикою та специфікою обраної інженерно-технічної чи робітничої професії у процесі самостійної пошукової професіографічної діяльності. У такий спосіб відбувається практична перевірка обраної особистістю професії як ідеального образу його професійного майбутнього. Якщо така практична перевірка дає позитивний результат, то професійний ідеал молоді людини утверджується і змістовно збагачується. Він починає чинити активний зворотній вплив на

потреби особистості, її поведінку і діяльність [40, с. 71]. Але ідеал не можна уявити собі у вигляді закінченого результату, продукту вчинків і дій, у вигляді образу “теоретичної” або “практичної” досконалості. Ідеал може бути заданий не у вигляді чуттєво-споглядаючої “моделі досконалості”, а тільки у вигляді напрямку до досконалості, у вигляді “регулятивного принципу дій”, а не у вигляді контуру результату дій та закінченого продукту [72, с. 133].

Тому важливим в ефективній реалізації цієї педагогічної умови має бути організація значної кількості учасників цієї інтелектуальної гри, для яких чітко задані профорієнтаційні завдання. А безпосередня взаємодія між його учасниками на базі вищого навчального закладу, ствердження або корекція сформованого професійного ідеалу, буде активізувати кожного старшокласника до початку оволодіння системою способів професійних дій в обраній інженерно-технічній або ж робітничій професії у процесі технологічної підготовки загальноосвітнього навчального закладу. Це уможливило виділення четвертої педагогічної умови – *включення старшокласників у процес виконання спеціально змодельованих профорієнтаційних задач у проектно-технологічній діяльності*. Експериментальне впровадження цієї педагогічної умови можливе через систему професійних випробувань старшокласників під час виконання проектів, передбачених навчальними програмами технологічної підготовки. Профорієнтаційне збагачення проектно-технологічної діяльності відбуватиметься шляхом збагачення професійних випробувань індивідуально спрямованими задачами професійного характеру з наступним їхнім обговоренням і колективними заходами презентації готових виробів (ярмарки, виставки виробів, конкурси).

Отже, аналіз джерельної бази та реального стану формування у старшокласників професійних ідеалів у рамках технологічного напрямку профільного навчання загальноосвітнього навчального закладу уможливив визначення й обґрунтування таких педагогічних умов: активізація пізнавально-рефлексивної сфери старшокласника у контексті ідеального образу його

власного професійного майбутнього; підсилення практичної спрямованості профорієнтаційної діяльності старшокласника у процесі виконання практичних робіт і самостійних завдань; організація пошукової професіографічної діяльності старшокласника для розширення знань про об'єктивно-задані соціально-професійні стандарти професії; включення старшокласників у процес виконання спеціально змодельованих профорієнтаційних задач у проектно-технологічній діяльності.

Згадані вище педагогічні умови утворюють наступний процес формування у старшокласників професійних ідеалів у процесі технологічної підготовки: зміст навчальної програми профорієнтаційного спрямування “Мій професійний ідеал” (для 10-х класів) і цикл виховних годин профорієнтаційного змісту (11 клас); “Паспорт вибору професії”; профорієнтаційний квест, групові змагання і презентації; професійні випробування під час виконання проектів.

3.2. Мета, завдання та методика дослідно-експериментальної роботи

Обґрунтовані педагогічні умови формування у старшокласників професійних ідеалів у процесі технологічної дозволили сформулювати головні напрями вдосконалення цього процесу та організувати дослідно-експериментальну перевірку їх ефективності. Для вирішення цієї дослідницької задачі було проведено на базі експериментальних загальноосвітніх навчальних закладів формувальний експеримент: загальноосвітня школа I-III ступенів с. Сокільча, загальноосвітня школа I-III ступенів с. Жовтневе, загальноосвітня школа I-III ступенів с. Корнин, загальноосвітня школа I-III ступенів с. Миролюбівка і загальноосвітніх шкіл I-III ступенів № 35, №13, № 206 м. Києва та № 3 і №4 м. Канева Черкаської області.

Старшокласники сільської місцевості (с. Сокільча, с. Жовтневе, с. Корнин та с. Миролюбівка) мали на час експерименту 3 години на тиждень на вивчення трудового навчання: 1 год. — для вивчення базового модуля “Проектні

технології у перетворювальній діяльності людини” (затверджено Міністерством освіти і науки України від 22.02.2008 № 122), який сприяє оволодінню старшокласниками провідних засад проектно-технологічної діяльності, елементами пошукової діяльності, розвиток творчого та критичного мислення. Формування вмінь не лише знаходити потрібні знання, а й застосовувати їх на практиці для досягнення поставлених завдань, що є основою будь-якого виду виробничої діяльності людини; 1 год. – за рахунок варіативної складової для вивчення курсу за вибором “Людина і світ професій” (Рекомендовано МОН України № 1/11- 6441 від 16.08.2007р.), з метою активізації профорієнтаційної діяльності учня, формувати у нього прагнення до саморозвитку, самоорганізації, самовдосконалення в обраній або бажаній професії; 1 год. – за рахунок варіативної складової для вивчення курсів “Деревообробка” та “Металообробка” (Затверджено Міністерством освіти і науки України за наказом МОН від 28.10.2010 № 1021), які мають на меті формування умінь і навичок діяльності у галузях деревообробки та металообробки та набуття старшокласником навичок самостійної проектно-технологічної і практичної діяльності, розвиток їх інтелектуальних психічних, творчих, моральних, фізичних, соціальних якостей, прагнення до саморозвитку та самоосвіти і підведення випускників до свідомого особистісно зорієнтованого вибору однієї або кількох професій зазначених курсів. На уроках старшокласники навчаються застосовується проектну технологію як інструмент розв’язання проблем, представлений у формі навчальних і творчих проектів.

Учні 10-х і 11-х класів загальноосвітніх шкіл I-III ступенів № 35, № 13, № 206 м. Києва, які брали участь в експерименті, згідно навчального плану профільного навчання мали 6 навчальних годин на тиждень для вивчення предметів технологічного напрямку підготовки на базі МНВК Святошинського району м. Києва. Старшокласники загальноосвітньої школи I-III ступенів №13 вивчають предмет “Інформатика” (рівні стандарту, академічний, профільний) та спецкурс “Оператор ЕОМ”, старшокласники загальноосвітньої школи I-III

ступенів № 35 оволодівають інформаційними технологіями, а старшокласники загальноосвітньої школи I-III ступенів № 206 вивчають поглиблено математику та основи телекомунікації. Також у них на час експерименту була можливість обирати такі курси за вибором як “Основи комп’ютерних презентацій”, “Основи ВЕБ-дизайну”, “Основи візуального програмування”, “Основи комп’ютерної графіки”, “Основи алгоритмізації та програмування” за рахунок варіативної складової навчального плану. Після успішного закінчення навчання учні отримували відповідне свідоцтво.

У Канівській загальноосвітній школі I-III ступенів №3 у 10-11 класах запроваджений технологічний напрям підготовки. Учні старшої школи навчаються за програмами “Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (додаток 10)”, затвердженими наказом МОН України від 27.08. 2010 р. №834. Кількість годин на тиждень – 6 годин у 10 класі та 6 годин у 11 класі. За навчальним планом здійснюється підготовка водіїв транспортних засобів категорії “С1” з обсягом навчання 240 годин впродовж 2 років.

Таким чином, формування у старшокласників професійних ідеалів відбувалося у процесі впровадження науково-обґрунтованих педагогічних умов у навчально-виховний процес загальноосвітніх шкіл. Розроблена нами методика формувального етапу експерименту охоплювала цілий комплекс форм, методів, які використовували вчителі у роботі зі старшокласниками. Такий хід роботи передбачав оволодіння старшокласниками змістом навчального програми профорієнтаційного спрямування “Мій професійний ідеал” (для 10-х класів) і циклом виховних годин профорієнтаційного змісту (11 клас); старшокласники фіксували й систематизували результати практичних завдань і самостійних робіт у “Паспорт вибору професії”; брали участь у колективних (квест), групових (змагання і презентації) й індивідуальних (старшокласник сам квестує про свою професію) формах професійної орієнтації, які забезпечували кожного старшокласника ґрунтовними і

самостійно здобутими знаннями про шляхи оволодіння обраною професією у визначеному професійному навчальному закладі; розв'язували спеціально змодельовані профорієнтаційні задачі у проектно-технологічній діяльності, які розглядалися як система професійних випробувань у сфері інженерно-технічних і робітничих професій. Запропонована методика впровадження визначених педагогічних умов у процес формування у старшокласників професійних ідеалів враховувала те, що цей процес є достатньо складним.

Наголосимо, у 2011/2012 та 2012/2013 навчальних роках на етапі констатувального дослідження було сформовано експериментальну та контрольну групи старшокласників, які за якісними показниками були приблизно однакові. Кількісний склад експериментальної групи становив – 165, до контрольної групи увійшло 178 учнів. Забезпечення окреслених педагогічних умов формування у старшокласників професійних ідеалів відбувалося лише в експериментальній групі, тоді як у контрольній надалі здійснювалася традиційна профорієнтаційна робота.

До початку навчального року нами було вирішено з керівництвом навчальних закладів організаційні питання, узгоджено процедуру проведення та апробації підібраних та розроблених педагогічних умов зі штатними працівниками. Важливим аспектом експериментальної роботи також було налагодження співпраці педагогів навчальних закладів – класних керівників та вчителів, які викладали предмети технологічного напрямку підготовки, психологів, методистів з профорієнтації. Таким чином, педагоги загальноосвітніх шкіл, які брали участь в експериментальній роботі, були підготовлені до безпосередньої реалізації визначених педагогічних умов формування у старшокласників професійних ідеалів у процесі технологічної підготовки.

Наступний кроком було врахування Рішення колегії Міністерства освіти і науки України “Про затвердження Концепції профільного навчання в старшій школі” (№ 10/13 від 25.09.03 р.), згідно з яким профільна підготовка

здійснюється у старших класах з метою забезпечення підготовки учнів до вибору та оволодіння професією, сприяння у побудові ними власної освітньої траєкторії, що дозволило нам упровадити в експериментальний навчально-виховний процес шкіл першу педагогічну умову – *активізація пізнавально-рефлексивної сфери старшокласника у контексті ідеального образу його власного професійного майбутнього*, яка впроваджувалася у процесі оволодіння старшокласниками змістом варіативного модуля профорієнтаційного спрямування “Мій професійний ідеал” (для 10 класів), а також під час проведення циклу виховних годин профорієнтаційного змісту (11 клас).

Авторський модуль профорієнтаційної програми “Мій професійний ідеал” обсягом 17 годин реалізовувалася за рахунок часу, відведеного для курсів за вибором. Його основною метою визначено поглиблення знань старшокласників про себе і діючі об’єктивно-задані стандарти інженерно-технічних та робітничих професій державного, приватного і підприємницького сектору.

Основні завдання програми:

- ознайомлення старшокласників зі специфікою інженерно-технічних і робітничих професій;
- оволодіння старшокласниками стратегією і тактикою побудови кар’єри у державному, приватному і підприємницькому секторі в Україні і за кордоном;
- допомога старшокласникам у розробленні основного та резервного професійного плану;
- забезпечення оволодіння технологією професійного самовдосконалення впродовж всього життя;
- виховання працелюбності, наполегливості, цілеспрямованості та відповідальності у досягненні мети.

Наголосимо, вимоги професій виробничих секторів економіки конкретизувалися в описах трудової діяльності людини у промисловості, сільському господарстві та сфері обслуговування в Україні та за кордоном. Для

цього у змісті програми було передбачено такі тематичні розділи:

- інженерно-технічні і робітничі професії (теми: інженерно-технічні професії у промисловості, інженерно-технічні професії у сільському господарстві, інженерно-технічні професії у сфері обслуговування, робітничі професії);
- сектори економіки (теми: професії державного сектору, професії приватного сектору, підприємницькі професії);
- професії в Україні та за кордоном (теми: професії в Україні, професії за кордоном).

Згаданий розподіл тем забезпечував активізацію пізнавальної сфери старшокласників у контексті дослідження заданих об'єктивно діючих стандартів інженерно-технічних і робітничих професій, їх вимог до особистісних і професійно важливих якостей, рівня фахової компетентності і володіння сучасними виробничими техніками і технологіями, попиту на ринку праці в межах локального, загальнодержавного і глобального ринку праці нині і в майбутньому. Підґрунтя такої профорієнтаційної діяльності кожного старшокласника стали підготовлені й літературно адаптовані професіограми професій міжнародного зразка, якими нині користуються спеціалісти економічно розвинених країн і які у загальнодоступному режимі щорічно оновлюються. Також зміст розділів і тем програми був спрямований на самопізнання та самооцінку в контексті обраної інженерно-технічної або ж робітничої професії, виявлення потенціалу зростання і самовдосконалення до заданих вимог і соціально-професійних стандартів.

Результатом активізації пізнавально-рефлексивної сфери старшокласника у контексті ідеального образу його власного професійного майбутнього виступала глибока диференціація й усвідомлення специфіки побудови кар'єри у державному, приватному та підприємницькому секторі. Така специфіка обов'язково враховувалася під час розроблення основного та резервного професійних планів. Ефективна реалізація цієї педагогічної умови

збагачувалася також циклом виховних годин профорієнтаційного змісту (4 виховні години: 2 – зустрічі зі спеціалістами; 2 екскурсії на виробництво), які спрямовувалися на практичне ознайомлення зі специфікою професій та умовами ефективного функціонування професіонала на ринку праці безпосередньо в умовах виробництва та в режимі реального часу. Включення старшокласників у згадану діяльність спонукало їх до переживання почуття значущості бути у майбутньому професіоналом робітничої або інженерно-технічної сфери, затребуваним сучасним ринком праці і конкурентоспроможним у майбутньому.

Зазначимо, що однією з дієвих форм роботи під час реалізації програми у навчально-виховному процесі експериментальних шкіл було написання старшокласниками міні твору на тему “Мій професійний ідеал”, “Я і професіонал” на початку формуючого етапу експерименту і в кінці (див. додаток Е). Таке завдання яскраво відображало поступове збагачення знань старшокласників про специфіку професійних ідеалів у різних сферах професійної діяльності людини. Якщо на початку експерименту старшокласники писали лише декілька рядків на задану тему і значна частина з них демонструвала негативне ставлення до діяльності, то кінцевий результат нас приємно вразив. Адже міні твори виявилися значними за обсягом і глибокими за змістом.

В результаті аналізу творів старшокласників ми прослідкували усвідомлену особисту позицію щодо майбутнього професійного шляху, сферу професійної діяльності і, зокрема, обраної інженерно-технічної або ж робітничої професії. Старшокласники ілюстрували свої думки посиланнями на приклади з життєвих ситуацій, що свідчить про ґрунтовні, повні й усвідомлені знання про ідеальний для них образ власного професійного майбутнього. Їх уявлення про обумовлені технологічною підготовкою особливості майбутньої робітничої або ж інженерно-технічної професії розвивалися на основі знань про діючі об’єктивно-задані професійні стандарти.

Дуже цікавою і вдалою була організація екскурсії на виробниче підприємство. Для ефективного проведення екскурсії попередньо було чітко визначено її мету – ознайомлення старшокласників зі специфікою інженерно-технічних і робітничих професій у регіоні проживання. Організація екскурсії обов'язково передбачала врахування рівня теоретичної і практичної підготовки старшокласників. Педагог заздалегідь проінформував них про змістове наповнення запланованої екскурсії і необхідність зібрання з доступних джерел професіографічної інформації про специфіку праці, предмет, мету, завдання та умови професійної діяльності, вимоги до рівня підготовленості та вихованості.

Старшокласники сільської місцевості мали нагоду познайомитися з професіями, пов'язаними з сільським господарством на фермах, рибальством та лісовим господарством. На станціях технічного обслуговування учні ознайомилися з професіями, які пов'язані з монтажем, технічним обслуговуванням та ремонтом транспортних засобів. Старшокласники міських шкіл віддали перевагу професіям, пов'язаним з друком, будівельні та суміжні з ними професії, інженерно-технічні професії, мали нагоду відвідати місцеві заводи та фабрики (завод “Coca-cola” (м. Київ), Канівський “Маслосирзавод”, Канівська гідроелектростанція та ін.). Під час екскурсії було вивчено різноманітні аспекти роботи виробничих підприємства. Старшокласники ознайомились з виробничим процесом, спостерігали, робили нотатки, спілкувались з працівниками і керівництвом. Також були й такі учні, які обговорювали можливість майбутнього проходження виробничої практики на підприємстві. Нас приємно вразило, що старшокласники замислюються над майбутнім і роблять певні професійні кроки, демонструючи своє бажання професійно зростати. У цілому слід підкреслити ефективність організації екскурсій на виробничі підприємства. Підтвердженням цього є висловлювання старшокласників як сільських так і міських шкіл, які на підставі порівняння професіографічної інформації на уроках і безпосередньо в робочому середовищі, робили досить ґрунтовні висновки.

В результаті реалізації блоку цих тем а також виховних годин профорієнтаційної спрямованості старшокласники отримали знання про професії виробничої сфери, вони називали сучасні інженерно-технічних професій в промисловості, технічні професії в сільському господарстві, в сфері обслуговування; пояснювали характер роботи; характеризували робоче середовище; знали завдання та обов'язки працівників, кваліфікаційні вимоги; володіли навичками аналізу можливостей підвищення кваліфікацій та просування по службі.

Наступний блок тем сфери робітничих та інженерно-технічних професій був присвячений ознайомленню старшокласників із стратегією та тактикою побудови кар'єри у державному секторі, приватному та у сфері підприємництва і розрахований на 4 години. Старшокласники розробляли основний та резервний професійні плани безпосередньо під пильним керівництвом педагогів. Під час уроків старшокласники все частіше зверталися до педагогів за порадою, цікавилися їх позицією, запитували, дискутували активно обговорювали певні аспекти з друзями. Це свідчило про те, що старшокласники сприймали педагогів як авторитетів і з повагою відносилися до них, прислухаючись до їх зауважень і порад. У процесі формувального етапу експерименту таке відношення учнів до педагогів було надзвичайно важливим і мало значний вплив на впровадження розроблених відповідних експериментальних педагогічних умов формування у старшокласників професійних ідеалів.

Успіх пропонованої діяльності значною мірою залежав також і від розроблених практичних завдань: виділення особливостей в професіях державного сектору, диспут на тему "Переваги та недоліки роботи в приватному секторі", організація зустрічей з успішними в кар'єрі представниками професій в державному, приватному секторі та у сфері підприємництва, письмовий аналіз прикладів з життя відомих людей, які досягли підприємницького успіху.

Досить продуктивним було проведення диспуту на тему “Переваги та недоліки роботи в приватному секторі”. Ця тема була обрана нами не випадково для обговорення, а цілком логічно, оскільки більшість старшокласників, особливо міських шкіл, зауважували про бажання відкрити власний бізнес. Таким чином, ця тема була досить актуальною для старшокласників, мала неоднозначний характер, викликало масу суперечок. Цей диспут дав змогу пояснити старшокласникам всю нелегкість ведення власної справи і в той же час налаштувати їх на досягнення власних цілей, пояснити і донести їм ще раз важливість сформованих професійних ідеалів для досягнення успіху у професійній діяльності.

Наголосимо, педагоги попередньо складали план диспуту, розподіляли старшокласників на групи і консультували їх. Під час проведення диспутів вони спрямовували міркування старшокласників до вірних висновків, уточнювали, поглиблювали і корегувати знання із заданої теми. Нас особливо вразило самостійність суджень учнів, їх уміння активно відстоювали свою позицію, підкріплювати свої думки прикладами з життя. Було наведено і аргументовано велика кількість плюсів роботи у приватному секторі. В кінці більшість старшокласників висловили своє позитивне ставлення до організованого і проведеного диспуту наголошуючи на тому, що вони отримали значний об’єм корисної професіографічної інформації.

Визначальним для формування у старшокласників професійних ідеалів у процесі технологічної підготовки було підсумкове заняття другого розділу програми – організація зустрічей з успішними в кар’єрі представниками професій в державному, приватному секторі та у сфері підприємництва. Переважно це були керівники або працівники підприємств, які досягли високого рівня професіоналізму в обраній професії і які радо погодились поділитися своїми секретами досягнення успіху з підростаючим поколінням. Представники інженерно-технічних та робітничих професій розповідали про свій кар’єрний шлях, приводили приклади становлення багатьох відомих

підприємців, працівників державного та приватного сектору. Вони наголошувало на тому, що однією з головних складових успіху є вірний вибір професії і не обов'язково, щоб вона була престижною. Головне, щоб людина була професіоналом в обрані професії, тоді вона завжди зможе досягти бажаного професійного злету, реалізуватися, матеріально забезпечити себе і свою сім'ю, отримувати емоційне задоволення від праці. Робили висновки, що мало отримати диплом – важливо також і вміло проявляти вольові риси характеру, неупинно працювати над собою (професійно самовдосконалюватися впродовж всього життя), чітко слідувати поставленим цілям (основний та резервний професійні плани). Спілкуючись зі старшокласниками закликали їх не боятися професійних труднощів і ні в якому разі не відступати. Знаходити сили аналізувати свої помилки, робити висновки і йти далі до досягнення поставлених цілей.

Таким чином, старшокласники оволодівши на високому рівні знаннями з заданих тем другого розділу перераховували професії в державному секторі; називали ознаки державного службовця як професіонала управління; характеризували види державної служби; пояснювали сутність приватного сектору, поняття підприємництво; перераховували професії приватного сектору; знали права та обов'язки працівників приватного сектору; характеризували соціальну групу-бізнес клас; володіли навичками аналізу діяльності фахівців, які досягли професійного успіху.

У третьому розділі здійснений нами огляд специфіки робітничих та інженерно-технічних професій в Україні та за кордоном (3 години). Старшокласники мали нагоду отримати інформацією про те, що професією можна оволодіти не лише в Україні, а й за кордоном. Вони оволодівали методикою професіографічного пошуку про вакансії, вчилися оцінювати пропозиції про роботу, знайомилися з різним порядком працевлаштування (подача заявки на роботу, співбесіда, обов'язки тощо). Також, учні ознайомилися з правами українців при влаштуванні на роботу за кордоном; з

інформацією, яка необхідна для пошуку роботи в іншій країні та влаштування; мали короткий огляд законодавства України.

Практична частина роботи передбачала організацію рольових ігор: “Влаштування на роботу за кордоном”, “Влаштування на роботу в Україні”. Ця практична діяльність мала більш теоретичний відтінок. Педагог розподіливши ролі і задавши професійний характер грі, постійно втручався у ігровий процес: корегував старшокласників, виправляв помилки, пояснюючи правильний хід роботи. Старшокласники ознайомилися з документами, які необхідні при влаштування в Україні і за кордоном. Вміло вчилися їх заповнювати в ігровій формі уявляючи себе дипломованим спеціалістом з обраної інженерно-технічної чи робітничої професії.

Дуже цікавим виявилось і підсумкове заняття – диспут “Що потрібно для того, щоб стати професіоналом і досягти успіху в житті?”. Цей диспут мав ігровий відтінок: старшокласники були делегатами з різних країн, які з’їхалися на конгрес для обговорення і знаходження шляхів вирішення важливої проблеми. Учнями як міських так і сільських шкіл було озвучено багато корисного матеріалу. В кінці обговорення найцікавіші висловлювання були написані старшокласниками на ватмані паперу і оформлено у вигляді газети. Такій хід роботи дав можливість домогтися функціонування у свідомості старшокласників професійних ідеалів як реальних спонукальних мотивів для майбутньої активної професійної життєдіяльності і як регуляторів для подальшого професійного зростання.

В результаті зробленої роботи старшокласники узагальнювали, порівнювали та аналізували отриману інформацію про професії в Україні та за кордоном: знали джерела інформації про професії; вміли оцінювати пропозиції про роботу; володіли навичками презентації, співбесіди, працевлаштування; характеризували професії за кордоном; володіли навичками самостійного пошуку роботи в Україні та за кордоном; знали свої права та обов’язки при влаштуванні на роботу за кордоном.

Також до авторського модуля профорієнтаційної програми “Мій професійний ідеал” було розроблено плани-конспекти уроків, один з яких на тему: “Огляд інженерно-технічних професій у промисловості” поданий у додатку Б 2. Це розробка уроку педагогів, які брали участь у формувальному етапі експерименту. Його було детально розглянуто і обговорено на засіданнях колективів освітніх закладах. Педагоги активно висловлювали думки, щодо вдосконалення процесу викладання учням матеріалу програми “Мій професійний ідеал”. Всі пропозиції були враховані і прийняті відповідні рішення з метою ефективного формування у старшокласників професійних ідеалів у процесі технологічної підготовки.

Зазначимо активність учнів експериментальної групи під час детального ознайомлення їх з цікавим та різноманітним світом інженерно-технічних та робітничих професій. Старшокласники переймаючись своїм професійним майбутнім задавали дуже багато запитань, вони намагалися глибше ознайомитися з обраним профілем навчання та майбутньою професією, розмірковували про досягнення майбутнього професійного успіху. Саме професійний успіх захоплював і зацікавлював старшокласників. І це закономірно. Адже, логічно ототожнювати успіх з професією по “душі”.

Зазначимо, що старшокласники (більшість), які вже визначилися з майбутньою професією не приховували задоволення від проведеної роботи. Вони з радістю сприймали інформацію, аналізували її і засвоювали те, що на їхню думку, було потрібно саме на цьому етапі роботи. Тут надзвичайно важливим виявилось те, що старшокласники активно використовували інформацією з додаткових джерел. Це унаочнює сформоване у них уміння навчатися і приймати самостійно рішення.

Ефективна реалізація цієї педагогічної умови збагачувалася також циклом виховних годин профорієнтаційного змісту (4 виховні години: 2 – зустрічі зі спеціалістами; 2 – екскурсії на виробництво), які спрямовувалися на практичне ознайомлення зі специфікою професій та особливостями ефективного

функціонування професіонала на ринку праці безпосередньо в умовах виробництва та в режимі реального часу. Залучення старшокласників до зазначеної діяльності спонукало їх до переживання почуття значущості бути професіоналом робітничої або інженерно-технічної сфери, затребуваним сучасним ринком праці і конкурентоспроможним у майбутньому.

Для реалізації другої педагогічної умови – *підсилення практичної спрямованості профорієнтаційної діяльності старшокласника шляхом виконання практичних робіт і самостійних завдань* – розроблено і впроваджено “Паспорт вибору професії”, який мав на меті систематизувати профорієнтаційну діяльність старшокласника (10–11 класи) у контексті становлення в нього ідеального образу власного професійного майбутнього.

Підсилення зазначеної практичної спрямованості передбачало обов’язкове виконання учнями практичних і самостійних робіт, результати яких мали підтверджувати (або спростовувати) правильність вибору професії на основі сформованого професійного ідеалу. Фіксація і систематизація результатів розпочиналася у процесі оволодіння старшокласниками змістом варіативного модуля навчальної програми профорієнтаційного спрямування “Мій професійний ідеал”, в якому кожна тема містила обов’язкове виконання таких робіт. Одержані старшокласниками профорієнтаційні знання стали підґрунтям для обґрунтованого й усвідомленого вибору ними технологічного напрямку підготовки, а згодом інженерно-технічної чи робітничої професії.

Зазначимо, що паспорт вибору професії передбачав практичну роботу старшокласників і використовувався впродовж всього формувального експерименту. Паспорт вибору професії передбачав фіксацію результатів 23-х тем. Перші теми “Значення правильного вибору професії для особистості та сучасного суспільства”, “Сфери людської діяльності та види праці”, “Мотиви вибору професії”, “Поняття “професія”. Професія, спеціальність, кваліфікація, посада” мали вступний характер і були спрямовані на ознайомлення учнів з важливістю правильного вибору інженерно-технічної чи робітничої професії

для майбутньої професійної реалізації. Наступні теми “Загальна характеристика професійної діяльності: предмет, мета, засоби, умови і т.п.” були спрямовані на поглиблення знань щодо начальних профілів технологічної підготовки. Темі “Самооцінка та її значення для правильного вибору майбутньої інженерно-технічної професії”, “Увага та її особливості”, “Пам’ять і її значення для професійної діяльності людини”, “Мислення”, “Темперамент і врахування його особливостей у професійній діяльності”, “Сприймання та воля і їх врахування у процесі вибору майбутньої професії”, “Стрес, розчарування і оптимізм” допомагали старшокласникам пізнати себе, визначити свої здібності, вміння та нахили до обраної інженерно-технічної чи робітничої професії.

Зазначені теми сприяли вирішенню наступних завдань: формування професійно-важливих якостей з метою професійного самовизначення у відповідності з психофізіологічними особливостями особистості; виховання у старшокласників відчуття потреби у самооцінці своїх здібностей; виховання в учнів активного ставлення до свідомого і самостійного вибору професій виробничої сфери; формування правильного розуміння сутності професійного самовизначення; вміння аналізувати професію, власні бажання і індивідуальні здібності.

За допомогою ведення паспорту вибору професії впродовж всього формуючого етапу експерименту старшокласниками оволодівали знаннями про діючі об’єктивно-задані професійні стандарти інженерно-технічних та робітничих професій, що допомагало їм сформувати ідеальний образ власного професійного майбутнього, який конкретизувався завдяки пізнавально-рефлексивним знанням про себе та соціально-професійні стандарти професій. Таким чином, старшокласники конкретизували у межах обраної професії зміст поняття “професійний ідеал”, яке розглядалося як ідеальний образ власного професійного майбутнього, який задає напрям вибору професії, шляхи оволодіння нею та досягнення в майбутньому соціально-професійних стандартів. Його становлення передбачає сприйняття об’єктивно діючих в суспільстві

уявлень про людину професіонала як взірця професійної досконалості й забезпечує узгодження знань про зміст та структуру робітничих та інженерно-технічних професій і їх вимог до суб'єкта зі сформованими в процесі розвитку пріоритетними можливостями та потребами.

Обґрунтований й усвідомлений старшокласниками вибір майбутнього профілю навчання в старшій школі спрямовувався в експериментальних групах на гармонізацію ставлення до себе та до обраного профілю навчання як середовища особистісного становлення і майбутнього професійного зростання. Зафіксовані у паспорті результати діяльності старшокласника характеризували його розвивальний рух: від уявлення до усвідомлення себе як майбутнього суб'єкта технологічного напрямку підготовки (який я і яким я хочу бути); від позитивного ставлення до навчального профілю та пов'язаних з ним професій до емоційно-ціннісного ставлення до себе як суб'єкта профільної діяльності (що від мене вимагають і чого я досягнув).

В цілому у “Паспорті вибору професії” фіксувалися результати трьох змістових блоків:

- самопізнання в контексті обраної інженерної або ж робітничої професії (дискусії, міні-твори, тестові вправи, опитування);

- пізнання професії (професіографічні пошуки, аналіз професійних ситуацій і біографій відомих постатей, які досягли професійного успіху, відновлення та доповнення навмисно вилучених складових професіограм професій у промисловості, сільському господарстві та сфері обслуговування, переваги та недоліки роботи у державному, приватному і підприємницькому секторах);

- складання власної програми профорієнтаційної діяльності (характер роботи, робоче середовище, навчання, завдання й професійні обов'язки спеціалістів, кваліфікаційні вимоги, підвищення кваліфікації, кар'єрне просування та досягнення в майбутньому високих соціально-професійних стандартів).

Темами для самостійних і практичних робіт, результати яких фіксувалися у “Паспорті вибору професії”, було обрано ті, що наповнюють особистісно значущим змістом ідеальний образ майбутньої професії: “Мій професійний ідеал”, “Моя професія – моє майбутнє”, “Я майбутній професіонал”, “Що потрібно для того, щоб стати професіоналом і досягти успіху в житті?”, “Приватний сектор економіки: переваги та недоліки”, “Соціальний захист у державному секторі”, “Самостійність і відповідальність у підприємницькій діяльності”, “Навчання і праця в Україні”, “Навчання і праця за кордоном”, “Можливості та обмеження у професіях державного, приватного і підприємницького секторів”, “Навчання впродовж життя: вимога часу чи потреба кожного” та інші.

У процесі виконання практичних завдань і самостійних робіт у старшокласників формувалася суперечність між сформованим первинним уявленням про себе як майбутнього професіонала (ідеальний образ власного професійного майбутнього) і вимогами обраної інженерно-технічної або ж робітничої професії, яка спонукала їх до коригування основного та резервного професійних планів і початку їх практичної реалізації.

Впродовж всього формувального експерименту здійснювалась профконсультаційна робота з використанням професіограм міжнародного зразку як в теоретичній так і в практичній підготовці [258; 260; 261; 263; 264; 267; 272]. Така профорієнтаційна робота допомогла старшокласникам конкретизувати майбутню професію. Професіограми надавали інформацію про характер роботи, умови роботи, робоче середовище, освіту та професійну підготовку, підвищення кваліфікації, просування по службі, кваліфікаційні вимоги, зайнятість, перспективи роботи, схожі професії, додаткові джерела інформації.

Основні завдання використання професіограм були наступними:

- ознайомлення старшокласників з переліком інженерно-технічних і робітничих професій та їх вимогами;

- допомога в самооцінці своїх якостей;
- підтримка у розробленні програми самовдосконалення;
- надання знання про уміння та навички, які необхідні для успішного вирішення проблем в різних критичних ситуаціях, що притаманні обраній професії;
- інформування про небезпеки у виконанні професійних функцій у професіях виробничої сфери.

Ефективне використання педагогами професіограм інженерно-технічних та робітничих професій у процесі технологічної підготовки старшокласників допомагало їм правильно визначити професійні здібності до обраної чи бажаної професії, зробити прогнозування ефективності технологічного напрямку підготовки і майбутньої професійної діяльності кожного учасника експерименту. На основі порівняльного аналізу педагоги експериментальних навчальних закладів конструювали профконсультаційну бесіду, спрямовували діяльність старшокласників на вивчення інженерно-технічних та робітничих професій.

Зазначимо, успішне формування професійних умінь і навичок багато в чому залежало саме від того, як педагог організовував роботу старшокласників з використання професіограм, як у ході технологічного напрямку підготовки активізував сприйняття старшокласниками інформації, яка відображена у професіографічному матеріалі. Така інформація спонукала старшокласників до самоаналізу, самоспостереження, до узагальнення результаті своєї діяльності. Старшокласники в певному сенсі “приміряти” професію на себе, з метою зрозуміти чи правильний вони зробили вибір чи можливо потрібно щось змінити.

Також, у процесі формування у старшокласників професійних ідеалів зверталася увага на такий вагомий чинник як матеріальні цінності. Це реалії сьогодення. Без урахування яких, на жаль, формування професійних ідеалів не буде повноцінним і завершеним. Адже ідеали будуть абстрактними, не реальними, такими, які не узгоджені з канонами сьогодення. Під матеріальними

цінностями, ми мали на увазі ознайомлення учнів з орієнтовним розміром їх майбутньої заробітної плати у державному, приватному і підприємницькому секторі. Старшокласники самостійно здійснювали пошук відповіді на це хвилююче, як виявилось у процесі обговорення, запитання. Дуже цікавий факт, що більша частина учнів, навіть намагалася зробити прогноз на 5,10 років.

Відзначимо, що професіограми міжнародного зразка розкривають орієнтовні грошові винагороди і навіть як працівники отримують виплати: за допомогою щорічної зарплатні, погодинної заробітної плати, комісійних, відрядної, чайові або бонуси. Щоб надати таку інформацію задіяно дуже багато організацій, наприклад, Бюро перепису, Бюро статистики праці (БСП), економісти БСП. Таку інформацію вітчизняні зразки професіограм, на жаль, не надають. Саме тому й було нами перекладено, адаптовано й оприлюднено низку таких професіограм, які повною мірою зреалізовані в експериментальних групах. Наголосимо, кожна інструкція професіограми представлена в стандартному форматі, що давала змогу старшокласникам з легкістю порівняти схожі професії. Зразок професіограми міжнародного зразка професії інженера поданий у додатках (див. додаток Б 4).

Звернемо нашу увагу також на те, що обрані професії старшокласниками експериментальних сільських і міських шкіл відрізняються. Старшокласники сільських шкіл віддавали перевагу професіям, пов'язаним з сільським і лісовим господарством (агроном, інженер сільськогосподарського підприємства, лісничий та ін.). Щодо старшокласників міських шкіл, то їх вибір зупинився, переважно, на професіях, пов'язаних з комп'ютерами та математикою (програмісти, інженери з програмного забезпечення, аналітики комп'ютерних систем, адміністратори баз даних, фахівці з комп'ютерної підтримки і системні адміністратори та ін.). Таким чином це засвідчило про те, що значний вплив на вибір старшокласниками майбутньої інженерно-технічної чи робітничої професії мала регіональна специфіка, яка визначається домінуючими галузями виробництва у певному регіоні.

Отже, професіограма міжнародного зразка була дуже інформативною, надавала старшокласнику сучасні дані: про затребуваність професій, сучасні зміни в технологіях тощо. Використання професіограм визначених професій та їх аналіз для ознайомлення старшокласників з діючими об'єктивно-заданими професійними стандартами обраних інженерно-технічних чи робітничих професій дало можливість старшокласникам з'ясувати вимоги до рівня знань, умінь і навичок, якими вони повинні оволодіти в майбутньому, щоб стати висококваліфікованим фахівцем, знайти роботу, отримувати гідну заробітну плату і мати кар'єрний ріст. Відзначимо, що в результаті впровадження перших двох зазначених вище педагогічних умов забезпечувало формування глибоких і стійких знань про діючі об'єктивно-задані професійні стандарти інженерно-технічних та робітничих професій.

Старанність учнів була помітна відразу. Кожен намагався докласти максимум зусиль для досягнення поставлених цілей. Важливим виявилось також і те, що старшокласники виявили бажання самостійно знайти додаткові джерела для розширення кругозору і поглиблення знання. Було багато бажаючих поділитися корисною інформацією з друзями. Таким чином отримання теоретичних відомостей за авторським модулем профорієнтаційної програми та результатами виконання старшокласниками практичних, самостійних, дослідницьких, проектних робіт виявився дуже ефективним. Одержані ними профорієнтаційні знання та сформовані вміння є підґрунтям для обґрунтованого й усвідомленого вибору ними технологічного напрямку підготовки, майбутньої професії у сфері інженерно-технічних та робітничих професій. Такий вибір не лише дав можливість кожному учню класу відповісти на запитання про те хто він, що з ним відбувається і чому від діє в той чи інший спосіб, а й самостійно сконструювати (спершу під керівництвом педагога) власне професійне майбутнє в формі індивідуальної освітньої траєкторії.

Для ефективного формування у старшокласників професійних ідеалів дуже важлива позиція учителя, його участь у процесі. Педагоги активно брали

участь у формуванні професійних ідеалів, зокрема вчасно вносили корективи у зміст, який вкладали старшокласниками у досліджуване нами поняття. Вони докладали максимум зусиль для того, щоб допомогти учням професійно зростати, правильно наповнювати себе беручи за основу найкращі професійні зразки формування особистості. Учителі робили все можливе для того, щоб професійні ідеали були реально функціонуючими і спонукальними для майбутньої активної професійної життєдіяльності.

Третя педагогічна умова – *організація пошукової професіографічної діяльності старшокласника для розширення знань про об'єктивно задані соціально-професійні стандарти професії* – реалізувалася за допомогою профорієнтаційних квестів з алгоритмом пошукової професіографічної діяльності, які забезпечували кожного старшокласника ґрунтовними і самостійно здобутими знаннями про шляхи оволодіння обраною професією у визначеному професійному навчальному закладі.

Реалізація зазначеної педагогічної умови відбувалося шляхом організації та проведення інтелектуального змагання на основі професіографічного пошуку (профорієнтаційний квест), який мав розроблену сюжетну лінію. Для проходження профорієнтаційного квесту старшокласникам потрібно було розв'язати ряд послідовних логічних професіографічних задач, які раніше були заховані у різних частинах НТУУ “КПІ”. Це місце нами обрано не випадково для проведення квесту, а цілком логічно оскільки НТУУ “КПІ” є один з найбільш популярних політехнічних вузів і за нашими опитуваннями майже 73% старшокласників експериментальної групи мали намір після закінчення школи отримати вищу технічну освіту. Тому й виявилось доречним ознайомити їх як з роботою вузу так і зі специфікою окремих факультетів.

НТУУ “КПІ” налічує 30 навчально-наукових підрозділів. Зрозуміло, що охопити всі факультети не можливо тому, перед тим як організовувати квест, ми опитали учнів, які факультети їх цікавлять найбільше. Ними виявилися: видавничо-поліграфічний інститут, факультет інформатики та обчислювальної

техніки, хіміко-технологічний факультет, зварювальний факультет та інститут прикладного системного аналізу.

Звузивши квест до 5 факультетів, ми доклали максимум зусиль для організації гри. Спочатку ознайомилися з видами квесту. Існує штурмовий - гравці на початку отримують основне завдання та перелік точок з підказками, і вже самі обирають шляхи їх розв'язання. А шляхи можуть бути доволі різними. Є ще кільцевий квест – це звичайна “лінійка”, але замкнута в єдине коло. Команди стартують з різних точок і відповідно для кожної з них старт є її фінішем. Ми використовували стандартну підхід, який побудований за ланцюговою схемою – розгадаєш одне завдання – отримаєш інше і так до тих пір, доки не прийдуть до фінішу.

Потім домовилися як з керівництвом так і із викладачами факультетів про співпрацю. Зауважимо, що вони охоче підтримали нашу ідею, навіть дали декілька порад і з зацікавленістю погодилися прийняти участь у квесті, поспілкуватися з майбутніми абітурієнтами, дати їм додаткову інформацію. Тобто старшокласники не лише розгадували професіографічні завдання, а й мали нагоду поспілкуватися як з викладачами кафедри так і зі студентами окремих факультетів. Отже, в організованому професіографічному квесті на території НТУУ “КПІ” була задіяна не мала кількість осіб. В першу чергу: автори, які написали сценарій квесту; керівництво факультетів; модератори (волонтери факультетів) – студенти, які контролювали виконання завдань на конкретних точках. Відмітимо, що у нашому випадку якість гри залежала саме від них. Але найголовнішими дійовими особами залишаються гравці – це всі бажаючі учні 11 класу, які охоче підтримали і взяли участь у професіографічному квесті.

Профорієнтаційний квест не був обмежений у часі, оскільки мав дещо екскурсійний характер. Учні не були поділені на команди, кількість не перевищувала 20 осіб. У кожній групі був куратор, який інформував учнів щодо правил профорієнтаційного квесту і обов'язково правил безпеки. Кожна

група придумувала назву команди і девіз. У ході гри вони отримували бали за виконання профорієнтаційних завдань, сума яких давала оцінку готовності старшокласників до реалізації у майбутньому ідеального образу власного професійного майбутнього на основі сформованих професійних ідеалів. Була створена комісія зі студентів факультетів КПІ, яка оцінювала вирішення старшокласниками профорієнтаційних завдань і нараховувала бали за відповідною шкалою. Старшокласниками було повідомлено максимальна кількість балів.

Як було вже згадано для профорієнтаційного квесту було обрано 5 факультетів. Старшокласники переходили від одного факультету до іншого, розгадуючи загадки або давали відповідь на запитання. Вони відзначалися високим рівнем ерудиції і швидко знаходили відповіді на поставлені завдання. Безпосередньо на факультетах старшокласники виконували завдання, які мали в основному ситуативний характер. Завдання для видавничо-поліграфічного інституту було спочатку змістовно висвітлити поняття “напря́м”, “спеціальність”, “професія”, “посада”, а потім розподілити заданий перелік (машинобудування, журналіст, менеджмент, поліграфічні машини та автоматизовані комплекси, директор поліграфічного комбінату, керівник відділу з питань реалізації поліграфічних матеріалів, редактор, технології електронних мультимедійних видань, оператори комп’ютерних програм, комп’ютерні технології та системи видавничо-поліграфічних виробництв, палітурник, видавничо-поліграфічна справа, перший заступник директора, техніки з до друкарської підготовки, видавнича справа та редагування, оператори друкарських машин, механіки, образотворче мистецтво і т.д.) за цими групами. Коли старшокласники розгадали загадку про Менделєєва вони направилися до хіміко-технологічного факультету і отримали наступне завдання: намалювати на папері як вони уявляють працівника хімічної лабораторії, викладача хімії, хіміка технолога органічних речовин. В Інституті прикладного системного аналізу учні розігрували міні виставу

працевлаштування на роботу. Учні самостійно розподіляли ролі і обирали будь-яку спеціальність і професію. Відзначимо, що популярними професіями були: програміст і системний адміністратор. Цим факультетом дуже зацікавилися учні київських шкіл. На зварювальному факультеті учням потрібно було придумати рекламну або ж інший агітаційний матеріал професії працівника зі зварювання і пайкою. Особливу активність виявляли хлопці сільських шкіл. Щодо факультету інформатики та обчислювальної техніки **то на** старшокласників чекала інтелектуальна гра (вікторина). Кожен учень команди по черзі відповідав на запитання. Час, який давався для відповіді 1 хвилина і відповідно за кожну правильну відповідь учні отримати бали. Старшокласникам задавалися запитання, відповіді на які потребували умінь логічно мислити, знання теоретичного та практичного матеріалу з таких шкільних предметів як технології, інформатика, алгебра, геометрія, фізика.

Після квесту була підрахована кількість балів студентами. Результати профорієнтаційного квесту учителі обов'язково обговорювали зі старшокласниками на консультаціях. Також старшокласники мали нагоду висловити свої враження і задати запитання, які з'являлися в ході квесту. Вони активно спілкувалися зі студентами різних факультетів, задавали запитання різного характеру: “Чи задоволені вони навчанням?”, “Чи багато пар вони мають на день?”, “Як вони складали іспити?” “Яке життя у гуртожитку” тощо. Зичайно, всі старшокласники переймалися студентським життям. Але і були запитання, які стосувалися рівня викладання предметів, який рівень освіти вони отримують. Також запитували студентів “Чи поєднують вони навчання з роботою за спеціальністю?”. Це запитання нас приємно вразило, оскільки у старшокласників проявляється високий рівень сформованості професійних намірів. Запитання які предмети викладаються, розмір та умови отримування стипендії, над якими предметами потрібно працювати в школі, щоб потім було легше навчатися у ВНЗ. Зазначимо, що старшокласники віддавали перевагу спілкуванню зі студентами. З викладачами їхня поведінка була дещо обмежена.

Під час квесту старшокласники мали нагоду відвідати пари і послухати лекції викладачів. Запитання, які учні задавали викладачам були наступного характеру: “Ким можна працювати після отримання повної вищої освіти?, “Чи є можливість пройти підготовку на військовій кафедрі?”.

Всі учасники профорієнтаційного квесту були активними, навіть в деяких випадках азартними. Занурившись в атмосферу бажаного ідеального професійного майбутнього учні отримали максимум позитиву та радості. Вони дякували за організацію та проведення такого корисного та цікавого профорієнтаційного заходу. Старшокласники відзначали, що квест – інноваційний захід, який допоміг їм обрати свідомо майбутню професію, виходячи із власних інтересів та мотивів; поглибити свої знання про інженерно-технічні та робітничі професії і взагалі залишив лише приємні враження. За їхніми словами “професіографічний квест – це саме те, що обов’язково треба спробувати, щоб повірити в себе, у свої сили і в своє ідеальне професійне майбутнє, довести самому собі, що ти щось знаєш і можеш зробити. Гра дає можливість відчувати масу яскравих вражень, бурю позитивних емоцій і як ніщо інше допомагає зрозуміти те, що не має запитань, на які не існує відповідей”. Відгуки старшокласників про організацію та проведення квесту профорієнтаційного характеру були лише позитивні.

Таким чином, впровадження педагогічної умови – *активізація пошукової профорієнтаційної діяльності старшокласника (профорієнтаційний квест)* – дало можливість забезпечити спрямованість старшокласників на майбутню професію і рівень професійних домагань у ній на основі уявлення себе професіоналом у майбутній професії; створити позитивну мотивацію оволодіння визначеної інженерно-технічної чи робітничої професії; спрямувати зусилля на реалізацію основного та резервного професійного плану. Широкий спектр учасників цієї інтелектуальної гри (організатори квесту, керівники команд, куратор групи, педагоги університету, студенти-волонтери, модератори факультетів, комісія зі студентів і педагогів університету для визначення

переможців та інші), чітко регламентовані профорієнтаційні завдання для команд і взаємодія учасників у реальному часі та безпосередньо на різних факультетах вищого навчального закладу стимулювала кожного старшокласника розпочати оволодіння системою способів професійних дій в обраній інженерно-технічній або ж робітничій професії під час технологічної підготовки.

Четверта умова – залучення старшокласників до виконання спеціально змодельованих профорієнтаційних завдань у проектно-технологічній діяльності – впроваджувалася через систему професійних випробувань старшокласників під час виконання проектів, передбачених навчальними програмами технологічної підготовки.

Проектно-технологічна діяльність старшокласників (за О. Коберником, В. Сидоренком) передбачає оволодіння учнями системою технологічних знань, умінь і навичок та їх творче застосування у практичній діяльності, виховання технологічно важливих якостей особистості в різних сферах виробництва. Така діяльність охоплює цілісний процес виготовлення готової продукції індивідуально, в парі, групі або ж у колективі від пошуку ідеї до презентації готового виробу.

Профорієнтаційний потенціал проектної діяльності як основної форми організації технологічної підготовки у старшій профільній школі розкривається через безпосереднє залучення старшокласника до виконання дій, які моделюють професійну працю спеціаліста у сфері інженерно-технічних і робітничих професій. Профорієнтаційне збагачення проектно-технологічної діяльності забезпечувалося шляхом урізноманітнення професійних випробувань індивідуально спрямованими завданнями професійного характеру з наступним їх обговоренням і колективними заходами презентації готових виробів (ярмарки, виставки виробів, конкурси тощо)

Наголосимо, мета проекту – дати можливість старшокласникам розкрити свій професійний потенціал: реалізовувати свої професійні задуми, творчі

ідеї, працювати під керівництвом і навпаки бути керівником. Старшокласник включалися в конкретний вид діяльності – професійні випробування (практичні завдання професійної спрямованості), що створювало для них умови в експериментальних групах практично переконатися у правильності свого вибору.

Відзначимо, що важливість впровадження зазначеної педагогічної умови є беззаперечною, оскільки основне її завдання – це забезпечення формування дієвості професійного ідеалу, тобто початкового оволодіння системою способів професійних дій. Для досягнення цієї мети нами було здійснено професійні випробування, тобто практичні завдання професійної спрямованості. Зміст практичних завдань для старшокласників передбачений програмами технологічної підготовки. Крім того, обов'язкове виконання послідовно ускладнених практичних завдань професійної спрямованості давало можливість отримати кінцевий результат лише за таких умов, коли доводиться цілеспрямовано й активно працювати відповідно до поставлених завдань. Дуже доречним було використання групових занять під час здійснення професійних випробувань у суміжних професіях, загальні основи яких є однаковими.

Для старшокласників було організовано масові заходи (весняну ярмарку, виставку виробів, конкурси), де вони мали нагоду застосувати на практиці набуті знання, вміння, навички і показати вироби зроблені власними руками. Завдання для них були досить індивідуальні і різнопланові. Тобто, ми намагалися знайти індивідуальний підхід до кожного учня. Причиною є те, що професійно-важливі якості, які необхідні для початкового оволодіння системою способів професійних дій в одних старшокласників яскраво виражені, а в інших – ні. Це вимагало використання різних підходів та засобів формування стійкості і дієвості сформованих у них професійних ідеалів у сфері виробничих професій.

Старшокласники також в окремих випадках об'єднувалися в групи, якщо виявляли стійкий і тривалий професійний інтерес до конкретної професії, до об'єктів праці, її процесів і результатів. Між ними за таких умов розподілялися

різні професійні функції (розробник ідеї та плану її реалізації, організатор виконання, виконавець і т.д.). Індивідуальне виготовлення продукту праці полягало в тому, що під керівництвом вчителя старшокласник самостійно виконував цікаві завдання професійного характеру. Складність і трудомісткість цих завдань визначалася старшокласником і часом, відведеним на виконання завдання. Ми не обмежували їхню професійну реалізацію, але дуже уважно спостерігали, доцільно і тактовно робили корегування. Старшокласники продумували, що їм необхідно для успішного виконання завдання. У процесі роботи старшокласники на високому рівні реалізовували свої власні ідеї, втілювали їх в життя. Відзначимо роботу в групах, де учні виявляли інтелектуальну активність, продумували кожен дрібницю, ретельно і прискіпливо планували свою роботу, у робочому процесі злагоджено вносили корективи до технології і конструкції виробів. Особливістю організованих заходів була практична спрямованість результатів (наприклад, мати побутовий чи навчальний характер).

Зазначимо, що старшокласники виявляли свої знання, вміння і навички роботи дуже різнопланово, оскільки були використані активні форми і методи проведення професійних випробувань, індивідуально спрямовані ситуації професійного характеру з елементами дослідницької діяльності. Як результат вони демонстрували вироби з деревини, з металу ремонтували різні електроприлади, вироби з тканини, демонстрували вміння роботи з транспортними засобами, устаткуванням (ремонтні роботи, зварювання), демонстрували знання з хімії, фізики (робили досліди і показували свої напрацювання) і т.д.

Дуже важливою у процесі впровадження зазначеної педагогічної умови була доцільна і тактовна допомога учителів, ними здійснювався належний контроль за виконанням індивідуальних і групових завдань. Усі відчували напружений процес як особистісного так і професійного самовизначення, становлення, зростання. Організація учителями технологічного напрямку

підготовки давала можливість усвідомити, оформити й розпочати втілення власного ідеального професійного майбутнього в життя. Більшість старшокласників, які визначилися з майбутньою професією радісно ділилися враженнями від тривалої і продуктивної праці. Вони робили наголос на необхідності дбати про майбутнє.

Для реалізації четвертої зазначеної педагогічної умови формування у старшокласників професійних ідеалів була характерна їх остаточна перевірка, фіксація. Професійні ідеали старшокласників були стійкими і дієвими. Але, разом з тим і залишалися рамки для коригування сформованих професійних ідеалів під впливом динамічного професійного становлення і зростання. Однак ці корегування не будуть значними. Отриманий старшокласниками до цього часу досвід сприятиме розумінню майбутньої перспективи у трудовій діяльності, значущості сформованих професійних ідеалів для особистісного і професійного зростання. У більшості з них сформовані професійні ідеали активно впливали на ефективність професійного зростання і початок становлення майбутнього фахівця інженерно-технічної чи робітничої професії.

Результати включення старшокласників у професійні випробування засвідчили: здатність до прогнозування старшокласниками можливостей формування професійно-важливих якостей, яких не вистачає для досягнення професійного ідеалу; позитивно якісні зміни у процесі оволодіння системою способів професійних дій; контроль та самоконтроль за процесом формування професійного ідеалу, спроможність до самокорегування; розуміння значущості сформованих професійних ідеалів для особистісного і професійного зростання; визначення майбутнього соціально-професійного статусу.

Отже, професійні випробування як необхідний досвід у професійному становленні допоміг старшокласникам експериментальних груп зробити остаточне коригування сформованих професійних ідеалів, які на останньому етапі їх формування стали функціонувати як стійкі і дієві стимули професійного самовизначення. Сформовані у старшокласників професійні

ідеали у процесі технологічної підготовки стали основним джерелом для безперервного самовдосконалення старшокласників у активній предметно-практичній діяльності професійної спрямованості.

Відзначимо, під час реалізації усіх педагогічних умов використовувався комплекс форм і методів формування у старшокласників професійних ідеалів під час технологічної підготовки, як-от: *форми* – індивідуальні та групові консультації, професіографічні повідомлення і професіографічні пошуки індивідуально, в парі та групі, профорієнтаційні зустрічі, екскурсії, диспути, профорієнтаційні конкурси, разові і короткострокові ділові й імітаційні ігри, круглі столи у трикутнику “батьки, старшокласники, педагоги” та інші; *методи* – пояснювально-ілюстративні (бесіда, розповідь, лекція, демонстрація та ілюстрація виробничих процесів), інформаційно-пошукові (проблемний виклад, евристичні бесіди, методи організації дослідницької діяльності, спостереження, робота з навчальною літературою та в мережі Інтернет), активізуючі (метод занурення з елементами гри, “мозковий штурм”, ігри-вправи, розгляд і аналіз ситуацій, тематичні дискусії, профорієнтаційні завдання з технічними, технологічними й економічними ситуаціями та інші).

3.3. Аналіз результатів формувального етапу дослідно-експериментальної роботи

Головним завданням проведеного педагогічного експерименту було дослідження ефективності розроблених педагогічних умов формування у старшокласників професійних ідеалів у процесі реалізації змісту варіативного модуля профорієнтаційного спрямування “Мій професійний ідеал” (для 10 класів), під час проведення циклу виховних годин профорієнтаційного змісту (11 клас), систематизації і фіксації результатів профорієнтаційної діяльності у “Паспорті вибору професії”, поглиблення засобами профорієнтаційного квесту ґрунтовних і самостійно здобутих знань про шляхи оволодіння обраною

професією у визначеному професійному навчальному, проходження професійних випробувань у спеціально змодельованих профорієнтаційних ситуаціях проектно-технологічної діяльності.

Згідно завдань, визначених на початку дослідно-експериментальної роботи, формувальні результати діагностувалися й оцінювалися за кількісними і якісними змінами кожного окремого показника та загальними змінами у сформованості професійних ідеалів старшокласників, які відбулися під впливом запроваджених експериментальних факторів. Наголосимо, дослідно-експериментальна робота тривала 2 навчальні роки (2011-2013 роки) на базі загальноосвітніх шкіл I-III ступенів. Загальна кількість учасників експерименту становила 343 старшокласники (165 експериментальна і 178 контрольна група).

Одержані результати будуть представлені у цьому підрозділі дисертації змінами у розвитку виділених нами показників структури професійних ідеалів старшокласників експериментальної та контрольної групи до початку та після закінчення експерименту, а потім загальні зміни, які відбулися в учасників експерименту. Аналіз одержаних нами результатів щодо формування у старшокласників професійних ідеалів розпочнемо з характеристики вибору старшокласниками експериментальної та контрольної групи майбутньої професії до початку та після закінчення експерименту. Ці результати подані в таблиці 3. 1.

Як свідчать одержані результати переважна кількість старшокласників експериментальної групи (ЕГ) визначилася з майбутньою професією на період закінчення навчального закладу. Таких старшокласників виявилось 95,2% і лише для 4,8 % це питання залишилося відкритим. Тобто за два роки формувального експерименту зросла на +32,8% кількість старшокласників, які обрали майбутню професію інженерно-технічного напрямку. Такі результати свідчать про достатньо високу ефективність експериментальних факторів у контексті забезпечення необхідних умов для вибору юнаками і дівчатами майбутньої професії. Це підтверджується також і аналізом результатів

контрольної групи (КГ). Старшокласники контрольної групи (84,8%) в умовах традиційної профорієнтаційної діяльності прийняли рішення, що їхня майбутня професійна діяльність буде безпосередньо пов'язана з професіями технологічного напрямку і що вони продовжать навчання у професійних технічних навчальних закладах. Проте для 15,2% це питання залишилося невирішеним. При цьому різниця динаміки між КГ і ЕГ виявилася на рівні 8,7%, що підтверджує достатньо високу ефективність розроблених і впроваджених у процес технологічної підготовки експериментальних педагогічних умов формування у старшокласників професійних ідеалів. Наголосимо про достатньо високий відсоток старшокласників обох груп, для яких питання вибору професії було вирішене. Це, на нашу думку, свідчить про перспективність запровадження в процес технологічної підготовки проектно-технологічного підходу, який є основним нині з реалізації інноваційного змісту навчальних профілів освітньої галузі “Технології”.

Таблиця 3. 1

Характеристика вибору старшокласниками майбутньої професії
(абс./відн. знач)

Вибір майбутньої професії	Старшокласники експериментальних навчальних закладів					
	Експериментальна група 165 учень			Контрольна група 178 учнів		
	до експ.	після експ.	дина- міка	до експ.	після експ.	дина- міка
Так, обрав майбутню професію	103/62,4	157/95,2	32,8	108/60,7	151/84,8	24,1
Ні, не обрав майбутню професію	62/37,6	8/4,8	32,8	70/39,3	27/15,2	24,1

Продовжимо аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи зі стану сформованості в учнів пізнавально-рефлексивного складника структури професійного ідеалу, показниками якого є знання про об'єктивно задані

професійні стандарти інженерно-технічних і робітничих професій, рефлексія образу власного професійного майбутнього та самооцінка професійних можливостей в обраній інженерно-технічній або ж робітничій професії. Узагальнені результати сформованості у старшокласників професійних ідеалів контрольної та експериментальної групи представляємо у додатку Д, а результати динаміки когнітивної складності та самооцінки професійно-рефлексивних знань про ідеальний образ власного професійного майбутнього в таблиці 3.2.

Таблиця 3. 2

Динаміка когнітивної складності та самооцінки професійно-рефлексивних знань старшокласників про ідеальний образ власного професійного майбутнього (відн. зн.)

Рівні сформованості	Показники					
	Знання про об'єктивно-задані професійні стандарти інженерно-технічних та робітничих професій		Рефлексія образу власного професійного майбутнього		Самооцінка професійних можливостей в обраній інженерно-технічній і робітничій професії	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Ціннісно орієнтований	+10,2	+4,5	11,5	2,9	3	1,2
Ціннісно опосередкований	+12,2	+5	19,8	3,4	4,8	4,5
Ціннісно ситуативний	-22,4	-9,5	30,9	6,2	7,8	5,7
Середнє значення	14,9	6,3	20,7	4,2	5,2	3,8

Одержані результати (див. табл. 3.2) щодо рівня сформованості знань про діючі об'єктивно-задані професійні стандарти інженерно-технічних та робітничих професій свідчать про те, що в КГ збільшилась кількість старшокласників у групі з ціннісно орієнтованим рівнем розвитку зазначеного показника лише на +4,5% та ціннісно опосередкованим рівнем на +5 %.

Наголосимо, знання вимог обраної інженерно-технічної чи робітничої професії є рушійною силою, яка допомагає юнакам і дівчатам приймати

обґрунтовані рішення у процесі профільного навчання, проявляти наполегливість і самостійність у їх реалізації. Це підґрунтя для формування адекватного уявлення про майбутню працю, її вимоги й особливості, зміст та умови праці, переваги та недоліки професійної діяльності у державному, приватному і підприємницькому секторах економіки. Саме ці характеристики й складають основу для наступного кроку – рефлексії образу власного професійного майбутнього у контексті обраної професії, його реалістичність і дієвість.

Підтвердженням ефективності запроваджених педагогічних умов забезпечення старшокласників знаннями про об'єктивно задані професійні стандарти інженерно-технічних і робітничих професій є результати ЕГ: кількість старшокласників з ціннісно орієнтованим рівнем зріс на + 10,2%, з ціннісно опосередкованим рівнем на + 12,2%. При цьому лише 2,4% старшокласників від загальної кількості задіяних в експерименті мали на час його закінчення ціннісно ситуативний рівень. За час проведення формувального експерименту кількість таких старшокласників зменшилася на 22,4%.

Наступний показник когнітивної складності та самооцінки професійно-рефлексивних знань старшокласників про ідеальний образ власного професійного майбутнього є рефлексія старшокласником сформованого образу власного професійного майбутнього. Одержані результати (див. дод. Д) засвідчили низький рівень на початку формувального експерименту як у контрольній так і експериментальній групах. При цьому до ціннісно орієнтованого рівня за результатами педагогічної діагностики нами не було віднесено жодного старшокласника, близько 60% задіяних у формувальному експерименті мали ціннісно опосередкований рівень. За час формувального експерименту і під впливом запроваджених педагогічних умов відбулися суттєві зміни в ЕГ: ціннісно орієнтований рівень – 11,5%, ціннісно опосередкований – 59,4% і ціннісно ситуативний – 29,1%. Такі результати свідчать про те, що ми наповнили ефективним профорієнтаційним змістом

процес технологічної підготовки, який узгоджується з усвідомленням старшокласниками професійного ідеалу як орієнтира у процесі особистісного і професійного самовизначення.

Згаданий вище висновок підтверджується також результатами контрольної групи, в якій відбулися менш значущі зміни: лише 2,8 % старшокласників мають адекватні сучасному ринку праці уявлення про власний професійний ідеал, для них обрана професія є цінністю; переважна більшість старшокласників (44,4 % з ціннісно опосередкованим і 52,8 % з ціннісно ситуативним рівнями) неповною мірою аналізують сформовані у них уявлення про власний образ професійного майбутнього, який не відповідає об'єктивно заданим соціально-професійним стандартам інженерно-технічних і робітничих професій у промисловості, сільському господарстві та сфері послуг.

Отже, доходимо висновку про те, що початок усвідомлення старшокласниками важливості пізнавально-рефлексивних знань про ідеальний образ власного професійного майбутнього пов'язаний з діяльністю професійної спрямованості профільного навчання. Разом з тим найбільш повне, правильне змістове наповнення професійних ідеалів у старшокласників відбувається шляхом їх активного включення у процес технологічної підготовки, який збагачений відповідним профорієнтаційним змістом. Також, не менш важливими, як свідчать результати КГ, є недостатня кількість профорієнтаційної літератури, інформації професіографічного та діагностико-розвивального характеру. Також певною мірою спостерігався дещо подовжений у часі процес формування у старшокласників професійних ідеалів. Це результат непропорційності між теоретичною підготовкою та предметно-перетворювальною діяльністю юнаків і дівчат, їх природнім прагненням до пошуку себе у майбутньому професійному світі.

Не менш важливими є результати сформованості третього показника – самооцінки професійних можливостей в обраній інженерно-технічній і робітничій професії. Детальний аналіз результатів сформованості рівня

самооцінки свідчить про достатньо рівномірний розподіл старшокласників з відповідними рівнями (див. табл. 3.2, додаток Д). Результати ЕГ: ціннісно орієнтованим рівень – 11,5 %, ціннісно опосередкований – 52,7 %, ціннісно ситуативний – 35,8 %. Такі результати є наближеними до результатів КГ, що певною мірою свідчать про ефективність традиційної профорієнтаційної роботи в сучасній загальноосвітній школі. Проте старшокласники ЕГ вміють адекватно дати якісну оцінку не тільки розвитку своїх потенційних здібностей, соціальних і моральних якостей, фізичного стану, а й професіоналам, людям які досягли професійного успіху. Таким чином, вміння учнів ЕГ оцінювати адекватно професійні якості успішних людей спонукає їх постійно самовдосконалення на основі сформованих професійних ідеалів.

Проаналізуємо динаміку розвитку показників пізнавально-рефлексивного складника структури професійних ідеалів в КГ та ЕГ. Одержані результати представляємо в табл. 3.3. Найбільш дієвою виявилася розроблена методика для формування у старшокласників ЕГ таких показників як знання про діючі об'єктивно задані стандарти інженерно-технічних та робітничих професій та пізнавально-рефлексивні знання про ідеальний образ власного професійного майбутнього. Середнє значення зростання кількості учнів цієї групи склало +14,9% осіб, що на +8,6% перевищило кількість таких учнів у контрольній групі, результат сформованості відповідного рівня пізнавально-рефлексивних знань про ідеальний образ власного професійного майбутнього різниться між КГ та ЕГ на 16,5% на користь останнього.

Важливо відзначити також зменшення кількості учнів ЕГ (– 30,9%) з низьким рівнем знань про професійні ідеали, які долучились до активної предметно-практичної діяльності професійної спрямованості. Про ефективність традиційної профорієнтаційної роботи свідчать кількість старшокласників з ціннісно опосередкованим рівнем сформованості самооцінки (ЕГ – 4,8%, КГ – 4,5%). Кількісна різниця цього показника незначна, головна відмінність в тому, що в ЕГ ми зосереджували свою увагу на формуванні вмінь старшокласників

оцінювати адекватно не лише свої потенційні можливості, а й професійні якості людей, які певною мірою є зразком, еталоном досягнення рівня професіоналізму в обраній сфері професійної діяльності.

Отже, отримані результати дослідження рівня сформованості когнітивної складності та самооцінки професійно-рефлексивних знань старшокласників про ідеальний образ власного професійного майбутнього свідчать про неоднорідність розвитку його показників у КГ, де результати є дещо нижчими щодо таких показників як рефлексивні знання про ідеальний образ власного професійного майбутнього і знання про діючі об'єктивно-задані професійні стандарти інженерно-технічних та робітничих професій. В ЕГ старшокласники не лише мають уявлення про власний професійний ідеал, а й адекватно усвідомлюють власні індивідуальні особливості, дають якісну характеристику розвитку своїх реальних і потенційних можливостей в контексті професійних вимог. Це підтверджує ефективність впровадження педагогічних умов формування у старшокласників професійних ідеалів у навчально-виховний процес технологічного напрямку профільного навчання.

Продовжимо аналіз одержаних результатів дослідження стану сформованості в учнів контрольної та експериментальної груп спрямованості на майбутню професію і рівень професійних домагань у ній, показниками якого є професійні інтереси, мотиви оволодіння майбутньою професією, професійні домагання старшокласників в обраній інженерно-технічній чи робітничій професії. Результати представляємо в табл. 3.3 та додатку Д.

У процесі формувального етапу експерименту було встановлено, що значно впливають на формування у старшокласників професійних ідеалів у процесі технологічної підготовки стійкі професійні інтереси. Важливим аспектом формувального етапу експерименту є усвідомлення ними своїх інтересів до майбутньої інженерно-технічної або ж робітничої професій. У процесі осмислення і аналізу отриманих знань у старшокласників формувалося уявлення про себе (який я і яким я хочу бути, що від мене вимагають і чого я

досягнув), свої потреби. У старшокласників ЕГ інтерес до майбутньої професії був яскраво виражений на етапі завершення експериментальної роботи. Підтвердженням цього є результати, які є досить результативні: ціннісно орієнтований рівня – 16,4 % (приріст +6,7 %), ціннісно опосередкований – 71,5 % (приріст +12,1 %), ціннісно ситуативний рівень – 12,1 % (приріст – 18,8 %). Щодо КГ, то традиційна профорієнтаційна робота зі старшокласниками, як ми вже зазначали, потребує удосконалення окремих аспектів. Підтвердженням цього є результати в цій групі старшокласників: динаміка ціннісно орієнтованого рівня – з 9 % до 12,9 % (приріст +3,9 %), динаміка ціннісно ситуативного рівня – з 32 % до 23 % (приріст –9 %). Такі дані свідчать, передусім про те, що більшість старшокласників КГ ще не визначилися з майбутньою професією і швидше всього не впевнені щодо обраного ними навчального профілю в межах технологічної підготовки. Таким чином не усвідомлені і не з'ясовані професійні ідеали в учнів КГ, про що говорить низький рівень сформованості або взагалі відсутність професійного інтересу, не є їх стимулом, мотивом, рушійною силою для якісної готовності до професійного самовизначення.

Таблиця 3. 3

**Динаміка спрямованості старшокласників
на майбутню професію і рівень професійних домагань у ній в
експериментальній і контрольній групах (відн. зн.)**

Рівні сформованості	Показники					
	Професійні інтереси		Мотиви оволодіння майбутньою професією		Професійні домагання обраній професії	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Ціннісно орієнтований	+6,7	+3,9	+16,9	+4,4	+20	+2,8
Ціннісно опосередкований	+12,1	+5,1	+15,8	+6,2	+10,8	+4,5
Ціннісно ситуативний	–18,8	–9	–32,7	–10,6	–30,8	–7,3
Середнє значення	12,5	6	21,8	7,1	20,5	4,9

Цікавим виявився для аналізу наступний показник спрямованості на майбутню професію і рівень професійних домагань у ній – мотиви оволодіння майбутньою професією. Одержані результати формувального експерименту засвідчили про те, що кількість старшокласників КГ з ціннісно орієнтованим рівнем збільшилася на +4,4 %, а з ціннісно опосередкованим на +6,2 %. Такі формувальні результати свідчать про те, що нині недостатньо використовується профорієнтаційний потенціал технологічної підготовки. Зазначимо, що для старшокласників з ціннісно ситуативним рівнем мотивації досягнення (25,3 %) є характерним те, що в основі професійного ідеалу лежить опосередкована мотивація, яка, несе інформацію про неприйняття взагалі будь-яких ідеалів або слабке явлення про його зміст. І навпаки, результати ЕГ засвідчили той факт, що під впливом запровадження у навчально-виховний процес технологічного напрямку профільного навчання розроблених педагогічних умов суттєво зросла кількість старшокласників з ціннісно орієнтованим (20 %) та ціннісно опосередкованим (72,1 %) рівнем розвитку цього показника. При цьому загальна кількість учнів, які не мають достатнього рівня мотивації досягнення зменшилася з 40,6 % до 7,9 %, що підтверджує достатньо високу ефективність впроваджених експериментальних факторів у процес експериментального формування у старшокласників професійних ідеалів.

Наголосимо, для старшокласників з ціннісно орієнтованим рівнем сформованості професійних інтересів до майбутньої професії, які є вагомим мотивом для оволодіння майбутньою професією, не менш важливим є сформованість відповідного рівня останнього показника спрямованості на майбутню професію і рівень професійних домагань у ній – професійні домагання в обраній інженерно-технічній або ж робітничій професії. Але результати КГ нас насторожили. Адже лише 9,6 % учнів виявили бажання стати професіоналом в обраній професії у майбутньому, мають сильні прагнення до успіху та самоствердження і 43,8 % старшокласників певною мірою впевненості у правильності своїх дій та життєвих планів, виявляють час від

часу спроможність самотійно виправляти власні невдачі та не зупиняються на досягнутому, решта учнів мають ціннісно ситуативний рівень професійних домагань (46,6 %). Крім того старшокласники ЕГ вже на основі сформованого професійного ідеалу і конкретизованої майбутньої професії впевнено прагнуть самоствердження, вони налаштовані на успіх, адекватно оцінюють власний потенціал і результати досягнення. Підтвердженням цього є збільшення кількості старшокласників у групі з ціннісно орієнтованим рівнем розвитку зазначеного показника (+20 %) та ціннісно опосередкованим рівнем сформованості (+10,8 %). Це свідчить про те, що ці групи старшокласників мають чіткі плани на майбутнє, вони зорієнтовані на досягнення визначеного й особистісно значущого професійного результату в майбутньому, який окреслюється рамками сформованого професійного ідеалу.

Продовжимо статистичний аналіз з порівняння результатів динаміки розвитку мотиваційно-цільового складника структури професійних ідеалів в експериментальній і контрольній групах. Одержані результати представлені нами у додатку Д та в таблиці 3.6. Специфікою динаміки спрямованості старшокласників на майбутню професію і рівень професійних домагань у ній є те, що впродовж двох років технологічної підготовки з упровадженими експериментальними факторами кількість старшокласників, віднесених нами до групи з ціннісно ситуативним рівнем, значно зменшилась за таким показником як мотивації оволодіння майбутньою професією (–32,7 %). Відповідно, середнє значення цього показника склало – 21,8 %. Найменше середнє значення 4,9 % ми можемо фіксувати щодо показника професійні домагання старшокласників в обраній інженерно-технічній чи робітничій професії у КГ, де спостерігається найменший приріст в усіх трьох рівнях: ціннісно орієнтований +2,8 %, ціннісно опосередкований +4,5 %, ціннісно ситуативний –7,3 %.

Отже, загальна картина отриманих результатів щодо розвитку показників мотиваційно-цільового складника свідчить про суттєве перевищення кількості старшокласників із достатнім рівнем стійкості та дієвості професійних ідеалів у

експериментальній групі порівняно з контрольною. Це підтверджує доцільність та ефективність запровадження розроблених нами педагогічних умов підготовки старшокласників до успішного професійного майбутнього на підґрунті сформованих професійних ідеалів у сфері інженерно-технічних і робітничих професій.

Завершимо аналіз констатувальних результатів висвітленням стану сформованості в учнів контрольної та експериментальної груп стійкості та дієвості професійних ідеалів показниками якого є професійні наміри, самовдосконалення старшокласників у активній предметно-практичній діяльності професійної спрямованості, початок оволодіння системою способів професійних дій. Одержані результати представляємо в таблиці 3.4 та додатку Д.

Таблиця 3. 5

Динаміка стійкості та дієвості професійних ідеалів старшокласників у експериментальній і контрольній групах (відн. зн.)

Рівні сформованості	Показники					
	Професійні наміри (основний та резервний професійний план)		Самовдосконалення в предметно-практичній діяльності професійної спрямованості		Початок оволодіння системою способів професійних дій в контексті обраної професії	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Ціннісно орієнтований	+14,5	+4,5	13,3	1,7	+4,8	+1,6
Ціннісно опосередкований	+15,8	+6,8	16,4	4,5	+9,2	+6,7
Ціннісно ситуативний	-30,3	-11,3	29,7	6,2	-14	-8,3
Середнє значення	20,2	7,5	19,8	4,1	9,3	5,5

Результати дослідження рівня сформованості першого показника зазначеного складника структури професійних ідеалів – професійні наміри (основний та резервний професійний план), які інформують про готовність старшокласників діяти в майбутньому в певному напрямку на основі визначених професійних планів. Про вибір старшокласниками майбутньої

професійної траєкторії свідчили відповіді на запитання щодо їх планів на майбутнє із запропонованими нами чотирма можливими варіантами відповідей. Серед запропонованих чотирьох відповідей нас найбільше зацікавили відповіді на питання: г) поєднувати роботу (яку?) з навчанням (яким?). Зрозуміло, що учні КГ загальноосвітніх шкіл це питання проігнорували, а от старшокласники ЕГ ні. 17,4% учнів бажають поєднати навчання з роботою. Це свідчить про ефективність впровадження модулю профорієнтаційного спрямування “Побудова кар’єри у сфері робітничих та інженерно-технічних професій”, один розділ з якого був присвячений ознайомленню старшокласників із стратегією та тактикою побудови кар’єри у державному секторі, приватному та у сфері підприємництва.

Крім того суттєвою є й та кількість старшокласників, які обрали серед запропонованих нами варіантів пункт “не знаю чим буду займатися”: у КГ – 8,5% осіб, ЕГ – 1,2% старшокласників. Такі юнаки і дівчата, як ми вже зазначали, вимагають додаткової уваги з боку батьків, класного керівника, шкільного колективу, вони потребують включення їх у активну предметно-практичну діяльність професійної спрямованості, з якої черпатимуть знання та уявлення про людину професіонала та об’єктивно задані вимоги до фахівців виробничої сфери. Підтверджує цей висновок також і те, що старшокласники КГ частково обізнані або зовсім не розуміють поняття “кваліфікаційні вимоги” робітничих та інженерно-технічних професій у виробництві, агропромисловому секторі та сфері послуг. З усіх респондентів відповіли так 34,1% старшокласників, але ще менше змогли написати які кваліфікаційні вимоги до обраної ними майбутньої професії.

Одержані результати дослідження сформованості професійних намірів засвідчили (див. табл. 3. 4, додаток Д), що загальний розвиток цього показника структури професійного ідеалу виявився достатнім в учнів ЕГ загальноосвітніх шкіл. Адже впродовж двох років зросла кількість учнів з ціннісно орієнтованим (+14,5 %) та ціннісно опосередкованим (+15,8 %) рівнем його сформованості й,

одночасно, зменшилася їх кількість з ціннісно ситуативним рівнем ($-30,3\%$). Переважно старшокласники цієї групи визначилися з життєвою стратегією та планами на майбутнє, які складають основу їх індивідуальної освітньої програми. Результати є дещо не втішні в КГ: ціннісно орієнтований рівень – $12,4\%$ (приріст $+4,5\%$), ціннісно опосередкований – $44,4\%$ (приріст $+6,8\%$), ціннісно ситуативним рівнем – $43,2\%$ (приріст $-11,3\%$). Ці статистичні дані свідчать про те, що традиційне профорієнтаційне середовище технологічної підготовки позитивно впливає на розвиток цього показника лише незначної кількості старшокласників.

Наступний показник стійкості та дієвості професійних ідеалів, який ми будемо аналізувати – самовдосконалення старшокласників у активній предметно-практичній діяльності професійної спрямованості. На питання, пов'язані з професійним самовдосконаленням (“Що Ви робите для успішного оволодіння майбутньою професією та досягнення певного професійного рівня в ній у майбутньому?”) відповіді старшокласників КГ учнів можна звести до наступного: поглиблюють знання з необхідних предметів для вступу (ЗНО) – $79,2\%$; беруть участь в предметних гуртках, факультативах – $51,7\%$, не визначилися з відповіддю – ($26,3\%$). Як ми бачимо, значний відсоток респондентів свідомо виділяє певні види діяльності для особистого самовдосконалення в обраній або бажаній професії. Але учні ЕГ вміють визначити і найбільш значущі якості для професійного самовдосконалення, які ми представляємо в табл. 3.5.

Привертають нашу увагу і відповіді на запитання “Які якості для обраної професії у Вас є?”. Більшість учнів КГ змогли з'ясувати ($69,3\%$ учнів), але на запитання “Які якості ще необхідно сформулювати?” $27,3\%$ з них не змогли визначитися. Такий результат в КГ видається достатньо закономірним, оскільки певний соток дітей, які не визначилися з майбутньою професійною діяльністю і не розуміючи, що мається на увазі під терміном “якості”, в основному проігнорували або вважають за непотрібне дати відповідь на запитання.

Результати ЕГ виявилися достатньо результативними – 85,9% учнів знають, якими якостями вони володіють і 94,3 % учнів конкретизують для себе якості, які необхідно сформувати.

Таблиця 3. 5

Визначення учнями ЕГ необхідних якостей для професійного самовдосконалення (відн. зн.)

Професійного-важливі якості	Кількість старшокласників
Дисциплінованість	72,3%
Відповідальність	89,8%
Вимогливість до себе як майбутнього професіонала	71,9%
Комунікабельність	64,7%
Працьовитість	87,9%
Саморганізованість	66,4%

Формувальний експеримент на заключному етапі дослідження рівня сформованості у старшокласників останнього показника зазначеного компоненту – початок оволодіння системою способів професійних дій, дає наступні результати в КГ: збільшилась кількість учнів у групі з ціннісно орієнтованим рівнем розвитку зазначеного показника лише на +1,6 % та ціннісно опосередкованим рівнем на +6,7 %. Такі результати є цілком логічні за умови здійснення традиційної профорієнтаційної діяльності.

В розподілі за кількістю учнів ЕГ домінує група з ціннісно орієнтованим рівнем, таких старшокласників виявилось +52,8 %. Ці результати свідчать про готовності юнаків і дівчат цієї групи до розроблення, обслуговування й виготовлення продукції. На кінець експерименту кількість старшокласників з ціннісно ситуативним рівнем (36,4% до початку експерименту) зменшилася і становила 24,8 %. Такі результати обумовлюються профорієнтаційною роботою на основі проектно-технологічного підходу, який реалізується шляхом впровадження розроблених педагогічних умов формування у старшокласників професійних ідеалів у процесі технологічного напрямку профільного навчання.

Висновки, до яких ми прийшли під час аналізу сформованості показників процесуально-результативного складника структури професійних ідеалів у експериментальній та контрольній групах підтверджуються також і під час аналізу їх зростання в учасників експерименту загалом. Одержані результати представляємо в табл. 3. 8.

Таблиця 3. 6

Динаміка сформованості у старшокласників професійних ідеалів в експериментальній і контрольній групі до та після формувального експерименту(абс./відн. зн.)

Рівні сформованості у старшокласників в професійних ідеалів	Групи старшокласників, %						Різниця приросту
	ЕГ			КГ			
	до експ.	після експ.	динаміка	до експ.	після експ	динаміка	
Ціннісно орієнтований	11/6,7	31/18,8	+12,1	13/7,3	19/10,7	+3,4	+8,7 %
Ціннісно опосередкований	77/46,7	98/59,4	+12,7	83/46,6	93/52,2	+5,6	+7,1 %
Ціннісно ситуативний	77/46,6	36/21,8	−24,8	82/46,1	66/37,1	−9,0	−15,8 %

Ми відстежили зменшення кількості учнів із ціннісно ситуативним рівнем сформованості усіх трьох показників ЕГ: професійні наміри -30,3 %, самовдосконалення старшокласників у активній предметно-практичній діяльності професійної спрямованості -29,7 %, початок оволодіння системою способів професійних дій -14 %. Зазначені показники в двічі менші у порівнянні з результатами КГ. Найефективніше впроваджені експериментальні фактори проявилися при формуванні достатнього рівня професійних намірів старшокласників (+ 20,2 %) і самовдосконалення старшокласників у активній предметно-практичній діяльності професійної спрямованості (+19,8 %). Загалом, одержані результати формування показників стійкості та дієвості професійних ідеалів у ЕГ суттєво відрізняються від результатів приросту таких же показників в КГ. Означені вище формувальні результати свідчать про ефективність впливу запропонованих педагогічних умов у практику, в першу

чергу, на формування відповідного рівня професійних намірів у старшокласників, які значно перевищують результати приросту означених показників у контрольній групі.

Проведений контент-аналіз міні-творів на теми “Мій професійний ідеал” по завершенню експериментальної роботи дав змогу відслідкувати суттєві зрушення у формуванні професійних ідеалів (див. Додаток Е) в ЕГ, що є результатом ґрунтовного ознайомлення кожного старшокласника зі змістом професійних ідеалів у сфері виробництва державного, приватного і підприємницького секторів економіки.

Отже, результати формувального експерименту засвідчили суттєві зміни за усіма критеріями сформованості у старшокласників професійних ідеалів. Наприкінці експерименту динаміка числових значень показників сформованості структури професійних ідеалів у старшокласників становила:

- ціннісно-орієнтований рівень сформованості професійних ідеалів у ЕГ становив +12,1 %, і відповідно, ціннісно опосередкований +12,7 %;
- ціннісно-орієнтованим рівень сформованості професійних ідеалів у КГ становив +3,4 % і, відповідно, ціннісно опосередкований +5,6 %;
- ціннісно ситуативний рівень сформованості професійних ідеалів у ЕГ – –24,8 %, а в КГ – 9 %.
- різниця динаміки приросту між експериментальною та контрольною групами становить: ціннісно-орієнтований рівень – 8,7 %, ціннісно опосередкований – 7,1 %, ціннісно ситуативний – 15,8 %.

Для з’ясування відмінностей між результатами ЕГ і КГ за рівнями сформованості у старшокласників професійних ідеалів використано коефіцієнт кореляції К. Пірсона. Встановлено, що відмінності у рівнях сформованості професійних ідеалів старшокласників в експериментальних і контрольних групах не випадкові, а є результатом упровадження розроблених педагогічних умов. Для з’ясування достовірності суттєвих розбіжностей у сформованості професійних ідеалів старшокласників експериментальної і контрольної груп

після закінчення формувального експерименту сформулюємо нульову і альтернативну статистичну гіпотезу, які піддамо математичним обрахункам з допомогою критерію Пірсона χ^2 [174].

H0: Рівні сформованості професійних ідеалів старшокласників експериментальної і контрольної груп за результатами формувального експерименту не мають істотних відмінностей.

H1: Рівні сформованості професійних ідеалів старшокласників експериментальної і контрольної груп за результатами формувального експерименту істотно різняться.

Визначимо χ^2 емпіричне, для цього скористуємось даними з таблиці 3.6.

$$\chi^2_{\text{емп}} = 10,09$$

Число ступенів вільності при порівнянні двох емпіричних розподілів визначається за формулою

$$v = (k - 1)(c - 1) = 2$$

k = 3 (низький, середній, високий рівні сформованості)

c = 2 (кількість розподілів, які порівнюються)

За таблицею критичних точок розподілу χ^2 при $\alpha=0,05$, тобто при імовірності $p=0,95$ і числу ступенів вільності ($v = 2$) знаходимо критичну точку $\chi^2_{\text{кр}} = 5,99$.

При $\alpha=0,01$, тобто при імовірності $p=0,95$ і числу ступенів вільності 2 знаходимо критичну точку $\chi^2_{\text{кр}} = 9,21$.

Результати:

$$\chi^2_{\text{емп}} = 10,09 > 5,99 = \chi^2_{\text{кр}};$$

$$\chi^2_{\text{емп}} = 10,09 > 9,21 = \chi^2_{\text{кр}}.$$

Оскільки рівні сформованості професійних ідеалів старшокласників контрольної та експериментальних груп істотно різняться, то це свідчить про те, що одержані результати не випадкові, а відбулися під впливом упровадження в експериментальних педагогічних умов.

Висновки до третього розділу

Педагогічними умовами формування у старшокласників професійних ідеалів у межах технологічного напрямку профільного навчання загальноосвітнього навчального закладу обґрунтовано такі: активізація пізнавально-рефлексивної сфери старшокласника в контексті ідеального образу його власного професійного майбутнього; підсилення практичної спрямованості профорієнтаційної діяльності старшокласника шляхом виконання практичних робіт і самостійних завдань; організація пошукової професіографічної діяльності старшокласника для розширення знань про об'єктивно задані соціально-професійні стандарти професії; залучення старшокласників до виконання спеціально змодельованих профорієнтаційних завдань у проектно-технологічній діяльності.

Перша педагогічна умова – *активізація пізнавально-рефлексивної сфери старшокласника у контексті ідеального образу його власного професійного майбутнього* – впроваджувалася у процесі оволодіння старшокласниками змістом варіативного модуля профорієнтаційного спрямування “Мій професійний ідеал” (для 10 класів), а також під час проведення циклу виховних годин профорієнтаційного змісту (11 клас).

Для реалізації другої педагогічної умови – *підсилення практичної спрямованості профорієнтаційної діяльності старшокласника шляхом виконання практичних робіт і самостійних завдань* – розроблено і впроваджено “Паспорт вибору професії”, який мав на меті систематизувати профорієнтаційну діяльність старшокласника (10–11 класи) у контексті становлення в нього ідеального образу власного професійного майбутнього.

Третя педагогічна умова – *організація пошукової професіографічної діяльності старшокласника для розширення знань про об'єктивно задані соціально-професійні стандарти професії* – реалізувалася за допомогою профорієнтаційних квестів з алгоритмом пошукової професіографічної діяльності, які забезпечували кожного старшокласника ґрунтовними і самостійно здобутими

знаннями про шляхи оволодіння обраною професією у визначеному професійному навчальному закладі. Профорієнтаційний квест – це обмежене в часі інтелектуальне змагання чітко заданої сюжетної лінії професіографічного спрямування. Така сюжетна лінія передбачає розв’язання ряду послідовних логічних професіографічних завдань, які раніше були приховані у різних частинах професійного навчального закладу.

Четверта умова – залучення *старшокласників до виконання спеціально змодельованих профорієнтаційних завдань у проектно-технологічній діяльності* – впроваджувалася через систему професійних випробувань старшокласників під час виконання проектів, передбачених навчальними програмами технологічної підготовки.

Ефективність упровадження педагогічних умов формування у старшокласників професійних ідеалів під час технологічної підготовки доведено шляхом зіставлення динаміки результатів ЕГ і КГ. Одержані результати засвідчили позитивні зміни у рівнях сформованості професійних ідеалів старшокласників. Ці істотні зміни підтверджені також з допомогою критерію К. Пірсона.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертації запропоновано новий підхід до теоретичного і практичного вирішення проблеми формування у старшокласників професійних ідеалів під час технологічної підготовки, що виявилось в обґрунтуванні, перевірці та впровадженні відповідних педагогічних умов. Результати дослідження засвідчили досягнення мети, вирішення поставлених завдань і дали підстави для таких *висновків*:

1. Проблема формування у старшокласників професійних ідеалів у процесі технологічної підготовки є актуальною і недостатньо вивченою.

На основі аналізу наукових джерел уточнено сутність поняття “професійний ідеал старшокласника” як сформований на основі осмислення об’єктивно заданих у суспільстві уявлень про людину-професіонала ідеальний образ власного професійного майбутнього, що задає сферу вибору професії старшокласником, оволодіння нею та досягнення високих соціально-професійних стандартів інженерних і робітничих професій.

Доведено, що ідеали диференціюються залежно від об’єкту відображення (гуманістичні, духовні, моральні, політичні, естетичні, професійні, наукові та інші) і масштабу суб’єкта його втілення та реалізації (особистісні, групові, національні, загальнолюдські ідеали та інші). Професійні ідеали особистості, згідно такого підходу є складником значно ширшого поняття – “суспільні ідеали”, які синтезують ціннісно осмислений особистістю образ довершеного власного професійного майбутнього, який визначає для неї напрям її профорієнтаційної діяльності.

Структурними компонентами професійного ідеалу є пізнавально-рефлексивний, мотиваційно-цільовий, процесуально-результативний, що віддзеркалюють ціннісно-смислову основу феномену.

2. Розкрито особливості формування професійних ідеалів старшокласників у процесі технологічної підготовки, а саме: зміст

технологічного напряму профільного навчання старшокласників задає диференціацію професійних ідеалів інженерно-технічних і робітничих професій у державному, приватному і підприємницькому секторах промисловості, сільського господарства та сфери обслуговування. Професійна діяльність людини у цих сферах вимагає таких якостей: на особистісному рівні – працьовитості, мобільності, самостійності і відповідальності; на професійному рівні – фізичної розвиненості, просторового і технічного мислення, професійної компетентності; на моральному рівні – громадянськості, бережливого ставлення до природи.

Зазначені професійно важливі якості, а також специфіка професійної діяльності у приватному, державному та підприємницькому секторі промисловості, сільського господарства та сфери обслуговування задають у суспільстві уявлення про людину-професіонала інженерно-технічної і робітничої сфери.

Установлено, що формування у старшокласників професійних ідеалів визначається загальними тенденціями розвитку технологічного напряму профільного навчання старшокласників і тенденціями його удосконалення на засадах проектно-технологічного підходу (О. Коберник, М. Корець В. Сидоренко), що окреслює профорієнтаційні можливості пізнавально-рефлексивної, пошукової професіографічної та предметно-практичної діяльності старшокласників професійної спрямованості.

3. Визначено критерії та відповідні показники сформованості у старшокласників професійних ідеалів: когнітивна складність і самооцінка старшокласника професійно-рефлексивних знань про ідеальний образ власного професійного майбутнього (знання про об'єктивно задані професійні стандарти інженерно-технічних і робітничих професій, рефлексія образу власного професійного майбутнього, самооцінка професійних можливостей в обраній інженерно-технічній або ж робітничій професії), спрямованість на майбутню професію і рівень професійних домагань у ній (професійні інтереси, мотиви

оволодіння майбутньою професією, професійні домагання старшокласників в обраній інженерно-технічній або ж робітничій професії), стійкість та дієвість професійних ідеалів (професійні наміри, самовдосконалення в активній практичній діяльності професійної спрямованості, початок оволодіння системою способів професійних дій в контексті обраної професії).

Схарактеризовано рівні сформованості у старшокласників професійних ідеалів: ціннісно орієнтований, ціннісно опосередкований, ціннісно ситуативний.

Для старшокласників із *ціннісно орієнтованим (високим) рівнем* сформованості професійних ідеалів характерним є те, що вони вже обрали майбутньою інженерно-технічну або робітничу професію й визначилися із продовженням навчання у професійному навчальному закладі технічного спрямування. Старшокласники цієї групи мають усвідомлений образ власного професійного майбутнього на основі ґрунтовних знань про професію, які відповідають заданим у суспільстві соціально-професійним стандартам. Адекватна самооцінка майбутніх професійних можливостей в обраній професії мотивує їх до активного оволодіння первинними професійними знаннями і вміннями. Високий рівень мотивації та сформовані професійні наміри спонукають їх до цілеспрямованого самоформування необхідних для обраної професії особистісних і професійно важливих якостей. А сформований у них ідеальний образ власного професійного майбутнього у сфері інженерної або ж робітничої професії є реалістичним і дієвим. Обрана професія є для них цінністю.

Старшокласники із *ціннісно опосередкованим (середнім) рівнем* сформованості професійних ідеалів лише визначилися з майбутньою сферою професійної діяльності й планують продовжувати навчання в технічних навчальних закладах. Вони мають достатньо ґрунтовні знання про соціально-професійні стандарти професій інженерно-технічної або ж робітничої сфери, але усвідомлення себе як майбутнього професіонала неповне та ситуативне. Така

ситуативність задається зовнішніми аспектами привабливості окремих професій. Неузгодженість знань про себе та обрану професію поки не дає змоги побудувати реалістичні та дієві професійні плани і не спонукає до самовдосконалення в різних видах предметно-практичної діяльності. Проте у структурі професійних домагань домінує спрямованість на майбутній професійний успіх, який визначається зовнішніми атрибутами. Цінність професії для них актуалізується лише ситуативно під впливом зовнішніх факторів.

Ціннісно ситуативний (низький) рівень характерний для тих старшокласників, які не обрали професію, а професійне майбутнє для них не актуальне. На таку невизначеність суттєво впливають поверхові знання про значущість професійного ідеалу для прийняття обґрунтованого й усвідомленого рішення про власне професійне майбутнє. Небажання активно залучатися до різноманітних видів предметно-практичної діяльності спричинене домінуванням у структурі професійних домагань спрямованості на уникнення невдач. Підґрунтям для цього, зазвичай, є неадекватна самооцінка в контексті професійних вимог і заданих соціально-професійних стандартів професії. Старшокласники цієї групи неактивні, вони відтермінують вирішення власного професійного майбутнього на невизначений час. Цінність праці і професії для них не актуалізована, в ієрархії цінностей перебуває на нижчих рангах.

4. Педагогічними умовами формування у старшокласників професійних ідеалів у процесі технологічної підготовки теоретично обґрунтовано такі: активізація пізнавально-рефлексивної сфери старшокласника в контексті ідеального образу його власного професійного майбутнього; підсилення практичної спрямованості профорієнтаційної діяльності старшокласника шляхом виконання практичних робіт і самостійних завдань; організація пошукової професіографічної діяльності старшокласника для розширення знань про об'єктивно задані соціально-професійні стандарти професії; залучення старшокласників до виконання спеціально змодельованих профорієнтаційних завдань у проектно-технологічній діяльності.

Перша педагогічна умова – *активізація пізнавально-рефлексивної сфери старшокласника у контексті ідеального образу його власного професійного майбутнього* – впроваджувалася у процесі оволодіння старшокласниками змістом варіативного модуля профорієнтаційного спрямування “Мій професійний ідеал” (для 10 класів), а також під час проведення циклу виховних годин профорієнтаційного змісту (11 клас).

Авторський варіативний модуль профорієнтаційного спрямування “Мій професійний ідеал” обсягом 17 годин реалізувався за рахунок часу для курсів за вибором з метою поглиблення знань старшокласників про себе і об’єктивно задані стандарти інженерно-технічних та робітничих професій державного, приватного і підприємницького секторів. Вимоги професій згаданих виробничих секторів економіки конкретизувалися в описах трудової діяльності людини у промисловості, сільському господарстві та сфері обслуговування в Україні та за кордоном. Для цього змістом програми передбачено такі тематичні розділи: інженерно-технічні і робітничі професії (теми: інженерно-технічні професії у промисловості, інженерно-технічні професії у сільському господарстві, інженерно-технічні професії у сфері обслуговування, робітничі професії), сектори економіки (теми: професії державного сектору, професії приватного сектору, підприємницькі професії), професії в Україні та за кордоном (теми: професії в Україні, професії за кордоном).

Наведений розподіл тем забезпечував активізацію пізнавальної сфери старшокласників у контексті дослідження об’єктивно заданих стандартів інженерно-технічних і робітничих професій, їх вимог до особистісних і професійно важливих якостей, рівня фахової компетентності та володіння сучасними виробничими техніками і технологіями, попиту на ринку праці в межах локального, загальнодержавного і глобального ринку праці нині і в майбутньому. Підґрунтям для такої профорієнтаційної діяльності кожного старшокласника стали підготовлені й адаптовані професіограми професій міжнародного зразка, якими нині користуються спеціалісти економічно

розвинених країн і які у загальнодоступному режимі щорічно оновлюються. Зміст розділів і тем програми був також спрямований на самопізнання та самооцінку в контексті обраної інженерно-технічної або ж робітничої професії, виявлення потенціалу зростання і самовдосконалення до заданих вимог і соціально-професійних стандартів. Результатом активізації пізнавально-рефлексивної сфери старшокласника у контексті ідеального образу його власного професійного майбутнього стала глибока диференціація й усвідомлення специфіки побудови кар'єри у державному, приватному чи підприємницькому секторі. Така специфіка обов'язково враховувалася під час розроблення основного та резервного професійних планів. Ефективна реалізація цієї педагогічної умови збагачувалася також циклом виховних годин профорієнтаційного змісту (4 виховні години: 2 – зустрічі зі спеціалістами; 2 – екскурсії на виробництво), які спрямовувалися на практичне ознайомлення зі специфікою професій та особливостями ефективного функціонування професіонала на ринку праці безпосередньо в умовах виробництва та в режимі реального часу. Залучення старшокласників до зазначеної діяльності спонукало їх до переживання почуття значущості бути професіоналом робітничої або інженерно-технічної сфери, затребуваним сучасним ринком праці і конкурентоспроможним у майбутньому.

Для реалізації другої педагогічної умови – *підсилення практичної спрямованості профорієнтаційної діяльності старшокласника шляхом виконання практичних робіт і самостійних завдань* – розроблено і впроваджено “Паспорт вибору професії”, який мав на меті систематизувати профорієнтаційну діяльність старшокласника (10–11 класи) у контексті становлення в нього ідеального образу власного професійного майбутнього.

Підсилення зазначеної практичної спрямованості передбачало обов'язкове виконання учнями практичних і самостійних робіт, результати яких мали підтверджувати (або спростовувати) правильність вибору професії на основі сформованого професійного ідеалу. Фіксація і систематизація

результатів розпочиналася у процесі оволодіння старшокласниками змістом варіативного модуля навчальної програми профорієнтаційного спрямування “Мій професійний ідеал”, в якому кожна тема містила обов’язкове виконання таких робіт.

Означені роботи розподілені на три змістові блоки: самопізнання в контексті обраної інженерної або ж робітничої професії (дискусії, міні-твори, тестові вправи, опитування); пізнання професії (професіографічні пошуки, аналіз професійних ситуацій і біографій відомих постатей, які досягли професійного успіху, відновлення та доповнення навмисно вилучених складових професіограм професій у промисловості, сільському господарстві та сфері обслуговування, переваги та недоліки роботи у державному, приватному і підприємницькому секторах); складання власної програми профорієнтаційної діяльності (характер роботи, робоче середовище, навчання, завдання й професійні обов’язки спеціалістів, кваліфікаційні вимоги, підвищення кваліфікації, кар’єрне просування та досягнення в майбутньому високих соціально-професійних стандартів). Темами для самостійних і практичних робіт, результати яких фіксувалися у “Паспорті вибору професії”, було обрано ті, що наповнюють особистісно значущим змістом ідеальний образ майбутньої професії: “Мій професійний ідеал”, “Моя професія – моє майбутнє”, “Я майбутній професіонал”, “Що потрібно для того, щоб стати професіоналом і досягти успіху в житті?”, “Приватний сектор економіки: переваги та недоліки”, “Соціальний захист у державному секторі”, “Самостійність і відповідальність у підприємницькій діяльності”, “Навчання і праця в Україні”, “Навчання і праця за кордоном”, “Можливості та обмеження у професіях державного, приватного і підприємницького секторів”, “Навчання впродовж життя: вимога часу чи потреба кожного” та інші. У процесі виконання практичних завдань і самостійних робіт у старшокласників формувалася суперечність між сформованим первинним уявленням про себе як майбутнього професіонала (ідеальний образ власного професійного майбутнього) і вимогами обраної

інженерно-технічної або ж робітничої професії, яка спонукала їх до коригування основного та резервного професійних планів і початку їх практичної реалізації.

Третя педагогічна умова – *організація пошукової професіографічної діяльності старшокласника для розширення знань про об'єктивно задані соціально-професійні стандарти професії* – реалізувалася за допомогою профорієнтаційних квестів з алгоритмом пошукової професіографічної діяльності, які забезпечували кожного старшокласника ґрунтовними і самостійно здобутими знаннями про шляхи оволодіння обраною професією у визначеному професійному навчальному закладі.

Профорієнтаційний квест – це обмежене в часі інтелектуальне змагання чітко заданої сюжетної лінії професіографічного спрямування. Така сюжетна лінія передбачає розв'язання ряду послідовних логічних професіографічних завдань, які раніше були приховані у різних частинах професійного навчального закладу. Для експериментального впровадження цієї педагогічної умови було обрано один з найбільших технічних університетів нашої країни – Національний технічний університет “КПІ”. Цей університет налічує 30 навчально-наукових підрозділів, з яких за бажанням старшокласників обиралися не більше п'яти для квестування. Профорієнтаційний квест було застосовано як штурмовий (учасники на початку отримують основне завдання та перелік відправних точок з підказками і, вже самостійно, обирають шляхи їх розв'язання) і як кільцевий (звичайна “лінійка”, але замкнута в єдине коло; команди стартують з різних точок і, відповідно, для кожної з них старт є її фінішем). Для проведення квесту попередньо обов'язково розроблялася система пошуково професіографічних завдань (приклади завдань: для видавничо-поліграфічного інституту – розподілити заданий перелік видів професійної діяльності на групи “напрям”, “професія”, “спеціальність”, “посада”; для хіміко-технологічного факультету – зобразити на папері робоче місце лаборанта, хіміка-технолога органічних речовин, керівника робочої групи

хіміків хімічної лабораторії підприємства з перероблення вторинної сировини і т. д.).

Широкий спектр учасників цієї інтелектуальної гри (організатори квесту, керівники команд, куратор групи, педагоги університету, студенти-волонтери, модератори факультетів, комісія зі студентів і педагогів університету для визначення переможців та інші), чітко регламентовані профорієнтаційні завдання для команд і взаємодія учасників у реальному часі та безпосередньо на різних факультетах вищого навчального закладу стимулювала кожного старшокласника розпочати оволодіння системою способів професійних дій в обраній інженерно-технічній або ж робітничій професії під час технологічної підготовки.

Четверта умова – залучення старшокласників до виконання спеціально змодельованих профорієнтаційних завдань у проектно-технологічній діяльності – впроваджувалася через систему професійних випробувань старшокласників під час виконання проектів, передбачених навчальними програмами технологічної підготовки.

Проектно-технологічна діяльність старшокласників (за О. Коберником, В. Сидоренком) передбачає оволодіння учнями системою технологічних знань, умінь і навичок та їх творче застосування у практичній діяльності, виховання технологічно важливих якостей особистості в різних сферах виробництва. Така діяльність охоплює цілісний процес виготовлення готової продукції індивідуально, в парі, групі або ж у колективі від пошуку ідеї до презентації готового виробу. Профорієнтаційний потенціал проектно-технологічної діяльності як основної форми організації технологічної підготовки у старшій профільній школі розкривається через безпосереднє залучення старшокласника до виконання дій, які моделюють професійну працю спеціаліста у сфері інженерно-технічних і робітничих професій. Профорієнтаційне збагачення проектно-технологічної діяльності забезпечувалося шляхом урізноманітнення професійних випробувань індивідуально спрямованими завданнями

професійного характеру з наступним їх обговоренням і колективними заходами презентації готових виробів (ярмарки, виставки виробів, конкурси).

Під час реалізації усіх педагогічних умов використовувався комплекс форм і методів формування у старшокласників професійних ідеалів під час технологічної підготовки, як-от: *форми* – індивідуальні та групові консультації, професіографічні повідомлення і професіографічні пошуки індивідуально, в парі та групі, профорієнтаційні зустрічі, екскурсії, диспути, профорієнтаційні конкурси, разові і короткострокові ділові й імітаційні ігри, круглі столи у трикутнику “батьки, старшокласники, педагоги” та інші; *методи* – пояснювально-ілюстративні (бесіда, розповідь, лекція, демонстрація та ілюстрація виробничих процесів), інформаційно-пошукові (проблемний виклад, евристичні бесіди, методи організації дослідницької діяльності, спостереження, робота з навчальною літературою та в мережі Інтернет), активізуючі (метод занурення з елементами гри, “мозковий штурм”, ігри-вправи, розгляд і аналіз ситуацій, тематичні дискусії, профорієнтаційні завдання з технічними, технологічними й економічними ситуаціями та інші).

Для реалізації зазначених умов було розроблено: варіативний модуль профорієнтаційного спрямування “Мій професійний ідеал” (для 10 класів), а також цикл виховних годин профорієнтаційного змісту (11 клас), “Паспорт вибору професії”, профорієнтаційний квест з алгоритмом пошукової професіографічної діяльності учнів старших класів, спеціально змодельовані профорієнтаційні завдання у проектно-технологічній діяльності для проходження учнями професійних випробувань у сфері інженерних і робітничих професій.

5. Експериментальна перевірка педагогічних умов формування у старшокласників професійних ідеалів у межах технологічного напрямку профільного навчання загальноосвітнього навчального закладу довела їх ефективність, що було підтверджено кількісними і якісними змінами. Розподіл кількості старшокласників (ЕГ) за рівнями сформованості професійних ідеалів склав таке математичне співвідношення: ціннісно орієнтований – 18,8 % (приріст

+12,1 %), ціннісно опосередкований – 59,4 % (приріст +12,7%), ситуативний – 21,8 % (приріст –24,8 %). Ці статистичні дані суттєво перевищують результати, одержані в КГ, математичне співвідношення між рівнями якої становить: ціннісно орієнтований – 10,7 % (приріст +3,4%), ціннісно опосередкований – 52,2 % (приріст +5,6 %), ситуативний – 37,1 % (приріст –9,0 %).

Проведене дослідження не вичерпує багатогранності теоретичних і практичних пошуків розв'язання проблеми. *Перспективними вважаємо дослідження педагогічних умов формування у старшокласників професійних ідеалів під час профільного навчання гуманітарного, природничого, фізико-математичного напрямів; формування у підлітків професійних ідеалів у системі позашкільної освіти.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова К. А. Время личности и время жизни / К. А. Абульханова, Т. Н. Березина. – СПб.: Алетейя, 2001. – 304 с.
2. Альбуханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова. – М.: Мысль, 1991. – 229 с.
3. Агапова М. Б. Формування професійних інтересів учнів професійно-технічних навчальних закладів у процесі фахової підготовки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / М. Б. Агапова – Житомир, 2008. – 22 с.
4. Акопова А. Эстетический идеал и природа образа / [отв. ред. А. П. Григорян]. – Ер.: Из-во НАН РА, 1994. – 223 с.
5. Акулова Е. А. Личностно-деятельностный подход в обучении студентов технического университета предметам гуманитарного профиля : дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Общая педагогика, история педагогики” / Е. А. Акулова. – Брянск, 2003. – 237 с.
6. Андросчук І. П. Методика технологічної підготовки учнів старших класів сільських загальноосвітніх навчальних закладів: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пед. наук : спец. 13.00.02 “Теорія і методика навчання” / І. П. Андросчук; Ін-т проф.-техн. освіти АПН України. – К., 2007. – 20 с.
7. Бабко Т. М. Формування готовності учнів основної школи до вибору гуманітарного профілю навчання : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / Т. М. Бабко. – К.: Інститут проблем виховання НАПН України, 2011. – 225 с.
8. Бабко Т. М. Формування готовності учнів основної та старшої школи до профільного та професійного самовизначення: з досвіду дослідно-експериментальної лабораторії : наук.-метод. посібник / [упоряд. Т. М. Бабко, за заг. ред. В. Я. Ястребової]. – Запоріжжя: Акцент Інвест-Трейд, 2014. – 226 с.

9. Багаева И. Профессионализм педагогической деятельности и основе его формирования у будущего учителя: : автореф. дис. на соискание науч. степени докт. пед. наук: спец. 13.00.04 “Теория и методика профессионального образования” / И. Багаева. – СПб., 1994. – 42 с.

10. Балабан Н. А. Идеал как форма социального прогнозирования: противоречия структуры и развития / Н. А. Балабан, Н. Н. Никитина // Прогностическая функция марксистско-ленинской философии : сборник научных трудов Уральского государственного университета. – Свердловск : УрГУ, 1990. – С. 30–42.

11. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. – К.: Либідь, 2003. – Кн. 1.: Особистісно орієнтований підхід : теоретико-технологічні засади / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.

12. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. – К.: Либідь, 2003. – Кн. 2.: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 344 с.

13. Бех І. Д. Виховання підростаючої особистості на засадах нової методології / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1999. – № 3. – С. 5 – 15.

14. Бех І. Д. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу в педагогіці / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія : вісник АПН України. – 2009. – № 2. – С. 26–31.

15. Бех І. Д. Особистісно-орієнтоване виховання: навч.-метод. посібник / І. Д. Бех. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.

16. Бех І. Д. Модель професіонала у контексті сучасної соціокультурної ситуації / І. Д. Бех // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія. – 2001. – № 3. – С. 57 – 62.

17. Бех І. Д. Біля витоків сутності особистості / І. Д. Бех // Шлях освіти. – 1999. – №2. – С. 10 – 15.

18. Беляков В.В. Личностно-деятельностный подход как основа образовательного процесса в системе повышения квалификации учителей : дис.

на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Общая педагогика, история педагогики” / В. В. Беляков – Ростов-на-Дону, 2001. – 245 с.

19. Білик В. Ідеал людини ХХІ століття / В. Білик // Міжнародна академія оригінальних ідей. – Суми: [б. в.], 2006. – 40 с.

20. Блинова Е.Р. Личностно-деятельностный подход к отбору и конструированию содержания общеобразовательных учебных дисциплин : дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Общая педагогика, история педагогики” / Блинова Елена Рудольфовна. – Ижевск, 2004. – 237 с.

21. Божович Л. И Личность и ее формирование в детском возрасте (психолог. исследования) / Л. Божович. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.

22. Бойко Ю. Шлях нації / Ю. Бойко. – Париж-Київ-Львів: Українське слово, 1992. – 126 с.

23. Болгаріна В. С. Ідеал: цінність і духовний вектор / В. С. Болгаріна, Ю. І. Терещенко // Цінності освіти і виховання: наук.-метод. зб. / [за заг. ред. О. В. Сухомлинської, ред. П. Р. Ігнатенко, Р. П. Скульський, упор. О. М. Павліченко]. – К, 1997. – С. 16–19.

24. Большая Советская Энциклопедия / [гл. редактор А.М. Прохоров]. – М.: “Совеская энциклопедья”, 1972. – Т. 10 – 590 с.

25. Брылина В. Л. Формирование эстетического идеала в процессе вокальной работы с подростками : дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук: спец. спец. 13.00.01 “Общая педагогика, история педагогики” / В. Л. Брилына. – Киев, 1985. – 155 с.

26. Булах І.С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. психол. наук : спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / І. С. Булах; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2004. – 42 с.

27. Василькова Ю. В. Социалисты-утописты об образовании и воспитании. Идеал человека будущего / Ю. В. Василькова. – М.: Педагогика, 1989. – 181 с.

28.Васянович Г. П. Морально-правова відповідальність педагога / Г. П. Васянович. – Київ-Львів: Армія України, 1997. – 161 с.

29.Ващенко Г. Виховий ідеал / Григорій Ващенко – Полтава: Ред. газ. Полтавський вісник, 1994. – 191 с.

30.Великий тлумачний словник сучасної української мови /[Голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.

31.Винниченко В. Відродження нації: історія української революції. Март 1917 р. – грудень 1919 р. / В. Винниченко. – К. : Дзвін, 1920. – Ч. 1. – 318 с.; Ч. 2. – 328 с.; Ч. 3. – 535 с.

32.Вірковський А. П. Формування гуманістичного ідеалу старшокласників у позанавчальній діяльності: автореф. дис. на здобуття наук., ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / А. П. Вірковський; АПН України, Інститут проблем виховання. – К., 2002. – 20 с.

33.Вірковський А. П. Формування гуманістичного ідеалу старшокласників у позанавчальній діяльності : дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / А. П. Вірковський; Інститут проблем виховання НАПН України. – К., 2002. – 228 с.

34.Вітковська О. І. Психологічні умови професійного самовизначення випускників середніх шкіл у процесі профконсультації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 “Педагогічна та вікова психологія” / О. І. Вітковська. – Київ, 2002. – 16 с.

35.Выготский Л. С. Собр. соч.: в 6-ти т. – М.: Педагогика. – Т.3.: Проблемы развития психики / [Л. С. Выготский; под ред. А. М. Матюшкина]. – М.: Педагогика, 1983. – 368 с.

36.Выготский Л. С. Собр. соч.: в 6-ти т. – М.: Педагогика. – Т.4.: Детская психология / [Л. С. Выготский; под ред. Д. Б. Эльконина]. – М.: Педагогика, 1984. – 432 с.

37.Галів М. Д. Проблема формування характеру особистості в історії розвитку української педагогічної думки (60-ті роки XIX – 60-ті роки XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / М. Д. Галів; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. – Житомир, 2007. – 20 с.

38.Глоссарий современного образования / [сост. В. И. Астахова и др.; под общ. ред. Е. Ю. Усик]. – Х. : Изд-во НУА, 2007. – 523 с.

39.Гоголев В. Н. Становление профессионального идеала как фактор формирования направленности личности будущего учителя: дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Общая педагогика, история педагогики” / В. Н. Гоголев. – Тула, 2003. – 164 с.

40.Головаха Е. И. Путь к зрелости: формирование социал. зрелости сов. молодежи / Е. И. Головаха. – Киев: Молодь, 1988. – 74 с.

41.Головаха Е. І. Життєва перспектива і професійне самовизначення молоді / Е. І. Головаха. – К.: Наук. думка, 1988. – 142 с.

42.Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник (2 вид., доп. й випр.) / С. У. Гончаренко – Рівне: Волинські обереги, 2011. – 552 с.

43.Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – Київ.: Либідь, 1997. – 366 с.

44.Горлач М. І. Політологія: наука про політику: підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / М. І. Грибан, В. Г. Кремень – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 840 с.

45.Гришанова З. И. О нравственных идеалах старшеклассников / З. И. Гришанова. – Кишнев.: Штиинца, 1979. – 118 с.

46.Грязнов І. О. Система морального виховання майбутніх офіцерів прикордонників : монографія / І. О. Грязнов. – Хмельницький: Вид. Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2004. – 370 с.

47. Гусейнов А. А. Этика: учебник / А. А. Гусейнов, Р. Г. Апресян. – М.: Гардарики, 1998. – 472 с.
48. Гусякова Н. І. Ідеали і ціннісні орієнтації сучасних підлітків / Н. І. Гусякова // Рідна школа, 1993. – № 8. – С. 11–14.
49. Гуцан Л. А. Науково-методичний супровід профорієнтаційної роботи із учнівською молоддю в умовах профільного навчання / Л. А. Гуцан // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць. – Київ: ТОВ “Імекс-ЛТД”, 2008. – Вип. 11. – С. 65 – 74.
50. Давидович В. Е. Теория идеала / [В. Е. Давидович; отв. ред. Е. Я. Режабек]. – Ростов н/Д : РГУ, 1983. – 184 с.
51. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти // Постанова Кабінету Міністрів України № 24 від 14 січня 2004 року.
52. Деркач А. А. Акмеология: личностное и профессиональное развитие человека / А. А. Деркач // Акмеологические основы управленческой деятельности. – М.: РАГС, 2000. – 340 с.
53. Довідник професій / [упорядники Д. О. Закатнов, Н. В. Жемера, М. П. Тищенко.] – К.: Українська книга, 1999. – 321 с.
54. Долгих Л. М. Вплив статево-рольових стереотипів на кар'єрні домагання молоді: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.05 “Соціальна психологія” / Л. М. Долгих; Ін-т соц. та політ. психології АПН України. – К., 2007. – 14 с.
55. Донцов Д. Дух нашої давнини / Дмитро Донцов. – К. : [б. в.], 2011. – 158 с.
56. Дорошенко К. Г. Виховання гуманістичного ідеалу старших підлітків у позакласній діяльності : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія та методика виховання” / Дорошенко Катерина Георгіївна; Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2003. – 239 с.
57. Дорошенко К. Г. Ідеал виховання – гуманістичний / К. Г. Дорошенко // Вісник Житомирського пед. ун-ту. – 2002. – Вип. 9. – С. 175–177.

58. Дорошенко К.Г. Виховання гуманістичного ідеалу старших підлітків у позакласній діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія та методика виховання” / К. Г. Дорошенко; Ін-т пробл. виховання АПН України. – К., 2003. – 20 с.

59. Дремов А. К. Эстетический идеал советской литературы / А. К. Дремов. – М.: “Знания”, 1973. – 61 с.

60. Дубко Е. Л. Идеал, справедливость, счастье / Е. Л. Дубко, В. А. Титов. – М.: Издательство Московского университета, 1989. – 191 с.

61. Дукач Л. Ю. Психологический анализ содержания, строения и функций идеалов школьников : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 19.00.01 “Общая психология”/ Л. Ю. Дукач; МГУ. – М., 1963. – 128 с.

62. Дятленко С. М. Професійна орієнтація старшокласників в процесі допрофільної підготовки та технологічного напрямку профільного навчання / С. М. Дятленко // Професійна орієнтація старшокласників: теорія і практика. – 2009. – Вип. 1. – С. 48–59.

63. Жерноклєєв І. В. Педагогічні умови забезпечення професійного самовизначення учнів основної школи на уроках трудового навчання : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 “Теорія та методика трудового навчання” / І. В. Жерноклєєв. – Тернопіль, 2002. – 212 с.

64. Жерноклєєв І. В. Педагогічні умови забезпечення професійного самовизначення учнів основної школи на уроках трудового навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. педагогічних наук : спец. 13.00.02 “Теорія та методика трудового навчання” / І. В. Жерноклєєв. – Тернопіль: ТНУ, 2002. – 18 с.

65. Заброцький М. М. Вікова психологія: навч. посіб. / М. М. Заброцький. – К.: МАУП, 1998. – 92 с.

66. Загальноосвітня підготовка учнів у процесі трудового навчання / [Д. О. Тхоржевський, В. О. Дідух, В. К. Сидоренко та ін.]. – К.: НПУ ім. М. Драгоманова, ТДПУ ім. В. Гнатюка, 1998. – 183 с.

67. Загнітко А. П. Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова від А до Я / А. П. Загнітко. – Донецьк: ТОВ ВКФ “БАО”, 2008. – 704 с.
68. Зеер Э. Ф. Психология профессий: учеб. пособие / Э. Ф. Зеер. – Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. проф. пед. ун-та, 1997. – 244 с
69. Закатнов Д. О. Технології активізації професійного самовизначення старшокласників / Д. О. Закатнов // Наук. записки Тернопільського державного педагогічного університету, серія : “Педагогіка”. – 2001. – № 6. – С. 99 – 104.
70. Зимняя И. А.. Педагогическая психология : учеб. пособие [для студ. высш. пед. учеб. заведений] / И. А. Зимняя. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1997. – 480 с.
71. Зязюн І. А. Краса педагогічної дії: навчальний посібник [для учителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навчальних закладів] / І. А. Зязюн, Г. М. Сагач. – Київ: Українсько-фінський ін-т менеджм. і бізнесу, 1997. – 302 с.
72. Ильенков Э. В. Искусство и коммунистический идеал: избр. ст. по философии и эстетике / Э. В. Ильенков. – М.: Искусство, 1984. – 349 с.
73. Ильенков Э. В. Об идолах и идеалах / Э. В. Ильенков. – М.: Политиздат, 1968. – 288 с.
74. Каган М.С. Человеческая деятельность (опыт системного анализа). – М.: Наука, 1974. – 328 с.
75. Кадыров А. К. Деятельность. Познание. Нравственный идеал / А. К. Кадыров. – Ташкент: “ФАН” Узбекской ССР, 1989 – 107 с.
76. Калита Н. І. Виховний ідеал у педагогічній спадщині Костянтина Ушинського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Теорія та історія педагогіки” / Н. І. Калита; Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. І.Франка. – Дрогобич, 2009. – 20 с.
77. Канішевська Л. В. Організація соціально-культурної діяльності старшокласників з формування соціального досвіду / Л. В. Канішевська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць / Ін-т проблем виховання НАПН України. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2010. – Вип. 14, кн. 1. – С. 116–124.

78. Капустіна О. В. Педагогічні умови активізації професійного самовизначення старшокласників у навчально-виховній діяльності школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13. 00. 07 “Теорія і методика виховання” / О. В. Капустіна. – К., 2004. – 21 с.

79. Капустіна О. В. Педагогічні умови активізації професійного самовизначення старшокласників у навчально-виховній діяльності школи: дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : спец. 13. 00. 07 “Теорія і методика виховання” / О. В. Капустіна. – К., 2004. – 221 с.

80. Кармян А. С. Культурология: учебн. [для студ. вузов] / А. С. Кармин СПб.: Лань, 2001. – 832 с.

81. Кендус О. З. Проблема національного ідеалу в українській філософській думці першої половини ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.05 / О.З. Кендус; Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2003. – 20 с.

82. Климов Е. А. Как выбирать профессию [кн. для учащ. ст. классов сред. шк.] – 2-е изд., доп. и дораб. / Е. А. Климов. – М.: Просвещение, 1990. – 159 с.

83. Коберник О. М. Концепція технологічної освіти учнів загальноосвітніх навчальних закладів України / О. М. Коберник, В. К. Сидоренко // Трудова підготовка в закладах освіти. – К. : В-цтво “Педагогічна преса”, 2010. – № 6. – С. 3 – 11.

84. Коберник О. М. Проектування навчально-виховного процесу: управлінський аспект / О. М. Коберник // Освіта і управління. – 1997. – Т. 1. – № 4. – С. 42 – 47.

85. Коберник О. М. Управління виховним процесом на засадах психолого-педагогічного проектування / О. М. Коберник // Рідна школа. – 2004. – № 5. – С. 22 – 25.

86. Коберник О. М. Формування ключових компетентностей учнів основної школи у процесі інтерактивного трудового навчання / М. Коберник

// Вісник Глухівського нац. пед. ун-ту ім. О. Довженка: зб. наук. пр. – Глухів: ГНПУ ім. О. Довженка, 2011. – Вип. 19. – С. 106-111.

87. Козлов И. Ф. Педагогический опыт А.С. Макаренко [кн. для учителя] / И. Ф. Козлов. – М.: Просвещение, 1987. – 158с.

88. Комиссаров С. Н. Возрождение идеала / С. Н. Комиссаров, А. И. Шендрик. – М.: Политиздат, 1990. – 267 с.

89. Кон И. С. Психология старшеклассника / И. С. Кон. – М.: Просвещение, 1982. – 207 с.

90. Кон И. С. Психология ранней юности [кн. для учителя] / И. С. Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 255 с.

91. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник / Н. И. Кондаков. – М.: Политиздат, 1975. – 428 с.

92. Корець М. С. Теорія і практика технічної підготовки вчителів трудового навчання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. пед. наук 13.00.04 “Теорія та методика професійної освіти” / Корець Микола Савич; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2007. – 38 с.

93. Корець М. С. Теорія і практика технічної підготовки вчителів трудового навчання: дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія та методика професійної освіти” / Корець Микола Савич; Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2006. – 503 с.

94. Корнієнко В.О. Політичний ідеал: проблема еволюції та втілення в умовах сучасного суспільного розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. політ. наук: 23.00.03 / В. О. Корнієнко; НАН України. Ін-т держави і права імені В.М. Корецького. – К. 2002. – 36 с.

95. Корольчук М. С. Психодіагностика: навч. посіб. [для студ. вищих навч. закл.] / [М. С. Корольчук, В. І. Осьодло ; заг. ред. М. С. Корольчук]. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2004. – 400 с.

96. Которова О. С. Формирование профессионального идеала у студентов педвуза на основе работы с художественными текстами (на мат. пед.

дисциплін): дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Общая педагогика, история педагогики” / О. С. Которова. – Тула, 2003. – 164 с.

97. Кравченко Л. В. Формування в учнів 5-11 класів активної трудової позиції у процесі позаурочної предметно-перетворювальної діяльності : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія та методика виховання” / Л. В. Кравченко; Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2005. – 204 с.

98. Кравченко Л. В. Формування в учнів 5–11 класів активної трудової позиції у процесі позаурочної предметно-перетворювальної діяльності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія та методика виховання” / Л.В. Кравченко; Ін-т пробл. виховання АПН України. – К., 2005. – 20 с.

99. Кравченко Т. В. Психолого-педагогічний супровід формування батьківської компетентності щодо професійного самовизначення старшокласників / Т. В. Кравченко // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал : мат. звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2012 рік. – Івано-Франківськ : НАІР, 2013. – Вип. 3. – С. 236–240.

100. Крушельницька Я. В. Фізіологія і психологія праці: навч. посібник / Я. В. Крушельницька. – К.: КНЕУ, 2000. – 232 с.

101. Куліненко Л. Б. Формування готовності старшокласників до свідомого вибору майбутньої професії типу “людина-техніка” в процесі навчально-виховної роботи: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Теорія та історія педагогіки” / Л. Б. Куліненко. – Ізмаїл, 2002. – 230 с.

102. Кухта М. І. Виховний національний ідеал у шкільництві Закарпаття 20-30-х років ХХ століття (на матеріалах української педагогічної преси): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Теорія і історія педагогіки” / М. І. Кухта; Київ. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 1998. – 20 с.

103. Лахтина, И. А. Личностно-деятельностный подход к подготовке кадров в колледжах культуры и искусств : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 “Теория и методика профессионального образования” / И. А. Лахтина; Моск. гос. ун-т культуры и искусств. – М.: МГУКИ, 2003. – 17 с.

104. Лекторский В. А. Идеал, утопия и критическая рефлексия / В. А. Лекторский. – М.: РОССПЭН, 1996. – 302 с.

105. Леонтьев А. А. Педагогическое обучение / А. А. Леонтьев. – М.: Педагогика, 1979. – 308 с.

106. Леонтьев А. А. Психология общения (2-е изд., испр. и доп.) / А. А. Леонтьев – М.: Смысл, 1997. – 351 с.

107. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М.: Педагогика, 1983. – 320 с.

108. Литвинов О.М. Філософія права Новгородцева П. І.: осмислення права і держави в контексті суспільного ідеалу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.12 / О. М. Литвинов; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2005. – 20 с.

109. Литвинова Н. В. Поняття “компетенція” і “компетентність” у працях сучасних педагогів / Н. В. Литвинова // Вісник Глухівського нац. пед. університету ім. О. Довженка: зб. наук. пр. / Глухівський НПУ ім. О. Довженка. – Глухів: ГНПУ ім. О. Довженка, 2011. – Вип. 19. – С. 102-106

110. Литовченко В. П. Проблема ідеалу в українській дохристиянській міфології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.12 / В. П. Литовченко; НДІ Українознав. МОН України. – К., 2008. – 17 с.

111. Лозова В. Стратегічні питання сучасної дидактики / В. Лозова // озвиток педагогічної і психологічної науки в Україні. – Харків: ОВС, 2002. – Ч. 1. – С. 96–97.

112. Лойфман И. Я. Мировоззренческие студии: избранные работы / И. Я. Лойфман. – Екатеринбург : Банк культурной информации, 2002. – 100 с.

113. Лузан М. В. Модель формування професійних ідеалів у старшокласників у процесі технологічної підготовки / М. В. Лузан // Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д.Г., 2010. – Вип. 16., кн 2. – С. 204–314.

114. Лузан М. В. Професійні ідеали старшокласників: сутність та сучасні особливості / М. В. Лузан // Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д.Г., 2010. – Вип. 14, кн. 2. – С. 301–310.

115. Лузан М. В. Сучасний погляд науковців на формування в старшокласників професійних ідеалів / М. В. Лузан // Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2011. – Вип. 15, кн. 1. – С. 294–303.

116. Лузан М. В. Професіограми робітничих професій та професій інженерно-технічної сфери / М. В. Лузан // Професійна орієнтація: теорія і практика: науково-методичний посібник / [За ред. О.В. Мельника]. – Івано-Франківськ: Видавництво “Тіповіт”, 2011. – Вип. №2. – С. 234–263.

117. Лузан М. В. Технологічний навчальний профіль як середовище формування професійних ідеалів старшокласників у сфері робітничих професій / М. В. Лузан // Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання населення: матеріали V Міжнародної наук.-практ. конф. (24 листопада 2011 р., м. Київ). – К.: ІПК ДСЗУ, 2011. – С. 203–213.

118. Лук'яненко Г. І. Методичні основи розроблення професійних та державних стандартів професійно-технічної освіти / Г. І. Лук'яненко // Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання: матеріали звітної науково-практичної конференції (м. Київ, 29 березня 2012 р.). – К.: ІПТО НАПН України, 2012. – Т. 1. – 164 с.

119. Лучанінова О. П. Формування духовного ідеалу у старшокласників ліцею гуманітарного профілю у процесі вивчення української мови і

літератури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія та методика виховання” /О. П. Лучанінова; Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ, 2007. – 20 с.

120. Любезнова Т. В. Личностно-деятельностный подход к моделированию профессионального обучения студентов колледжа средствами языковой подготовки : дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 “Теория и методика профессионального образования / Т. В Любезнова. – Н. Новгород, 2002. – 174 с.

121. Маркова А. Психология профессионализма / А. Маркова. – М., 1996. – 308 с.

122. Мачуська І. М. Формування в старшокласників інтересу до професій у психолого-педагогічних дослідженнях / І. М. Мачуська // Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. – Кам’янець- Подільський: Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2011. – Вип. 15, кн. 1. – С. 224–331.

123. Мачуський В. В. Сучасне розуміння компетентнісного підходу у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників/ В. В. Мачуцький // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін.-ту проблем виховання НАПН України за 2012 рік /[за ред. О. В. Сухомлинської, І. Д. Бега, Г. П. Пустовіта, О. В. Мельника; літ ред. І. П. Білоцерківець]. – Івано-Франківськ: НАІР, 2013. – Вип. 3. – С. 66–69.

124. Мачуський В. В. Формування готовності старшокласників до професійного самовизначення у сфері технічної діяльності в позашкільних закладах : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія та методика виховання”/ Мачуський Валерій Віталійович ; АПН України, Інститут проблем виховання. – К., 2001. – 189 с.

125. Мачуський В. В. Формування готовності старшокласників до професійного самовизначення у сфері технічної діяльності в позашкільних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец.

13.00.07 “Теорія і методика виховання” / В. В. Мачуський. – К.: Ін-т проблем виховання АПН України, 2001. – 16 с.

126. Мельник О. В. Підготовка старшокласників до самостійного вибору майбутньої професії в процесі профільного трудового навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / О. В. Мельник. – К., 2003. – 18 с.

127. Мельник О. В. Проблеми професійної орієнтації учнівської молоді та перспективні напрями їх вирішення / О. В. Мельник // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць Ін-т проблем виховання НАПН України / [ред.колег. О. В. Сухомлинська, І. Д. Бех та ін.]. – Кам’янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2011 – Вип. 15. – Кн. 1 – С. 283 – 294

128. Мельник О. В. Рамкова система професійної орієнтації “знаю – вмію – дію” як основа синтезу діяльнісного, особистісного та компетентнісного підходів / О. В. Мельник // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2011 рік / [За ред. О. В. Сухомлинської, І. Д. Бека, Г. П. Пустовіта, О. В. Мельника ; літ. ред. І. П. Білоцерківець]. – Івано-Франківськ : НАІР, 2012. – Вип. 2. – С. 84–87.

129. Мельник О. В. Ефект самодостатності: від домагань до власного успіху / О. В. Мельник // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць Ін-ту проблем виховання НАПН України / [ред.колег. О. В. Сухомлинська, І. Д. Бех та ін.]. – Кіровоград: ТОВ “Імекс-ЛТД”, 2012. – Вип. 14. – Кн. 1 – С. 260 – 271

130. Мельник О. В. Підготовка старшокласників до самостійного вибору майбутньої професії в процесі профільного навчання : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / О. В. Мельник. – К.: Ін-т проблем виховання АПН України, 2003. – 213 с.

131. Мельник О. В. Профорієнтаційна робота зі школярами в умовах

профільного навчання: науково-методичний посібник [для вчителів] / [О. В. Мельник. І. Л. Уличний; за ред. О. В. Мельника]. – К.: Мегапринт, 2008. – 160 с.

132. Мельник О.В. Науково-методичні засади підготовки учнів 10 – 11 класів до професійного самовизначення у процесі профільного навчання / О. В. Мельник // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського; серія: “Педагогіка і психологія”. – Вінниця, 2008. – № 22. – С. 62 – 68.

133. Мельник О. В. Профільне і професійне самовизначення учнів сучасної старшої школи / О. В. Мельник // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2011 рік / [За ред. О. В. Сухомлинської, І. Д. Беха, Г. П. Пустовіта, О. В. Мельника ; літ. ред. І. П. Білоцерківець]. – Івано-Франківськ : Типовіт, 2012. – Вип. 1. – С. 202–205.

134. Мельник, О. В. Ефект самодостатності: від професійних домагань до власного успіху / О. В. Мельник // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць Інституту проблем виховання НАПН України / [ред.колег. О. В Сухомлинська, І. Д. Бех та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2012 – Вип. 16. – Кн. 1 – С. 283 – 294.

135. Мор Т. Утопия / Томас Мор. – М: Наука, 1978. – 414 с.

136. Морін О. Л. Формування професійних намірів старшокласників до професій сфери інформаційно-комунікаційних технологій : дис. на здобуття наук. ступеня кандидата педагогічних наук : спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / О. Л. Морін. К.– К.: Ін-т проблем виховання АПН України, 2009. – 216 с.

137. Морозова Л. П. Ідеали в системі духовної орієнтації студентської молоді / Л. П Морозова // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід,

проблеми: зб. наук пр. / [Редкол І. А. Зазюн (голова) та ін.]. – Київ-Вінниця: ДОВ Вінниця, 2000. – С. 256–257.

138. Москвина Л. Энциклопедия психологических тестов / Л. Москвина. – Саратов: Научная книга, 1996. – 336 с.

139. Навчальні програми для 11-річної школи. Технології 10-11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Спеціалізації “Агровиробництво”. Технологічний напрям. Технологічний профіль. – К. : Поліграфкнига, 2010. – 68 с.

140. Навчальні програми для 11-річної школи. Технології 10-11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Спеціалізації “Металообробка”. Технологічний напрям. Технологічний профіль. – К. : Поліграфкнига, 2010. – 59 с.

141. Навчальні програми для 11-річної школи. Технології 10-11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Спеціалізації “Деревообробка”. Технологічний напрям. Технологічний профіль. – К. : Поліграфкнига, 2010. – 93 с.

142. Навчальні програми для 11-річної школи. Технології 10-11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Спеціалізації “Електротехніка з основами промислової електроніки”. Технологічний напрям. Технологічний профіль. – К. : Поліграфкнига, 2010. – 74 с.

143. Назарчук А. А. Педагогічні умови формування у старшокласників готовності до вибору професій офіцера-прикордонника: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / А. А. Назарчук; Ін-т пробл. виховання НАПН України. – К., 2009. – 20 с.

144. Невярович Н.Ю. Формування морально-естетичного ідеалу особистості старшокласника у процесі викладення зарубіжної літератури: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Теорія та історія педагогіки” / Н. Ю. Невярович, 1997. – 24 с.

145. Немов Р. С. Психология: учеб. [для студ. высш. пед. учеб. заведений] (в 3 кн.) / Р. С. Немов. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – Кн. 3: Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики. – 640 с.

146. Немов Р. С. Психология: учебник [для студ. высш. пед. учеб. заведений] (в 3 кн.) / Р. С. Немов. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1995. – Кн. 2: Психология образования. – 496 с.

147. Никитина Н. Н. Духовно-практическая природа идеала личности: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. філософ. наук : спец. 09.00.11 / Н. Н. Никитина. – Екатеринбург 1992. – 20 с.

148. Николаева Л. Н. Формирование нравственных идеалов у старшеклассников / Л. Н. Николаева. – М.: 1969. – 85 с.

149. Опанасенко Н. І. Виховний ідеал у творчій спадщині український діячів “Просвіти” кінця ХІХ - початку ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Теорія та історія педагогіки” / Н. І. Опанасенко; Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2002. – 19 с.

150. Опанасенко Н. І. Виховний ідеал українських діячів “Просвіта” (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / [Н. І. Опанасенко; наук. ред. Д. С. Мазоха]. – Переяслав-Хмельницький: ПП Карпук С.В., 2005. – 174 с.

151. Оржеховська В. М. Технологія створення програми “Здоровий мікроклімат у школі” та її основні вимоги” / В. М. Оржеховська, Т. Є. Федорченко // Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: матеріали звіт. наук.-практ. конф. Ін-ту проблем виховання НАПН України за 2013 рік / [За ред. О. В. Сухомлинської, І. Д. Бега, Г. П. Пустовіта, О. В. Мельника]. – Івано-Франківськ : НАІР, 2014. – Вип. 4. – С. 194–197.

152. Орлова В. В. Нравственный выбор современной молодежи: идеалы и реальность / В. В. Орлова // Известия Томского политехнического университета. – 2010. – Т. 316. – № 6. – С. 166–172.

153. Осичнюк Е. В. Идеал и деятельность / Е. В. Осичнюк. – Киев: “Вища школа”, 1981. – 184 с.
154. Основи професіографії / [С. Я. Карпіловська, В. В. Синявський, Б. О. Федоришин]. – К.: МАУП, 1997. – 146 с.
155. Основные направления и тенденции развития педагогической науки в конце XIX – начале XX вв. / Под ред. К. И. Салимовой. – М.: НИИ общей педагогики АПН СССР, 1980. – 162 с.
156. Павелків О. М. Виховання у старшокласників інтересу до підприємницької діяльності у процесі оволодіння економічним розрахунком: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / О. М. Павелків. – К., 2004. – 20 с.
157. Павлов В. П. Природа и сущность общественного идеала / В. П. Павлов // Проблемы философии. – 1977. – Вып. 41. – С. 45–51.
158. Панасенко Е. Модель ідеалу вчителя. За матер. журналістики другої половини XIX–поч. XX ст. / Е. Панасенко // Рідна школа. – 1998. – №2. – С. 63–68.
159. Педагогический энциклопедический словарь Бим-Бад. – М.: Большая российская энциклопедия, 2002. – 527 с.
160. Педагогічне управління професійним самовизначенням учнівської молоді: метод. посіб. / [І. Д. Бех, Д. О. Закатнов, О. В. Мельник та ін.; за ред. М. П. Тиценка]. – К. : Інститут проблем виховання АПН України, 2001. – 153 с.
161. Педагогічний глосарій / [упоряд. В. В. Волканова]. – К. : Шк. світ, 2011. – 128 с.
162. Педагогічні засоби підготовки старшокласників до професійного самовизначення в умовах профільного навчання: метод. посібн. / [Д. О. Закатнов, О. В. Мельник та ін.; за ред. Д. О. Закатнова]. – К.: ІПВ АПН України, 2005. – 215 с.
163. Педагогічні основи трудового становлення і професійного самовизначення учнівської молоді: монографія / [за ред. М. П. Тиценка]. – Бердянськ: Інститут педагогіки АПН України, 1996. – 268 с.

164. Піддячий М. І. Підготовка старшокласників до професійної діяльності в умовах профільного навчання: монографія / М. І. Піддячий. – К.: Педагогічна думка, 2008. – 288 с.

165. Піддячий М. І. Організаційно-педагогічні умови підготовки старшокласників до професійного самовизначення у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах: дис. на здобуття наук. ступеня кандидата педагогічних наук : спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / М. І. Піддячий. – К., 2002. – 292 с.

166. Підласий І. Ідеали українського виховання / І. Підласий // Рідна школа. – 2000. – №2. – С. 3–7.

167. Підласий І. Ідеали українського виховання / І. Підласий // Рідна школа. – 2000. – №4. – С. 6–13.

168. Платон. Государство (соч. в 3 т.). – Т. 3. – Ч. 1. – М., 1917. – 199 с.

169. Побудова кар’єри: програма [для 10–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів] / [О. В. Мельник, Л. А. Гуцан, О. Л. Морін та ін.]. – К.: Мегапринт, 2008. – 34 с.

170. Побудова кар’єри: програма [для 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів] (17 годин) / О. В. Мельник, Л. А. Гуцан. – К.: Мегапринт, 2008. – 24 с.

171. Політологія / [Ф. М. Кирилюк, М. І. Обушний, М. І. Хилько та ін.; за ред. Ф. М. Кирилюка]. – К.: Здоров’я, 2004. – 776 с.

172. Полонський В. М. Словарь по образованию и педагогике / В. М. Полонський. – М.: Высшая школа, 2004. – 512 с.

173. Психодиагностика: учебник для вузов / Л. Ф. Бурлачук. – СПб.: Питер, 2003. – 351 с.

174. Психодіагностика навч. посіб. / І. М. Галян. – К.: Академвидав, 2009. – 464 с.

175. Психологический словарь (2-е изд. перераб и доп.) / [Под ред. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещерякова]. – М.: Педагогика-Пресс, 1996. – 440 с.

176. Психология и педагогика : учеб. пособие / [Под ред. К. А. Абульхановой, В. А. Сластенина и др.]. – М. : Совершенство, 1998. – 320 с.

177. Психологічна енциклопедія / [автор-упорядник О. М. Степанов]. – К.: Академвидав, 2006. – 423 с.

178. Пустовіт Г. П. Категорія “Я” і моя професія як чинник становлення особистості у позашкільному навчальному закладі / Г. П. Пустовіт // Педагогічний дискурс: зб. наук. праць ХГПА.– Хмельницький, 2010. – Вип. 8. – С. 194 – 198.

179. Разумовська Н. Р. Специфіка професійної підготовки майбутніх інженерів-педагогів / Н. Р. Разумовська // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2013. – Вип. 29. – С. 335–340.

180. Раскин Л. Е. О направлении личных идеалов учащихся / Л. Е. Раскин. // Советская педагогика. – 1948. – № 2. – С. 18–25.

181. Ротанова О. Н. Личностно-деятельностный подход как основа методики обучения иностранным языкам : дис. на соиск. науч. степени кандидата педагогических наук : спец. 13.00.02 “Теория и методика обучения и воспитания (по областям и уровням образования)” / О. Н. Ротанова. – Москва, 2004 – 228 с.

182. Рубинштейн М. М. Педагогическая психология в связи с общей психологией (4-е издание) / М. М. Рубинштейн. – М.: “Мир”, 1927. – 310 с.

183. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание / С. Л. Рубинштейн. – М.: АН СССР, 1957. – 328 с.

184. Рубинштейн С. Л. Принцип творческой самодеятельности / С. Л. Рубинштейн // Вопросы психол. – 1986. – № 4. – С. 101 – 108.

185. Рубинштейн С. Л. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. – М.: Наука, 1997. – 191 с.

186. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 720 с.

187. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М.: Гос. учеб. из-во Наркомпроса РСФСР, 1940. – С. 530–531.
188. Рудницкая Н. А. Социальный идеал и его роль в ценностных ориентациях : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. философ. наук : спец. 09.00.01 / Н. А. Рудницкая; Москва 1986. – 22 с.
189. Русова С. Вибрані педагогічні твори: у 2-х кн. / С. Русова. – Кн. 1. – К: “Либідь”, 1997. – 268с.
190. Русова С. Націоналізація позашкільної освіти у різних народностей Росії / С. Русова // Рус. Школа, 1908. – №11. – С. 194.
191. Сазонов И. Е. Социально-профессиональное самоопределение школьников в трудовых объединениях : дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Общая педагогика, история педагогики и образования” /И. Е. Сазонов; Оренбургский гос. пед. ун-т. – Оренбург, 1999 – 143 с.
192. Самардак М. М. Соціально-перетворююча діяльність і світогляд / М. М. Самардак //Проблеми філософії: культура, світогляд, гуманізм. – К.: Либідь, 1991. – №87. – С. 69–76.
193. Семак О. О. Основы инженерной психологии: навч.-метод. посібник / О. О. Семак О. О. – Івано-Франківськ: Плай, 2006. – 106 с.
194. Семиченко В. А. Пріоритети професійної підготовки: діяльнісний чи особистісний підхід? / В. А. Семиченко // Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи: монографія / [за ред. І. А. Зязюна]. – К.: “Віпол”, 2000. – С. 176 – 203.
195. Сидоренко В. Перспективи галузі “Технологія” в загальноосвітніх навчальних закладах України / В. Сидоренко // Трудова підготовка в закладах освіти. – К. : В-цтво “Педагогічна преса”, 2003. – № 4. – С. 4–7.
196. Синявський В. В. Професійна орієнтація у реформуванні загальноосвітньої та професійної школи / В. В. Синявський // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2000. – № 2. – С. 142 – 150.

197. Синявський В. В. Професіограми і професіокарти основних професій / В. В. Синявський. – К., 1999. – 200 с.
198. Синявський В. В. Словник-довідник з професійної орієнтації учнів / В. В. Синявський, О. В. Мельник. – К.: Мегапринт, 2007. – 119 с.
199. Система профориентационной работы со старшеклассниками / [под ред. Б. А. Федоришина]. – К.: Рад. школа, 1988. – 180 с.
200. Словарь-справочник по социальной психологии / В. Крысько. – СПб.: Питер, 2003. – 416 с.
201. Словник довідник для соціальних працівників / [за заг. ред. А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової]. – К., 2000 – 260 с.
202. Смолькина Л. И. Личностно-деятельностный подход как условие гуманизации подготовки специалистов средней профессиональной школы: дис. на соискание науч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 “Теория и методика профессионального образования” / Л. И. Смолькина. – Москва, 2004. – 202 с.
203. Соціально-педагогічний словник / [За ред. В. В. Радула. – К.: “ЕксОб”, 2004. – 304 с.
204. Суботницький І. М. Шляхи формування естетичного ідеалу шкільного юнацтва / І. М. Суботницький // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2005. – № 21. – С. 242–244.
205. Судаков Н. И. Нравственные идеалы и их формирование у учащихся средней общеобразовательной школы: уч. пособ. / Н. И. Судаков. – Смоленск: СГПИ им. К. Маркса, 1985 – 88 с.
206. Сухомлинський В. О. Людина неповторна / В. О. Сухомлинський. – Київ: Молодь, 1962. – 212 с.
207. Сухомлинський В. Як виховати справжню людину (вибр. твори у 5-ти т.) / В. Сухомлинський. – Т.2. – К., 1976. – С. 149–416.
208. Туряниця В. В. Виховні ідеали: Віхи життя, творчої діяльності та основні ідеї педагога-науковця Г. Ващенко / В. В. Туряниця. – Ужгород: Госпрозрахунковий РВВ комітету інформації, 2000. – 64 с.

209. Тхоржевський Д. Концепція “Трудового навчання” у 12-річній загальноосвітній школі / Д. Тхоржевський // Трудова підготовка в закладах освіти. – К. : В-цтво “Педагогічна преса”, 2001. – № 2. – С. 3 – 5.

210. Українська радянська енциклопедія (2-ге видання) / [гол. ред. колегія: О. К. Антонов, Б. М. Бабій, Ф. С. Бабичев та ін.]. – К.: Головна редакція укр. рад. енциклопедія, 1979. – Т. 4. – 560 с.

211. Уличний І. Л. Формування потенціалу професійного самовдосконалення старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / Ігор Любомирович Уличний. – К., 2006. – 225 с

212. Уличний І. Л. Формування потенціалу професійного самовдосконалення старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.07 “Теорія і методика виховання” / І. Л. Уличний. – К.: Ін-т проблем виховання АПН України, 2006. – 20 с.

213. Уніят С. Вибір професії, або задача з багатьма невідомими / С. Уніят, С. Комінко. – Тернопіль : Підручники і посібники, 1997. – 87 с.

214. Ухов О. С. Онтологія ідеалу у просторі естетичної свідомості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 09.00.08 / О. С. Ухов; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2009. – 20 с.

215. Ушинський К. Д. Педагогічна подорож до Швейцарії (вибрані педагогічні твори у 2 т.). – К.: Радянська школа, 1983. – Т. 2. – С. 64–168.

216. Ушинський К. Д. Про народність у суспільному вихованні (вибрані педагогічні твори у 2 т.) / [Редкол. В. М. Столетов та ін.]. – К. Рад. Школа, 1983. – Т. 1. – С. 76–77.

217. Федоришин Б. А. Психологические и методические основы профинформационной работы с учащимися: метод. разработка [для классных руководителей] / Б. А. Федоришин. – К., 1979. – 24 с.

218. Федьович О. Проблема інтересу в гуманітарних науках / О. Федьович // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький Державний педагогічний університет ім. Г. Сковороди»: зб. наук. праць – Переяслав-Хмельницький, 2013. – Вип. 28. – Т. II. – 633 с.

219. Фельдштейн Д. И. Психология личностного развития подростка / Д. И. Фельдштейн // Советская педагогика. – 1991. – №4. – С. 31–38.

220. Философия: энциклопедический словарь / [под. ред. А. А. Ивина]. – М.: Гардарики, 2006. – 1072 с.

221. Философская энциклопедия (в 5-ти томах) / [гл. ред. Ф. В. Константинов]. – М.: Советская энциклопедия, 1964. – Т. 3. – 584 с.

222. Философский словарь / В. Соловьев. – Ростов н/Д.: Изд-во “Феникс”, 1997. – 464 с.

223. Фролова С. Л. Духовно-нравственные основы профессионального идеала / С. Л. Фролова // Научно-технические ведомости СПбГПУ. – СПб.: Изд-во Политехнического университета. – 2011. – № 1 (118). – С. 31–36.

224. Фролова С. Л. Профессиональное самоопределение старшеклассников в педагогическом процессе общеобразовательной школы: автореф. дис. на соискание науч. степени кандидата психологических наук : спец. 19.00.07 “Педагогическая психология” / С. Л. Фролова. – Москва, 2009. – 19 с.

225. Фролова С. Л. Психологические особенности профессионального самоопределения старшеклассников : дис. на соискание науч. степени канд. психолог. наук : спец. 19.00.07 “Педагогическая психология” / С. Л. Фролова. – М., 2009. – 204 с.

226. Фролова С. Л. Стимулы и мотивы профессионального воспитания студентов / С. Л. Фролова // Материалы Международной научно-практической Интернет-конференции “Многоуровневое образование как пространство профессионально-личностного становления выпускника вуза”. – Ростов-на-Дону: ИПО ПИ ЮФУ, 2007. – Ч.2. – С. 215–220.

227. Хамар У. В. Проблема ідеалу у філософській спадщині Івана Франка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.05 / У. В. Хамар; Львів нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2001. – 20 с.
228. Хрестоматия по истории зарубежной педагогики / [Сост. А. Ч. Пискунов]. – М.: Просвещение, 1971. – 375с.
229. Хрестоматия по истории педагогики / [Сост. И. Е. Лакин]. – Минск: Высшая школа, 1971. – 375 с.
230. Целикова О. П. Нравственный идеал строителя коммунизма / О. П. Целикова. – М.: Знание, 1973. – 64 с.
231. Чернакозов А. И. История мировой культуры (краткий курс) / А. И. Чернакозов. – Ростов- на-Дону: “Феникс”, 1997. – 480 с.
232. Чуфаровський Ю. В. Юридическая психология: учебн. пособ. / Ю. В. Чуфаровський. – М.: Право и Закон, 1997. – 298 с.
233. Шабдінов М. Л. Формування професійного самовизначення старшокласників у процесі технологічної підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія та методика виховання” / М. Л. Шабдінов ; Ін-т пробл. виховання НАПН України. – К., 2010. – 20 с.
234. Шабдінов М. Л. Формування професійного самовизначення старшокласників у процесі технологічної підготовки : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія та методика виховання” / М. Л. Шабдінов ; Ін-т пробл. виховання НАПН України. – К., 2010. – 307 с.
235. Шарбоннель В. Идеал и характер / В. Шарбоннель. – С-Пб.: Издание В. И. Губинского, 1900. – 46 с.
236. Швець С. В. Основи системного підходу: навч. посібн. [для студентів вищих навч. закладів] / С. В. Швець. – Суми: СУМГУ, 2004. – 86 с.
237. Шендрик С. М. Коммунистический идеал и личность: филос.-этич. аспект / С. М. Шендрик. – Львов : Вища шк., 1988. – 253 с.
238. Шиян Н. І. Дидактичні засади профільного навчання у загальноосвітній школі сільської місцевості : автореф. дис. на здобуття наук.

ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.09 / Н. І. Шиян; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2005. – 44 с.

239. Шпак З. В. Атеизм и нравственный идеал личности / З. В. Шпак. – К.: Наукова думка, 1987. – 117 с.

240. Щербак О. Нові підходи до розробки стандартів професійної освіти у контексті європейської інтеграції / О. Щербак // Теорія і практика професійно-технічної освіти в контексті інтеграції України в європейський освітній простір: тези звітної науково-практичної конференції ПТО (23-24 квітня 2008 р.) / За заг. ред. В.О. Радкевич. – К.: Всеукр. інформ.-аналіт. центр ПТО, 2008. – Ч.1. – С. 6–10.

241. Щербакова І. М. Психодіагностика професійного самовизначення особистості: навч.-метод. посібник / І. М. Щербакова, Г. А. Стадник – Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2012. – 324 с.

242. Якса Н. В. Социально-педагогический словарь / Н. В. Якса. – Житомир: Изд-во ЖГУ им. И.Франка, 2007. – 192 с.

243. Ярошенко В. М. Мотивация выбора профессии и особенности ее развития у учащихся IX–X классов общеобразовательной школы: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 13.00.01 “Общая педагогіка” / Н. Н Ярошенко; НИИ педагогики УССР. – К., 1975. – 24 с.

244. Ярошенко Н. Н. Феноменология профессионального идеала в контексте культуры информационного общества / Н. Н Ярошенко // Труды XI Международной конф. “Крым-2004”: “Мировые тенденции развития библиотечно- информационной сферы и их отражение на пространстве СНГ” [Электронный ресурс]. – режим доступа: [http:// www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea2004/progl](http://www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea2004/progl).

245. Яценко А. И. Целеполагание и идеалы / А. И. Яценко. – Киев: Наукова думка, 1977. – 275 с.

246. Atkinson J. Theory of Achievement Motivation / J. Atkinson, H. Feather. – N.Y., 1966. – 215 p.

247. Based on the Occupational Outlook Handbook. Top 300 Careers: Your Complete Guidebook to Major Jobs in Every Field (America's Top 300 Jobs). – M., 2006. – 766 c.
248. Blyth A. Handbook of primary education in Europe / A. Blyth and M. Galton (eds.) – London, 1989.
249. Emmons R. A. Motives and life goals / In R. Emmons, R. Hogan, J. Johnson, S. Briggs (eds.) // Handbook of personality psychology. – San Diego, CA: Academic Press, 1997. – P. 485–512.
250. Emmons R. A. Personal strivings and motive dispositions: Exploring the links / R. A. Emmons, D. P. McAdams // Personality and Social Psychology Bulletin, 1991. – N 17. – P. 648–654.
251. Enhanced Occupational Outlook Handbook (Enhanced Occupational Outlook Handbook). – M.: , 2008. – 870 c.
252. Gertler B. Self-knowledge / B. Gertler. – p. cm. – (New problems of philosophy), 2011. – 310 p.
253. Gysbers N. C. Career counseling: Skills and Techniques for practitioners / N. C. Gysbers, E. I. Moore. – Englewood Cliffs (N.Y.): Prentice-Hall, 1987. – XV. 192 p.: ill. – Ind.: P. 186–192.
254. Holland J. Some exploration of a theory of vocational choice / J. Holland. Psychol.–1962. – V.76. – N26 /whole N.545/. – P. 35–45.
255. Levin K. Levels of aspiration / K. Levin, T. Dembo, I. Festinger, P. Sears // Personality and the Behavior Disorders. – N.Y: The Ronald Pr. Comp., 1944. – P. 277.
256. Maslow A. Self-actualizing and Beyond / A. Maslow. – In: Challenges of Humanistic Psychology. – N. Y., 1967. – P. 117–128.
257. Occupational Choices and Training Needs by Leonard Abe Lecht, Conference Board – 1977 – 203 pages.
258. Occupational guidance for agriculture by Finney Company. – 2002 . – 537 pages.

259. Occupational Outlook Handbook (OOH), 2010-11 Edition, printed in the United States of America, Bureau of Labour Statistics. – 813 p.
260. Occupational Outlook Handbook 2000–01 by U S Dept Labor Bureau Statistics, United States Government Printing Office. – 2000. – 566 pages.
261. Occupational Outlook Handbook, 2004–05 (Occupational Outlook Handbook (Paper Collated Set)). – M., 2004. – 704 c.
262. Occupational Outlook Handbook, 2008–2009 Edition, printed in the United States of America, Bureau of Labour Statistics. – 890 p.
263. One hundred and one smart questions to ask on your interview by Ronald W. Fry. – 2003. – 191 pages.
264. One hundred and one smart questions to ask on your interview by Ronald W. Fry. – 2003. – 191 pages.
265. One-hundred Best Careers for the 21st Century by Shelly Field. – 1999. – 305 pages.
266. Opportunities in Electronics Careers by Mark Rowh. – 2007. – 152 pages.
267. Opportunities in engineering technology careers by / E. John, D. Heer, Joseph Hagerty. – 1987. – 147 pages.
268. Samuel Gompers. Labor and the Employer. – M., 2010. – 340 c.
269. Schein E. N. Career anchors resisted/implications or career development in the 21st century / E. N. Schein // Academy of Management Executive, 1996. – Vol. 10. – N 4. – P. 80–89.
270. Super D. E. Self-realization through the work and leisure roles / D. E. Super // Educational and vocational guidance. – 1985. – № 43. – P. 1 – 8.
271. The United States Department of Labor. Occupational Outlook Handbook, 2006-2007 edition (Occupational Outlook Handbook (Mcgraw)). – M.: , 2006. – 696 c.
272. Us Department of Labor Statistics. Occupational Outlook Handbook (2012-13) (Occupational Outlook Handbook (Paper-Claitor's)). – M.: , 2012. – 1200 c.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методи дослідження сформованості професійних ідеалів старшокласників

Додаток А 1

Анкета визначення рівня сформованості професійних ідеалів старшокласників

Зміст діагностичної анкети було розроблено під час проведення експериментального дослідження процесу формування у старшокласників професійних ідеалів у процесі технологічної підготовки. Розроблена анкета дає змогу з'ясувати питання про те чи обрав старшокласник майбутню професію, що він знає про неї та про спеціаліста, який володіє відповідними професійно важливими якостями і цінностями, а також як оцінює свої здібності в контексті обраної професії і має складену програму самовдосконалення. Підґрунтям розроблення цієї анкети стала методика визначення психологічної готовності до вибору професії, обґрунтована і презентована в працях С. Уніят [213, с. 87].

Інструкція:

Дайте відповіді на запитання (потрібне підкреслити, дописати).

Прізвище, ім'я по батькові (повністю) _____

Число, місяць, рік народження _____

1. Які Ваші плани на майбутнє (після закінчення школи):

а) продовжувати навчатися у ВНЗ (якому)? _____

б) поступити в ПТУ, технікум, середній спеціальний навчальний заклад (який)? _____

в) піти працювати на виробництво (яке)? _____

г) поєднувати роботу (яку?) з навчанням (яким?) _____

ґ) не знаю чим буду займатися (чому)? _____

2. Якій професії Ви хотіли б себе присвятити? _____
3. Які вимоги, на Вашу думку, ця професія висуває до людини:
- а) необхідні знання, вміння, навички (напишіть)
 - б) необхідні загальні якості особистості (напишіть)
 - в) необхідні спеціальні якості особистості (напишіть)
4. Чому Ви хочете оволодіти саме цією професією (поясніть)?
5. Якщо Ви до цього часу не обрали майбутню професію, то з яких причин?
6. На що Ви орієнтувались, обираючи майбутню професію:
- а) принести користь суспільству;
 - б) ця професія престижна;
 - в) хороша зарплата;
 - г) цікава та змістовна робота;
 - д) робота відповідає моїм можливостям?
7. Які Ваші професійні плани на майбутнє?
- найближчі 10 років
 - найближчі 15 років
 - найближчі 20 років
8. Чи ознайомлювалися Ви з поняттям “професійні стандарти” у процесі технологічної підготовки?
- ТАК НІ
9. Якщо ТАК, то оберіть вірний варіант з запропонованих:
- а) Професійні стандарти – документ, який у межах виду трудової діяльності визначає трудові функції, кваліфікацію робітника, умови праці, особистісні якості, вимоги до професійної освіти і навчання.
 - б) Професійні стандарти – це визначені суспільством норми, щодо професійної діяльності.
 - в) Професійні стандарти – це визначені працівником виробничої сфери власні норми професійної діяльності, якими він хоче оволодіти у майбутньому.

10. Чи потрібно старшокласникам володіти знаннями про діючі об'єктивно-задані професійні стандарти інженерно-технічних та робітничих професій?

ТАК НІ

11. Чи допомагає володіння знаннями про об'єктивно-задані професійні стандарти інженерно-технічних та робітничих професій фахівцю бути висококваліфікованим працівником у майбутньому?

12. Які об'єктивно-задані професійні стандарти до професії, яку Ви обрали?

13. Що забезпечує гармонійність розвитку людини?

а) порозуміння особистості зі своїми батьками і друзями.

б) досконала єдність професійної діяльності і особистого життя.

в) різнобічний процес набуття та вдосконалення фізичних, психологічних, моральних і економічних якостей особистості в їх злагодженому поєднанні й органічній єдності.

14. Які риси характеру повинна мати людина, яка, на Вашу думку, є ідеальною?

15. Чи є у Вашому житті людина, на яку Ви рівняєтесь, чи вважається прикладом для наслідування?

16. Чи впливає ідеал на спосіб і характер поведінки або діяльності людини? Відповідь обґрунтуйте.

17. Чи є для Вас ідеалом та людина для якої “користь від справи – це і її особиста користь”? Чому так? Чому ні?

18. Як Ви уявляєте ідеальне професійне майбутнє?

19. Назвіть, будь-ласка, найбільш відомих представників професії, яка Вас цікавить. Завдяки чому, на Вашу думку, вони досягли таких результатів.

20. Чи спонукають професійні ідеали Вас до усвідомленого вибору майбутньої професії? Поясніть відповідь.

21. Що, на Вашу думку, необхідно для того, щоб бути хорошим

спеціалістом.

а) набути досвіду;	б) закінчити ПТУ;
в) закінчити технікум;	г) закінчити вуз;
д) випробувати себе у професії?	е) інше (допишіть)

22. Що Ви робите для успішного оволодіння майбутньою професією та досягнення певного професійного рівня в ній у майбутньому?

23. В яких предметних гуртках, факультативних заняттях Ви берете участь? В яких ще б хотіли займатися в школі та поза школою?

24. Як Вам краще працювати:

а) індивідуально;	б) в парі;	в) в групі?

25. Ким би Ви хотіли бути під час виконання певного завдання (роботи):

- а) розробником ідеї та плану її реалізації;
- б) організатором виконання
- в) тим, хто просуває продукт на ринку товарів та послуг;
- г) виконавцем.

26. Чи знаєте Ви, що таке “кваліфікаційні вимоги”.

Які кваліфікаційні вимоги до професії, яку Ви обрали?

27. Які необхідні якості для обраної професії у Вас є Які якості необхідно сформувати?

28. Чи виховуєте Ви професійно важливі якості необхідні для майбутньої професії самостійно?

29. Чи потребуєте Ви допомоги у вихованні професійно важливих якостей від батьків, вчителів, друзів? (підкресліть) ТАК НІ

Допишіть кого ще потрібна допомога?

30. Як Ви оцінюєте свої можливості у реалізації Вашої ідеальної професійної мети? Що Ви для цього робите?

Якісний аналіз відповідей старшокласника дасть відомості про загальні життєві плани, захоплення та професійні наміри, знання про ідеал та професійний ідеал, самовдосконалення .

Статистична обробка

Рівень сформованості професійного ідеалу старшокласника можна визначити у залежності від кількості набраних балів. Необхідно проаналізувати кожну конкретну відповідь і оцінити її з якісної сторони (0; 0,5; 1). На питання відповіді немає – 0. На питання відповідь неповна, часткова, з аналізу питання випливає, що відповідаючи ознайомлений з певною інформацією, але глибоких знань немає – 0,5. Відповідь повна та конкретна, свідчить про знання і розуміння суті запитання – 1. Після цього підрахувати набрану суму і порівняти з вихідними даними:

Для старшокласників із *ціннісно орієнтованим (високим) рівнем* сформованості професійних ідеалів характерним є те, що вони вже обрали майбутньою інженерно-технічну або робітничу професію й визначилися із продовженням навчання у професійному навчальному закладі технічного спрямування. Старшокласники цієї групи мають усвідомлений образ власного професійного майбутнього на основі ґрунтовних знань про професію, які відповідають заданим у суспільстві соціально-професійним стандартам. Адекватна самооцінка майбутніх професійних можливостей в обраній професії мотивує їх до активного оволодіння первинними професійними знаннями і вміннями. Високий рівень мотивації та сформовані професійні наміри спонукають їх до цілеспрямованого самоформування необхідних для обраної професії особистісних і професійно важливих якостей. А сформований у них ідеальний образ власного професійного майбутнього у сфері інженерної або ж робітничої професії є реалістичним і дієвим. Обрана професія є для них цінністю.

Старшокласники із *ціннісно опосередкованим (середнім) рівнем* сформованості професійних ідеалів лише визначилися з майбутньою сферою професійної діяльності й планують продовжувати навчання в технічних навчальних закладах. Вони мають достатньо ґрунтовні знання про соціально-професійні стандарти професій інженерно-технічної або ж робітничої сфери, але усвідомлення себе як майбутнього професіонала неповне та ситуативне. Така

ситуативність задається зовнішніми аспектами привабливості окремих професій. Неузгодженість знань про себе та обрану професію поки не дає змоги побудувати реалістичні та дієві професійні плани і не спонукає до самовдосконалення в різних видах предметно-практичної діяльності. Проте у структурі професійних домагань домінує спрямованість на майбутній професійний успіх, який визначається зовнішніми атрибутами. Цінність професії для них актуалізується лише ситуативно під впливом зовнішніх факторів.

Ціннісно ситуативний (низький) рівень характерний для тих старшокласників, які не обрали професію, а професійне майбутнє для них не актуальне. На таку невизначеність суттєво впливають поверхові знання про значущість професійного ідеалу для прийняття обґрунтованого й усвідомленого рішення про власне професійне майбутнє. Небажання активно залучатися до різноманітних видів предметно-практичної діяльності спричинене домінуванням у структурі професійних домагань спрямованості на уникнення невдач. Підґрунтям для цього, зазвичай, є неадекватна самооцінка в контексті професійних вимог і заданих соціально-професійних стандартів професії. Старшокласники цієї групи неактивні, вони відтермінують вирішення власного професійного майбутнього на невизначений час. Цінність праці і професії для них не актуалізована, в ієрархії цінностей перебуває на нижчих рангах.

Додаток А. 2

Методика дослідження мотивації досягнення

Для дослідження сформованості у старшокласників професійного ідеалу ми використовуємо методику дослідження мотивації досягнення. Вибрана саме ця методика, пояснюється тим, що ми розглядаємо мотивацію досягнення, як прагнення учнем старшого шкільного віку покращити результати, незадоволеності досягнутим, проявляючи наполегливість у досягненні поставлених цілей і домогтися свого будь-якою ціною. Зазначена методика спрямована на визначення мотиву досягнення успіху у життєдіяльності, тобто безпосередньо у професійній

діяльності. Опитувальник складається з 22 суджень, на які можливі лише два варіанти відповідей “так” чи “ні” [95, с. 361–362].

Інструкція: Будь-ласка дайте відповіді на наступні твердження. Якщо Ви погоджуєтесь з запропонованим твердженням ставите знак “+” , що означає “так”, якщо Ви не погоджуєтесь ставите знак “–”, що означає “ні”.

1. Думаю, що успіх у житті скоріше залежить від випадку ніж від розрахунку.
2. Якщо я втрачу улюблене заняття, життя для мене втратить сенс.
3. Для мене в будь-якій справі важливіше не його виконання, а кінцевий результат.
4. Вважаю що люди більше страждають від недуги на роботі, ніж від поганих взаємин з близькими.
5. На мою думку, більшість людей живуть далекими мріями, а не близькими.
6. У житті в мене було більше успіхів ніж невдач.
7. Емоційні люди мені подобаються більше ніж активні.
8. Навіть у звичайній роботі я намагаюся удосконалити деякі її елементи.
9. Поглинений думками про успіх я можу забути про заходи безпеки.
10. Мої близькі вважають мене лінивим.
11. Думаю, що в моїх невдачах винні, швидше, обставини, ніж я сам.
12. Терпіння у мене більше ніж здібностей.
13. Мої батьки дуже суворо контролювали мене.
14. Лінь, а не сумнів в успіху змушує мене часто відмовлятися від своїх намірів.
15. Думаю, що я впевнена в собі людина.
16. Заради успіху я можу ризикнути, навіть якщо шанси невеликі.
17. Я старанна людина.
18. Коли все йде гладко, моя енергія підсилюється.
19. Якби я був журналістом, я писав би, скоріше, про оригінальні винаходи людей, ніж про події.

20. Мої близькі зазвичай не поділяють моїх планів.
21. Рівень моєї пристосованості до життя нижчий, ніж у моїх товаришів.
22. Мені здається, що наполегливості в мені більше, ніж здібностей.

Обробка результатів

Відповіді, що збігаються з ключем, сумуються по 1 балу за кожну відповідь. Ключі: відповіді “так” на судження 2, 6, 7, 8, 14, 16, 18, 19, 21, 22; відповіді “ні” на судження 1, 3, 4, 5, 8, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 20.

На відміну від вищезгаданих опитувальників шкала потреби в досягненнях має наступні норми, й конкретний результат можна оцінити за допомогою таблиці:

Результати опитування (сума балів)	Рівень мотивації досягнення		
	низький	середній	високий
	1 2 3	4 5 6 7	8 9 10
	2-9 10 11	12 13 14 15	16 17 18 19 20-22

Додаток А. 3

Методика визначення рівня домагань старшокласника

Для визначення рівня домагань старшокласника ми скористалися методикою незавершених речень. Прийом завершення речень уперше застосував А. Пейн у 1928 р. У цих методиках досліджуваному пропонують серію незавершених речень. Оброблення відповідей дає змогу виявити його мотиви, потреби, систему відносин [177, с. 250]. Методика “Незакінчені речення” є проєктивною. Зважаючи на це, старшокласники приписуючи мимовільно іншим людям ті якості і бажання, які притаманні їм самим, доповнюючи речення, дають нам змогу дослідити їхній рівень домагань. Тест включає 13 незакінчених речень.

Інструкція: *Нижче пропонується ряд незакінчених речень, які ви повинні самотійно в довільній формі доповнити першою думкою, що прийшла у голову. Якщо якесь речення здасться Вам важким і Ви не зможете відразу*

придумати йому закінчення, поставте перед ним галочку і поверніться до нього в кінці роботи. Будьте правдиві.

1. Люди обирають робітничі та інженерно-технічні професії тому, що ...
2. Для того щоб бути конкурентоспроможним на ринку праці, потрібно ...
3. Сучасний ринок праці ставить наступні вимоги перед працівниками ...
4. Якісне виконання професійних обов'язків передбачає ...
5. В результаті переживання успіху/невдачі (підкресліть) Ви ...
6. Прагнення досягти певного рівня професійної діяльності -
7. Професіоналу характерна потреба у досягненні, що передбачає ...
8. Професіоналізм людини ми можемо відмітити у діяльності, яка
9. Я вважаю / не вважаю (підкресліть) себе професіоналом тому, що ...
10. Мене спонукає / Мені заважає (підкресліть) стати професіоналом ...
11. Свідоме планування професійних виборів і вчинків, спрямоване на досягнення власних ...
12. Досконале оволодіння обраною професією дасть змогу мені ...
13. Є люди, які на мою думку є фахівцем своєї праці – це

Обробка результатів

Для обробки результатів нами було застосовано метод контент-аналізу, який трансформує якісно представлену інформацію на мову чисел і є поетапним процесом. Метод контент-аналізу використовується для виявлення і дослідження характеристик інформацій, які містять тексти і мовні повідомлення. Цей метод передбачає виділення системи опорних понять (категорій аналізу); пошук індикаторів слів, словосполучень, суджень тощо (одиниць аналізу); статистичне оброблення даних [174, с. 308–309].

Змістовні речення для доповнення та відповідний рівень дослідницької підготовки дає нам змогу використати метод контент-аналізу для визначення рівня домагань учнів старшого шкільного віку. Результати відповідей ми аналізуємо та оцінюємо з якісної сторони за трибальною системою (1; 2; 3). Підраховується сума балів і визначається рівень домагань старшокласника.

Високий рівень домагань (39-26) – свідчить про сильні прагнення старшокласника до успіху, самоствердження. Він впевнений у правильності своїх дій, відповідальний, має стійкі життєві плани, може самостійно виправляти власні невдачі, не зупиняється на досягнутому, прагне до розвитку і вдосконалення.

Середній рівень домагань (25-13) – характерний для осіб впевнених в собі, товариських, які не шукають самоствердження, водночас налаштовані на успіх. Вони розраховують свої сили і співвідносять зусилля з цінністю досягнутого.

Низький рівень домагань (менше 12) – залежить дуже часто від настановленості на невдачу. У старшокласників з низьким рівнем домагань часто бувають не чіткі плани на майбутнє. Вони часто виявляють підкорюваність, безпорадність і вимогливі до оточуючих.

Додаток А. 4

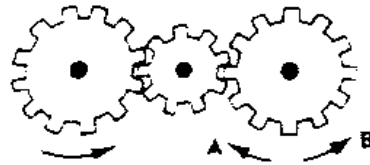
Методика дослідження технічного мислення

Розроблена анкета на основі теста Беннета для визначення рівня професійної компетентності учнів старшого шкільного віку. Тест Беннета – тест на технічне мислення та обізнаність, або технічне розуміння. Належить до тестів спеціальних (технічних) здібностей. Тест Беннета представляє собою серію малюнків з короткими запитаннями на розуміння технічних принципів, що застосовуються у буденних ситуаціях. В цілому тест вимірює досягнутий рівень технічної обізнаності, знань основ механіки, техніки, накопиченого досвіду роботи з технічними приладами та інструментами. Тест складається з 70 запитань, але ми використали скорочений варіант під час проведення констатувального експерименту [145, с. 305–321].

Інструкція: Будь-ласка дайте відповіді на запитання. Правильну відповідь обведіть в кружечком.

1. Якщо ліва шестерня обертається у вказаному стрілкою напрямі, то в якому напрямі буде обертатися права шестерня?

1. У напрямі стрілки А.
2. У напрямі стрілки В.
3. Не знаю.

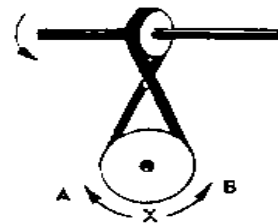
2. Яка гусениця повинна рухатися швидше, щоб трактор обертася у вказаному стрілкою напрямі?

1. Гусениця А.
2. Гусениця В.
3. Не знаю.

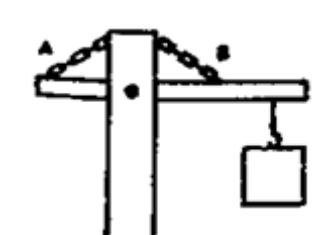
3. Якщо верхнє колесо обертається у напрямі, вказаному стрілкою, то в якому напрямі обертається нижнє колесо?

1. У напрямі А.
2. В обох напрямках.
3. У напрямі В.

4. Чи потрібні обидва ланцюги, зображені на малюнку, для підтримки вантажу, або досить тільки один? Який?

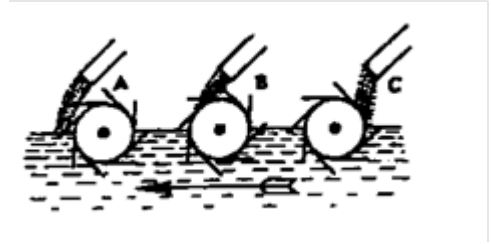
1. Досить ланцюга А.
2. Досить ланцюга В.
3. Потрібні обидва ланцюги

5. У річці де вода тече в напрямі вказаному стрілкою, встановлені три турбіни.

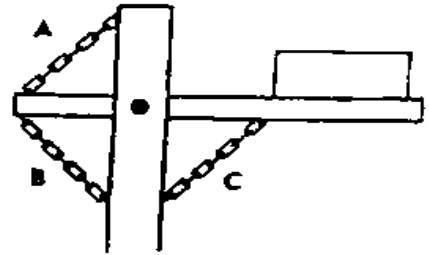
З труб над ними падає вода. Яка з турбін буде повертатися швидше?

1. Турбіна А.
2. Турбіна В.
3. Турбіна С.

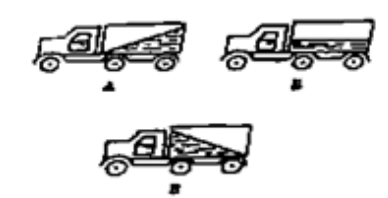
6. Який ланцюг потрібний для підтримки вантажу?

1. Ланцюг А.
2. Ланцюг В.
3. Ланцюг С.

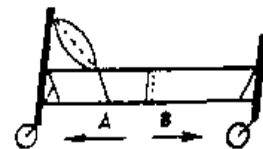
7. Яка з машин з рідиною у бочці гальмує.

1. Машина А.
2. Машина Б.
3. Машина В.

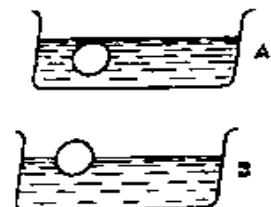
8. У якому напрямі пересували ліжко востаннє.

1. У напрямі стрілки А.
2. У напрямі стрілки В.
3. Не знаю.

9. Чи однакової щільності рідини заповнені місткості або одна з рідин більш щільна, ніж інша (кулі однакові)?

1. Обидві рідини мають однакову щільність.
2. Рідина А щільніша.
3. Рідина В щільніше.

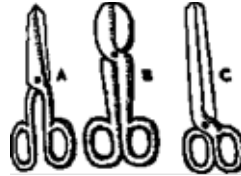

10. У якому положенні зупиниться диск, після вільного руху по вказаній лінії.

1. У будь-якому положенні.
2. У положенні А.
3. У положенні В.

11. Якими ножицями легше різати лист металу?

1. Ножицями А.
2. Ножицями В.
3. Ножицями С.

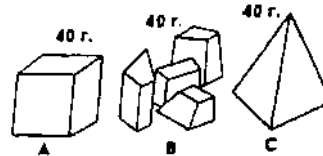
2. Вага фігур А, В і С однакова . Яку з них важче перевернути.

1. Фігуру А.
2. Фігуру В.
3. Фігуру С.

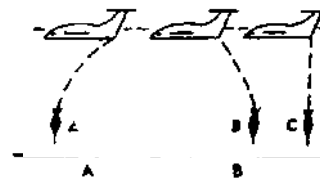
13. Якими шматочками льоду можна швидше охолодити склянку води?

1. Шматком на картинці А.
2. Шматочками на картинці В.
3. Шматком на картинці С.

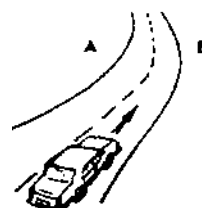
14. На якій картинці правильно зображено падіння бомби з літака?

1. На малюнку А.
2. На малюнку В.
3. На малюнку С.

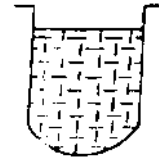
15. У яку сторону занесе цю машину, що рухається по стрілці, на повороті?

1. У будь-яку сторону.
2. Убік А.
3. Убік В.

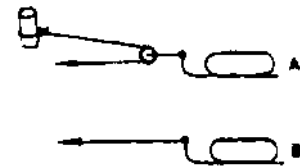
16. У місткості знаходиться лід. Як зміниться рівень води в порівнянні з рівнем льоду після його танення?

1. Рівень підвищиться.
2. Рівень знизиться.
3. Рівень не знизиться.

17. Який з каменів, А або В, легше рухати?

1. Камінь А.
2. Зусилля мають бути однаковими.
3. Камінь В.

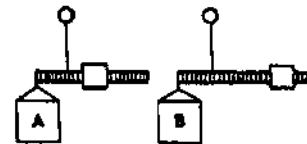
18. Яка з осей обертається повільніше?

1. Вісь А.
2. Вісь В.
3. Вісь С.

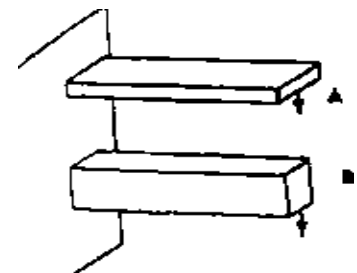
19. Чи однакова вага обох ящиків або один з них легший?

1. Ящик А легший.
2. Ящик В легший.
3. Ящики однакової ваги.

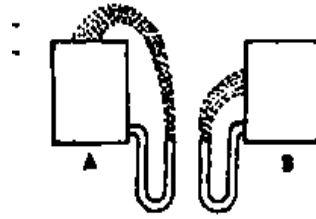
20. Бруски А і В мають однакові перерізи і виготовлені з одного і того ж матеріалу. Який з брусків може витримати велику вагу?

1. Обоє витримують однакове навантаження.
2. Брусок А.
3. Брусок В.

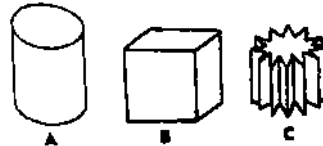
21. На яку висоту підніметься вода з шланга, якщо її випустити з резервуарів А і В, заповнених доверху.

1. Як показано на малюнку А.
2. Як показано на малюнку В.
3. До висоти резервуарів.

22. Який з цих суцільнометалевих предметів охолodиться швидше, якщо їх винести гарячими на повітря?

1. Предмет А.
2. Предмет В.
3. Предмет С.

23. У якому положенні зупиниться дерев'яний диск зі вставленим в нього металевим гуртком, якщо диск штовхнути?

1. У положенні А.
2. У положенні В.
3. У будь-якому положенні.

24. У якому місці переламається палиця, якщо різко натиснути на її кінець ліворуч?

1. У місці А.
2. У місці В.
3. У місці С.

25. На якій місткості правильно нанесені риски, що означають різні об'єми?

1. На місткості А.
2. На місткості В.
3. На місткості С.

Обробка результатів

Підрахувати кількість правильних відповідей можна за допомогою “ключа”, нараховуючи за кожне співпадання з “ключем” 1 бал. Кількістю правильних відповідей визначає рівень розвитку технічного мислення.

№ завдання	Правильна відповідь	№ завдання	Правильна відповідь
1	2	19	1
2	2	20	3
3	1	21	2
4	2	22	3
5	3	23	1
6	2	24	2
7	2	25	1
8	2		
9	3		
10	3		
11	2		
12	3		
13	2		
14	1		
15	3		
16	2		
17	1		
18	3		

Показники рівня розвитку технічного мислення в учнів старших класів школи.

Групи обстежуваних	Рівень розвитку технічного мислення		
	низький	середній	високий
Юнаки	20-25	26-33	34-40
Дівчата	17-22	23-28	29-40

Додаток Б**Педагогічні умови формування у старшокласників професійних ідеалів у процесі технологічної підготовки****Додаток Б. 1****Програма “Професійний ідеал старшокласника”****10 клас (17 годин)****Пояснювальна записка**

Сучасне швидке впровадження новітніх технологій у виробничий процес породжує високі вимоги до професійного рівня працівників технологічної сфери, тобто формується соціальне замовлення на висококваліфікованих працівників, професіоналів, які здатні швидко адаптуватися до динамічного виробництва та легко оволодівати складною технікою. Вирішити зазначену проблему можна за допомогою професійної орієнтації старшокласників у процесі технологічної підготовки, оволодіння змістом якої створює можливості для формування професійного ідеалу. Цей процес є дуже важливим так, як забезпечує неперервність розвитку і пошуку особистості себе в майбутній професійній діяльності, оволодіння нею через поглиблене вивчення професійної діяльності людини в окремій галузі виробництва. Модуль “Професійний ідеал старшокласника” забезпечує безперервне самовдосконалення учнів в обраній технологічній галузі і можливість довідатись про особливості майбутньої професії, власну силу та потенційні можливості, що допоможе уточнити майбутній соціально-професійний статус, завдяки вірному вибору ними конкретної робітничої або ж інженерно-технічної професії у старшій школі.

Підставою для запровадження у навчально-виховний процес сучасної школи модулю “Професійний ідеал старшокласника” є Рішення колегії Міністерства освіти і науки України “Про затвердження Концепції профільного навчання в старшій школі” (№ 10/13 від 25.09.03 р.), згідно з яким профільна

підготовка здійснюється у старших класах з метою забезпечення підготовки учнів до вибору та оволодіння професією, сприяння у побудові ними власної освітньої траєкторії. Одним із напрямів профільного навчання в старшій школі є технологічний, який стрімко розвивається на базі сучасних навчальних закладів. Модуль впроваджується у навчально-виховний процес за рахунок годин варіативної складової навчальних планів загальноосвітньої школи.

Мета програми. Головна мета модулю профорієнтаційного спрямування “Професійний ідеал старшокласника” – формування професійного ідеалу в учнів старшого шкільного віку, які обрали технологічний напрям профільного навчання і активно оволодівають ним в загальноосвітніх навчальних закладах (ліцєях) через ознайомлення зі специфікою робітничих та інженерно-технічних професій, характером роботи, робочим середовищем, завданнями та обов’язками працівників, кваліфікаційними вимогами, з можливостями підвищення кваліфікації і просування по службі. Оволодіння старшокласниками такою ґрунтовною професіографічною інформацією, здійснення ними професіографічних пошуків та професійних випробувань у процесі технологічної підготовки забезпечить усвідомлений вибір майбутньої професійної діяльності та подальшого безперервного самовдосконалення в ній.

Завдання:

- формування власного образу ідеального професійного майбутнього, який задає напрям вибору професії, оволодінню нею та досягнення в майбутньому соціально-професійних стандартів;
- ознайомлення старшокласниками зі специфікою інженерно-технічних професій в промисловості, сільському господарстві та сфері обслуговування;
- оволодіння старшокласниками технологією побудови кар’єри у державному, приватному та підприємницькому секторі економіки;
- виховання працелюбності, наполегливості, цілеспрямованості у досягненні своєї мети.

Методичні принципи програми

Модуль “Професійний ідеал старшокласника” для 11 класів узгоджений з програмами “Побудова кар’єри” для 10 – 11 класів (9, 17, 35, 70 годин), які рекомендовані МОН України. Він доповнює ці програми, оскільки враховує специфіку технологічного напрямку профільного навчання. Програма розроблена з розрахунку 17 годин (1 година на тиждень).

Орієнтована сітка розподілу навчальних годин за темами програмового матеріалу

№ п/п	Розділ, підрозділи	К-сть год.
	Розділ 1. Інженерно-технічні і робітничі професії	10
1	Вступ.	1
2.	Розділ 1.1 Інженерно-технічні професії у промисловості	2
3.	Розділ 1.2. Інженерно-технічні професії у сільському господарстві	2
4.	Розділ 1.3 Інженерно-технічні професії у сфері обслуговування	2
5.	Розділ 1.4. Робітничі професії	2
6.	Розділ 1.5 Підсумкове заняття	1
7.	Розділ 2. Сектори економіки	4
	Розділ 2. 1 Професії державного сектору	1
8.	Розділ 2. 2 Професії приватного сектору	1
9.	Розділ 2. 3 Підприємницькі професії	1
10.	Розділ 2.4 Підсумкове заняття	1
11	Розділ 3. Професії в Україні та за кордоном	3
12.	Розділ 3.1. Професії в Україні	1
13.	Розділ 3.2. Професії за кордоном	1
14.	Розділ 3.3 Підсумкове заняття	1
14	Всього	17

11 клас

Навчальний пріоритетний матеріал

№ п/п	К-сть год.	Зміст	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки
1.	1	Мета і завдання курсу “Професійний ідеал старшокласника”. Пояснення терміну “професійний ідеал”.	Учень: - розуміння учнем професійного ідеалу; - пояснює значення

		Значення професійного ідеалу для особистості та сучасного суспільства. Інструкція учням щодо порядку заповнення відомостей до “Паспорту вибору професії”. <i>Практична робота.</i> Заповнення загальних відомостей про учня у “Паспорту вибору професії”. Написати твір на тему “Мій професійний ідеал”.	професійного ідеалу для особистості та сучасного суспільства.
2.	2	Огляд інженерно-технічних професій в промисловості. Характер роботи. Робоче середовище. Навчання, завдання та обов’язки працівників, кваліфікаційні вимоги. Підвищення кваліфікації і просування по службі. <i>Практична робота.</i> Ознайомлення з психограммами сучасних інженерно-технічних професій.	Учень: - називає інженерно-технічні професій в промисловості; - пояснює характер роботи; - характеризує робоче середовище; - знає завдання та обов’язки працівників, кваліфікаційні вимоги; - володіє навичками аналізу можливостей підвищення кваліфікацій та просування по службі.
3.	2	Огляд технічних професій в сільському господарстві. Характер роботи. Робоче середовище. Навчання, завдання та обов’язки працівників, кваліфікаційні вимоги. Підвищення кваліфікації і просування по службі. <i>Практична робота.</i> Твір на тему “Я і професіонал”.	Учень: - називає сучасні технічні професії в сільському господарстві; - пояснює характер роботи; - характеризує робоче середовище; - знає завдання та обов’язки працівників, кваліфікаційні вимоги; - володіє навичками аналізу можливостей підвищення кваліфікацій та просування по службі.
4.	2	Огляд технічних професій в сфері обслуговування. Характер роботи. Робоче середовище. Навчання, завдання та обов’язки працівників,	Учень: - називає технічні професії в сфері обслуговування; - пояснює характер роботи; - характеризує робоче

		кваліфікаційні вимоги. Підвищення кваліфікації і просування по службі. <i>Практична робота.</i> Відновлення та доповнення навмисно вилучених складових професіограм професій у сфері обслуговування.	середовище; - знає завдання та обов'язки працівників, кваліфікаційні вимоги; - володіє навичками аналізу можливостей підвищення кваліфікацій та просування по службі.
5.	2	Огляд виробничих професій. Характер роботи. Робоче середовище. Навчання, завдання та обов'язки працівників, кваліфікаційні вимоги. Підвищення кваліфікації і просування по службі. <i>Практична робота.</i> Організація екскурсії на виробниче підприємство.	Учень: - називає виробничі професії; - пояснює характер роботи; - характеризує робоче середовище; - знає завдання та обов'язки працівників, кваліфікаційні вимоги; - володіє навичками аналізу можливостей підвищення кваліфікацій та просування по службі.
6.	1	Узагальнення учнем отриманої інформації про професії. <i>Практична робота.</i> Усне опитування учнів.	Учень: - узагальнює та аналізує отримані знання.
8.	1	Професії в державному секторі. Державна служба. Державний службовець. Функції державних службовців. <i>Практична робота.</i> Виділення особливостей в професіях державного сектору.	Учень: - перераховує професії в державному секторі; - називає ознаки державного службовця як професіонала управління; - характеризує види державної служби.
9.	1	Професії в приватному секторі. Права та обов'язки працівників приватного сектору. Категорії працівників. <i>Практична робота.</i> Диспут на тему "Переваги та недоліки роботи в приватному секторі".	Учень: - пояснює сутність приватного сектору; - перераховує професії приватного сектору; - знає права та обов'язки працівників приватного сектору.
10.	1	Професії у сфері підприємництва. Підприємництво як соціально-економічний феномен. Підприємці як окрема соціальна	Учень: - пояснює поняття підприємництво; - називає професії у сфері

		група (бізнес-клас). Права та обов'язки підприємців. <i>Практична робота.</i> Письмово аналізує приклади з життя відомих людей, які досягли успіху у сфері підприємництва.	підприємництва; - характеризує соціальну групу-бізнес клас. - володіє навичками аналізу діяльності фахівців, які досягли професійного успіху.
11.	1	Підсумкове заняття <i>Практична робота.</i> Організація зустрічей з успішними в кар'єрі представниками професій в державному, приватному секторі та у сфері підприємництва.	Учень: - підсумовує та аналізує отриману інформацію.
12.	1	Короткий огляд професій в Україні. Де можна дізнатися про вакансії. Оцінка пропозицій про роботу. Прийняття на роботу (подача заявки на роботу, співбесіда, обов'язки) <i>Практична робота.</i> Гра "Влаштування на роботу в Україні".	Учень: - знати джерела інформації про професії; - вміти оцінювати пропозиції про роботу; - володіє навичками правильно подавати документи при влаштуванні на роботу.
13.	1	Огляд професій за кордоном. Ознайомлення з інформацією, яка необхідна для пошуку роботи в іншій країні та влаштування. Короткий огляд законодавства України Про права українців при влаштуванні на роботу за кордоном. <i>Практична робота.</i> Гра "Влаштування на роботу за кордоном".	Учень: - характеризує професії за кордоном; - володіє навичками самостійного пошуку роботи за кордоном; - знає свої права та обов'язки при влаштуванні на роботу за кордоном.
14.	1	Підсумкове заняття <i>Практична робота.</i> Диспут "Що потрібно для того, щоб стати професіоналом і досягти успіху в житті?"	Учень: - узагальнює, порівнює та аналізує отриману інформацію про професії в Україні та за кордоном.

Перелік рекомендованої літератури

1. Довідник професій / [Упорядники Д. О. Закатнов, Н. В. Жемера, М. П. Тищенко.] – К.: Українська книга, 1999. – 321 с.

2. Желібо Є. П. Основи технологій виробництва в галузях народного господарства: навч. посібн. / [Є.П. Желібо та ін.] – Київ: Кондор, 2005 – 715 с.
3. Захаров Н.Н., Симоненко В.Д. Профессиональная ориентация школьников. - М.: Просвещение, 1989. - 192 с.
4. Основи професіографії: навч.посібник /[В.В.Синявський, О.М.Ткаченко, Федоришин Б.О. та інші]. – К.: МАУП, 1997. – 148 с.
5. Крушельницька Я. В. Фізіологія і психологія праці: Навч. посібник. — К.: КНЕУ, 2000. — 232 с.
6. Климов Е.А. Как выбирать профессию: Кн. для учащихся ст. классов сред. шк. - 2-е изд., доп. и дораб. - М.: Просвещение, 1990. - 159 с
7. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 512 с.
8. Мельник О. В. Основи вибору професій: [експериментальна програма та збірник практичних завдань] / О. В. Мельник, В. П. Романчук. – К.: Інститут проблем виховання АПН України, 2001. – 98 с.
9. Мельник О. В. Профорієнтаційна робота зі школярами в умовах профільного навчання: науково-методичний посібник [для вчителів] / [О. В. Мельник. І. Л. Уличний; за ред. О. В. Мельника]. – К.: Мегапринт, 2008. – 160 с.
10. Мельник О. В. Зміст, форми та методи профконсультаційної роботи зі старшокласниками в процесі профільного навчання: науково-методичний посібник [для вчителів] / О. В. Мельник. – К.: Мегапринт, 2008. – 72 с.
11. Педагогічні засоби підготовки старшокласників до професійного самовизначення в умовах профільного навчання: методичний посібник / [Д. О. Закатнов, О. В. Мельник та ін.; за ред. Д. О. Закатнова. – К.: ІПВ АПН України, 2005. – 215 с.
12. Педагогічні основи трудового становлення і професійного самовизначення учнівської молоді: Монографія /За ред. М.П.Тименка. - Бердянськ: Інститут педагогіки АПН України, 1996. – 268 с.

13. Підготовка до професійного навчання і праці (психолого-педагогічні основи): навч.-метод. посібник / [за ред. Г. О. Балла, П. С. Перепелиці, В. В. Рибалки. – К.: Наукова думка, 2000. – 188 с.
14. Побірченко Н. А. Людина і праця: навч. посіб. [для 10-го класів] / [Н. А. Побірченко, О. П. Сергеєнкова, І. В. Підтілок]. – К.: Наш час, 2006. – 180 с.
15. Побудова кар'єри: програма [для 10 – 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів] / [І. Д. Бех (наук. консульт), О. В. Мельник, Л. А. Гуцан, О. Л. Морін та ін.]. – К.: Мегапринт, 2008. – 34 с.
16. Професійне самовизначення старшокласників: метод. посібн. / [Д. О. Закатнов, О. В. Мельник та ін.; за ред. Д. О. Закатнова]. – К.: Вид. дім “Шкільний світ”, Вид. Л. Галіцина, 2006. – 128 с.
17. Профессиограммы и профессиокарты основных профессий: Метод. пособ. /Под ред. Ерасова В. В. - К.: РІА-BOOK, 1995. - 335 с.
18. Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение /Н. С. Пряжников. – М.: Ин-т практической психологии, 1996. – 256 с.
19. Профессиограммы и профессиокарты основных профессий: метод. пособ. / [под ред. В. В. Ерасова]. – К.: РІА-BOOK, 1995. – 335 с.
20. Профконсультационная работа со старшокласниками: Пособие /Под ред. Федоришина Б.А.. - К.: Рад. школа, 1980. - 160 с.
21. Рибалка В.В. Особистісний підхід у профільному навчанні старшокласників: монографія / [за ред. Г. О. Балла]. – К., 1998. – 160 с.

Додаток Б 2

План-конспект уроку на тему:

“Інженерно-технічні професії у промисловості”

Мета.

1. *Навчальна:* ознайомити учня з інженерно-технічними професіями в промисловості, характером роботи, робочим середовищем, кваліфікаційними вимогами; пробудити у них бажання обрати одну із професій типу людини-техніка.

2. *Розвивальна:* розвивати у старшокласників вміння аналізувати отриману інформацію і відповідно її фільтрувати, з метою зробити власні висновки; сприяти розвитку індивідуальних нахилів учнів, навичок самостійної роботи.

3. *Виховна:* виховувати любов та повагу до людей праці, працелюбність, наполегливість, цілеспрямованість та завзятість у досягненні своєї мети; продовжити формування у старшокласників професійного ідеалу.

Матеріально-технічне забезпечення: роздатковий матеріал, набір слайдів і фотографії;

Тип уроку: комбінований

Методи: словесні (розповідь, бесіда), наочні (слайди, плакати, фотографії, роздатковий матеріал)

Хід уроку

I. Організаційний момент.

- 1) привітання з класом;
- 2) перевірка присутності;
- 3) повідомлення теми уроку;
- 4) зосередження уваги учнів на темі уроку.

II. Актуалізація опорних знань.

Вчитель: На попередньому уроці ми з вами розглянули мету і завдання курсу “Професійний ідеал старшокласника”, з’ясували значення професійного ідеалу для особистості та сучасного суспільства. Зараз у нас з Вами бліц-опитування, тобто ми коротенько згадаємо попередній матеріал, щоб впевнено рухатися далі. Отже, декілька запитань, на які я чекаю правильні та ґрунтовні відповіді. Запитання №1 “Як Ви розумієте поняття “професійний ідеал?”

Учень: Професійний ідеал – це ідеальний образ власного професійного майбутнього, сформованого на основі сприйняття об’єктивно діючих в суспільстві уявлень про людину професіонала.

Вчитель: Добре, дякую. Запитання № 2 “Яке значення має професійний

ідеал для сучасного суспільства?”

Учень: Важливість професійного ідеалу визначається розвитком промислового виробництва і його потребою у висококваліфікованих, конкурентоспроможних фахівцях на сучасному жорсткому ринку праці.

Вчитель: Вірно. Наступне запитання №3 “Яке ж значення має професійний ідеал для Вас?”

Учень: Професійний ідеал має велике значення для мене так, як є взірцем професійної досконалості, який спонукає до усвідомленого вибору майбутньої професії та самовдосконалення в ній.

Вчитель: Молодці! Ваше домашнє завдання було написати твір на тему “Мій професійний ідеал”. Чи є у нас бажаючі зачитати?

Учні: читають твори на задану тему.

III. Мотивація навчальної діяльності.

Вчитель: Отже, ми ґрунтовно з вами оволоділи навчальним матеріалом попередньої теми. Ви написали дуже цікаві твори на тему “Мій професійний ідеал”, що говорить про те, що Ви використали засоби масової інформації, Інтернет та спеціалізовану літературу для поглиблення своїх знань. Ви знаєте, що потрібно постійно працювати над своїми вміннями, знаннями, щоб їх розвивати та вдосконалювати.

IV. Пояснення нового матеріалу.

Вчитель: Ми продовжуємо з вами працювати і сьогодні ознайомимося з інженерно-технічними професіями в промисловості, характером роботи, робочим середовищем та кваліфікаційними вимогами. Отже, інженерно-технічні професії відносяться, як ви вже знаєте, до типу “людина – техніка”, де *видом діяльності* є створення, монтаж, складання, експлуатація, управління та ремонт; *предметом праці* є машини, апарати й установки, технічні системи, матеріали й енергія; *знаряддя праці* – професії пов’язані з використанням ручної праці та машин з ручним управлінням; *умови праці* – праця з умовах звичайного, побутового мікроклімату на відкритому повітрі.

Праця робітників тут спрямована не тільки на техніку, але і на ведучий предмет професійної уваги – область технічних об’єктів і їх властивості.

Серед професій типу “людина – техніка” можна виділити такі:

- професії по добуванню, обробці ґрунту, гірських порід;
- професії з обробки і використання неметалевих промислових матеріалів, виробів, напівфабрикатів;
- професії по виробництву і переробці металу, монтажу машин, приладів;
- професії по ремонту, налагодженню, обслуговуванню технологічних машин, технічних засобів;
- професії по монтажу, ремонту будівель, споруд, конструкцій;
- професії по складанню, монтажу електроустаткування, приладів, апаратів;
- професії пов’язані з застосуванням підйомних, транспортних засобів, керування ними;
- професії по переробці продуктів сільського господарства.

V. Практична робота. (Гра – діти діляться на команди і виконують завдання).

Вчитель: Діти, а зараз пограємо у гру. Я поділю вас на 3 команди. На дошці написані наступні букви: Т, С, І. Ваше завдання придумати якомога більше професії чи спеціальності, які починаються на ці букви. Подивимося яка ж команда перемає!

<u>Учні:</u> Т	С	І
Тесля	складальник комп’ютерів	інженер
технік-металург	слюсар	інженер-механік
тракторист	сталевар	

Вчитель: Які Ви сьогодні активні! Таким чином, ми з вами з’ясували, які професії відносяться до інженерно-технічних, а зараз давайте разом подумаємо і визначимо вимоги інженерно-технічних професій до професійно-важливих якостей особистості.

Учні: Значні вимоги до сприймання, високий інтелект, хороша координація рухів, точність, технічне мислення, стійкість нервової системи, витримка, стійкість уваги, здатність до її розподілу і переключення, високі показники оперативної, зорової пам'яті, організованість, цілеспрямованість, витривалість, самоконтроль, врівноваженість, креативність.

Вчитель: Оскільки технічні об'єкти практично завжди створюються самою людиною, то в світі техніки є особливо широкі можливості для новаторства, технічної творчості. Поряд з творчим підходом до справи в області техніки від людини вимагається висока виконавська дисципліна. Вимоги, які ми разом визначили є і загальними і обов'язковими для працівників цієї сфери. Але, будьте уважні, вже конкретна професія буде вимагати певних професійно-важливих якостей в більшій або в меншій мірі, в залежності від специфіки праці.

VI. Підсумок уроку. Рефлексія. Метод “Мікрофон” (Чи досягли поставленої мети, основні враження від уроку).

Вчитель: Дякую за роботу. Ви були сьогодні дуже активні і уважні, брали активну участь у класній роботі, доповнювали. У нас з вами залишилося ще декілька хвилин до кінця уроку, тому маємо час для гри “Мікрофон”. Уявіть, що я беру у Вас інтерв'ю. Ваше завдання дати відповіді на поставлені мною питання, тобто висловити власну думку. Що ж почнімо! Матеріал уроку був для Вас цікавий та повчальний?

Учні: Так.

Вчитель: Яка інформація була для Вас найкориснішою?

Учні: Вся інформація отримана сьогодні на уроці є для нас корисною.

VII. Оцінювання робіт.

Вчитель: За роботу на уроці найактивніші учні отримують відмінні оцінки.

VIII. Домашнє завдання.

Вчитель: Ваше домашнє завдання на наступний урок знайти додаткову інформацію про інженерно-технічні професії у промисловості, зокрема

детально зупинитися на тій професії, яка вас найбільше цікавить. Дякую за роботу на уроці! До побачення!

Використана література

1. Крушельницька Я. В. Фізіологія і психологія праці: навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2000. – 232 с.
2. Климов Е. А. Как выбирать профессию: кн. для учащихся ст. классов сред. шк. (2-е изд., доп. и дораб.). – М.: Просвещение, 1990. – 159 с.
3. Науково методичні журнали “Трудове навчання в школі” за 2012 рік.

Додаток Б.3

ПАСПОРТ ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ

для 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів

ПЕРЕДМОВА

Запровадження профільного навчання в старшій школі передбачає необхідність обов’язкового здійснення кожним учнем старшого шкільного віку вибору такого навчального профілю, який найбільш повно відповідає його інтересам, потребам та можливостям. Допомогти вирішити таку проблему кожному старшокласнику має програма профорієнтаційного спрямування, яка передбачає виконання учнями домашніх завдань, практичних, самостійних, дослідницьких і проектних робіт.

Робочий зошит “Паспорт вибору професії” призначений для узагальнення теоретичних відомостей та фіксації результатів виконання учнями домашніх завдань, практичних, самостійних, дослідницьких і проектних робіт. Одержані старшокласниками профорієнтаційні знання та сформовані вміння є підґрунтям для обґрунтованого й усвідомленого вибору ними майбутнього профілю навчання в старшій школі, який має згармонізувати їх ставлення до себе та до обраного профілю навчання, як середовища особистісного становлення і майбутнього професійного зростання. Такий вибір не лише дає можливість

кожному учню класу відповісти на запитання про те хто він, що з ним відбувається і чому від діє в той чи інший спосіб, а й самостійно сконструювати (спершу під керівництвом педагога) власне професійне майбутнє в формі індивідуальної освітньої траєкторії.

Обраний учнем майбутній профіль навчання, за допомогою ведення робочого зошита “Паспорт вибору професії”, має узгодити протиріччя між вимогами бажаного для навчання і майбутньому навчального профілю та його власними можливостями. А саме між сформованим у старшокласника образом “Я і майбутній профіль навчання”, у якому фокусується система знань про майбутній профіль навчання, його вимоги, та образом “Я у середовищі профільного навчання”, як первинного уявлення про себе як майбутнього професіонала певної сфери професійної діяльності людини.

Зафіксовані у паспорті результати діяльності старшокласника будуть характеризувати його розвивальний рух: від уявлення до усвідомлення себе як майбутнього суб’єкта профільного навчання (самопізнання); від позитивного ставлення до навчального профілю та пов’язаних з ним професій до емоційно-ціннісного ставлення до себе як суб’єкта профільної діяльності (самоставлення); від активності учня в оволодінні способами діяльності до внутрішньої роботи над собою, які спонукають його до формулювання нових професійних цілей і домагань (саморегуляція).

АНКЕТА

1. Прізвище, ім’я по батькові (повністю) _____

2. Стать (підкреслити) чол. жін.

3. Навчальний заклад та місце його знаходження _____

4. Батьки (прізвище, ім’я, по батькові, освіта, професія, де працює):
Батько _____

Мати _____

Яку професію рекомендує обрати мати _____

Яку професію рекомендує обрати батько _____

Яку професію рекомендують обрати брати та сестри _____

Яку професію рекомендують обрати дідусь, бабуся, друзі, знайомі, вчителі, класний керівник, хто ще? (допишіть) _____

5. Які предмети найлегше всього Вам вивчати? _____

6. Які предмети важко вивчати? _____

7. Чи обрали Ви майбутню професію? _____

8. Що примусило Вас обрати саме цю професію (думка батьків, друзів, книги, кінофільми, радіопередачі, поради вчителів, заняття в гуртках, ін.) (підкресліть). Що ще (допишіть) _____

9. Які професії, крім обраної, Вам подобаються ще? _____

10. Як Ви оцінюєте стан свого здоров'я взагалі і чи відповідає він обраній професії? _____

11. Скільки часу Ви витрачаєте на виконання домашнього завдання? кожного дня _____ впродовж тижня _____

12. Чим подобається Вам займатись у вільний час _____

13. Які риси характеру Ви ціните або бажаєте змінити у себе? _____

14. Результати навчальних досягнень (успішність) _____

Тема. Значення правильного вибору професії для особистості та сучасного суспільства. Проблема професійного самовизначення.

Типові помилки при виборі професії і їх наслідки

Питання.

1. Поясніть, будь-ласка, значення правильного вибору професії для (напишіть, обґрунтуйте судження):

а) особисто для Вас _____

б) сучасного суспільства _____

2. Чи погоджуєтесь Ви з твердженням, що проблема професійного самовизначення є надзвичайно важливою в житті людини. Чому? (обґрунтуйте свою думку)

3. Охарактеризуйте, будь-ласка, типові помилки вибору професії людиною, спрогнозуйте їх можливі наслідки (заповніть таблицю)

Типові помилки при виборі професії	Можливі наслідки
1. _____ _____	_____ _____
2. _____ _____	_____ _____
3. _____ _____	_____ _____

Тема. Сфери людської діяльності та види праці. Виробнича сфера, бізнес, наука, культура, освіта, сфера обслуговування

Питання.

1. Охарактеризуйте, будь-ласка, виробничу сферу, бізнес, науку, культуру, освіту і сферу обслуговування (письмово)

❖ *виробнича сфера* _____

❖ *бізнес* _____

❖ *наука* _____

❖ *культура* _____

❖ *освіта* _____

❖ *сфера обслуговування* _____

2. Яку б сферу людської діяльності Ви обрали б для своєї майбутньої професійної діяльності? Чому? *(письмово обґрунтуйте свою думку)*

Тема. Мотиви вибору професії. Поняття про мотиви та потреби людини. Види мотивів та їх урахування при виборі професії. Зовнішні (об'єктивні) та внутрішні (суб'єктивні) фактори вибору професії.

Питання.

1. Пронумеруйте, будь-ласка, запропоновані мотиви трудової діяльності людини в порядку їх значимості для Вас:

матеріальна винагорода

стабільність

спілкування

кар'єра, визнання, повага

самореалізації через професійну діяльність

2. Перелічіть зовнішні та внутрішні фактори вибору професії *(заповніть таблицю)*

Зовнішні (об'єктивні)
1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
_____

Внутрішні (суб'єктивні)
1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
_____

Тема. Поняття “професія”. Професія, спеціальність, кваліфікація, посада. Види професій. Галузі господарства. Загальні відомості про галузеву класифікацію професій

Питання.

1. Продовжте, будь-ласка, речення *(напишіть)*:

- *професія це* – _____

- *спеціальність це* – _____

• кваліфікація це – _____

• посада це – _____

3. Охарактеризуйте специфіку професій за галузевою ознакою (запишіть їх):

1) промислові _____

2) сільськогосподарські _____

3) транспортні _____

4) торговельні _____

5) адміністративно-управлінські _____

6) медичні _____

7) військові _____

8) наукові _____

9) мистецькі _____

10) спортивні _____

Тема. Професійна діяльність людини. Зміст і структура професійної праці.
Загальна характеристика професійної діяльності: предмет, мета, засоби, умови і т.п.

Питання.

1. Продовжте, будь-ласка, речення (*напишіть*):

- професійна діяльність - це _____

- діяльність має такі головні ознаки: _____

2. Розкрийте, будь-ласка, зміст і структуру професійної праці людини (*результати зафіксуйте*) _____

3. Охарактеризуйте, будь-ласка, професію, яка найбільше Вас приваблює за предметом, метою, засобами й умовами праці _____ (*професія*):
предмет праці – _____

мета праці – _____

засоби праці – _____

умови праці – _____

Тема. Класифікація професій за предметом праці. Загальний огляд п'яти типів професій

Питання.

1. Залежно від предмета праці професії поділяються на п'ять типів: 1) *людина-людина*, 2) *людина-техніка*, 3) *людина-природа*, 4) *людина-знакова система*, 5) *людина-художній образ*". Визначте, будь-ласка, професійно-важливі якості, необхідні для роботи за професіями кожного типу (*результати зафіксуйте*)

- 1) _____
- 2) _____
- 3) _____
- 4) _____
- 5) _____

4. Розподіліть професії залежно від предмета праці на п'ять типів (напишіть, доповніть кожен групу власними прикладами професій)

Професії: екскурсовод, радіомеханік, будівельник, менеджер, прохідник, лікар, учитель, психолог, перукар, технік-металург, бібліотекар, інженер-механік, архітектор, агроном, кінолог, електромонтажник, складальник комп'ютерів, спортивний тренер, лектор, керівник художнього колективу, зоотехнік, столяр, лаборант хіміко-бактеріологічного аналізу

1. Професії типу "людина-людина" – _____

2. Професії типу "людина-техніка" – _____

3. Професії типу "людина-природа" – _____

4. Професії типу "людина-знакова система" – _____

5. Професії типу "людина-художній образ" – _____

Тема. Класифікація професій залежно від засобів праці: ручні, механізовані, автоматизовані, комп'ютеризовані.

Питання.

1. Дайте, будь-ласка, коротку характеристику груп професій залежно від засобів праці в даній таблиці (заповніть таблицю)

Групи професій	Характеристика груп професій	Приклади професій
Ручної праці	_____	_____
	_____	_____
	_____	_____

<i>Механізованої праці</i>		
<i>Автоматизованої праці</i>		
<i>Комп'ютеризованої праці</i>		

2. Яка група, на Вашу думку, в класифікації професій залежно від засобів праці є популярною в наш час? Чому?

3. Розподіліть, будь-ласка, заданий перелік професій у групи залежно від засобів праці (*напишіть, доповніть кожен групу власними прикладами професій*)

Професії: вчитель, лікар, оператори механізмів, тракторист, учений-теоретик, оператори автоматизованих систем з пультовим управлінням, кухар, доярка, програміст, продавець, пілот, швачка, водій, селекціонер

• *Ручної праці* _____

• *Механізованої праці* _____

• *Автоматизованої праці* _____

• *Комп'ютеризованої праці* _____

Тема. Класифікація професій за умовами праці: в умовах звичайного клімату, на відкритому повітрі з різкими змінами клімату, в екстремальних умовах, з підвищеною моральною відповідальністю за здоров'я і життя людей

Питання.

1. Продовжте, будь-ласка, речення (*напишіть*):
умови праці — це _____

2. Охарактеризуйте, будь-ласка, групи професій за умовами праці (*напишіть*):

- *праця в умовах звичайного (побутового) мікроклімату* _____

праця з перебуванням на відкритому повітрі з різкими перепадами температури, вологості _____

праця у незвичних умовах: під землею, під водою, на висоті, в повітрі, в гарячих цехах, в цехах з неминучою виробничою шкодою _____

праця з підвищеною моральною відповідальністю за здоров'я, життя людей, за великі суспільні, матеріальні цінності _____

3. Розподіліть, будь-ласка, заданий перелік професій у групи залежно від умов праці (*заповніть таблицю, доповніть кожну групу власними прикладами професій*)

Професії: бухгалтер, інженер, програміст, секретар-референт, будівельник, пожежник, рільник, агроном, льотчик, шахтар, водолаз, апаратник, вчитель, лікар, інженер з техніки безпеки, аудитор. Доповніть групи власними прикладами

Групи професій (за умовами праці)	Професії
Праця в умовах звичайного (побутового) клімату	_____ _____ _____
Праця на відкритому повітрі з різкими змінами клімату	_____ _____ _____

Праця в екстремальних умовах	
Праця з підвищеною моральною відповідальністю за здоров'я та життя людей, матеріальні цінності	

Тема. Професії типу “людина-людина”. Специфіка предмету, мети, засобів, умов праці цього типу професій та вимог, які вони висувають до особистості

Питання.

1. Чи погоджуєтесь Ви із твердженням, що основною особливістю діяльності спеціаліста типу “людина-людина” є взаємодія з людьми? Чому? (обґрунтуйте свою відповідь) _____

2. Перерахуйте, будь-ласка, професійно важливі якості, необхідні для успішної роботи за професіями типу “людина-людина” (напишіть)

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

4. Розкрийте, будь-ласка, зміст вимог професій типу “людина-людина” (письмово обґрунтуйте):

• здатність встановлювати взаємини з людьми – _____

• високі вимоги до мови – _____

специфічні вимоги до уваги – _____

Тема. Професії типу “людина-техніка”. Специфіка предмету, мети, засобів, умов праці цього типу професій та вимог, які вони висувають до особистості

Питання.

1. Продовжте, будь-ласка, речення:

до групи типу “людина-техніка” належать професії, пов’язані з _____

праця спеціалістів цієї групи спрямована на _____

2. Перерахуйте, будь-ласка, професійно важливі якості, необхідні для успішної роботи за професіями типу “людина-техніка” (*напишіть*)

1. _____

2. _____

3. _____

4. _____

5. _____

3. Розкрийте, будь-ласка, зміст вимог професій типу “людина-техніка” (*письмово обґрунтуйте*): _____

4. Дайте письмову відповідь на питання: “Яка професія типу “людина-техніка” подобається Вам найбільше?” (*обґрунтуйте свій вибір*)

Тема. Професії типу “людина-природа”. Специфіка предмету, мети, засобів, умов праці цього типу професій та вимог, які вони висувають до особистості

Питання.

1. Розкрийте, будь-ласка, особливості професій типу “людина-природа” (*напишіть*) _____

2. Підкресліть ті професійно важливими якостями, які найбільше необхідні для успішної роботи за професіями типу “людина-природа” (відповідь обґрунтуйте)

- здатність встановлювати причинно-наслідкові зв'язки
- мати аналітичне мислення
- вміти передбачати та оцінювати мінливі природні фактори
- знання природи та багата уява
- бути комунікативним
- оперативне мислення
- вміти використовувати і обслуговувати різноманітні технічні устаткування
- мати наочно-образну та зорову пам'ять

3. Дайте письмову відповідь на питання: “Яка професія типу “людина-природа” подобається Вам найбільше?” (обґрунтуйте свій вибір) _____

Тема. Професії типу “людина-знакова система”. Специфіка предмету, мети, засобів, умов праці цього типу професій та вимог, які вони висувають до особистості

Питання.

1. Доповніть, будь-ласка, речення (напишіть, розкрийте їх зміст):
до основних вимог професій “людина-знакова система” належать:

- _____
- _____

основними протипоказаннями для вибору професії цього типу є:

2. Дайте письмову відповідь на питання: “Яка професія типу “людина-знакова система” подобається Вам найбільше?” (обґрунтуйте свій вибір) _____

Тема. Професії типу “людина-художній образ”. Специфіка предмету, мети, засобів, умов праці цього типу професій та вимог, які вони висувають до особистості

Питання.

1. Оцініть, будь-ласка, свою відповідність вимогам професій типу “людина-художній образ” (заповніть таблицю)

Вимоги професій типу “людина-художній образ”	Оцінка відповідності даним вимогам	Оцінка невідповідності вимогам	Що потрібно робити, щоб відповідати вимогам
❖ створення або відтворення художнього образу чи його елементів			
❖ оперування засобами естетичного впливу			
❖ високу художню культуру			
❖ розуміння художніх ефектів			

❖ розвинений художній смак людини			

2. Охарактеризуйте 3 найбільш привабливі для Вас професії типу “людина-художній образ” за предметом, метою, засобами і умовами праці (заповніть таблицю)

Класифікація професій	Професії		
Предмет праці			
Мета праці			
Засоби праці			
Умови праці			

Тема. Формула вибору професії “хочу”, “можу”, “маю”, “потрібно”

Питання.

1. Як Ви розумієте наступні поняття “хочу”, “можу”, “маю” та “потрібно” (письмово обґрунтуйте):

“хочу” – _____

“можу” – _____

“маю” – _____

“потрібно” – _____

2. З якими із запропонованих нижче тверджень Ви погоджуєтесь (+), а з якими ні (-).

- професія обирається раз і назавжди –
- потрібно обрати ту професію, в якій ти будеш найкращим –
- професія призначена людині від народження –
- щоб отримати гарну освіту потрібно навчатися престижному вузі –
- якщо в тебе є гроші, то профорієнтація не потрібна –
- педагоги це найголовніші помічники у виборі професії –

3. Яку складову формули вибору професії Ви вважаєте найважливішою для правильного вибору майбутньої інженерно-технічної професії. Чому?

Тема. Самооцінка та її значення для правильного вибору майбутньої інженерно-технічної професії. Самопізнання і самовиховання
Питання.

1. Продовжте, будь-ласка, речення (напишіть):

Самооцінка це – _____

2. Чи погоджуєтесь Ви із твердженням, що людина схильна оцінювати себе так, як її оцінюють інші. Чому? (відповідь обґрунтуйте) _____

3. Назвіть, будь-ласка, та охарактеризуйте види та способи формування власної самооцінки (напишіть) _____

Тема. Увага та її особливості. Види уваги. Структура і якості уваги. Увага і професійна діяльність людини у сфері інженерно-технічних та робітничих професій. Засоби розвитку уваги

Питання.

1. Продовжте, будь-ласка, речення (напишіть):

Увага - це особлива форма психічної діяльності, яка _____

2. Дайте, будь-ласка, відповідь на запитання: “Яке значення для професійної діяльності людини має увага?” (відповідь обґрунтуйте)

3. Визначте, будь-ласка, структуру й особливості своєї уваги (одержані результати зафіксуйте, проаналізуйте та напишіть висновки)

Тема. Пам'ять і її значення для професійної діяльності людини. Види пам'яті. Запам'ятовування, збереження і забування інформації. Продуктивність пам'яті. Довгострокова, короткочасна та оперативна пам'ять

Питання.

1. Продовжте, будь-ласка, речення (напишіть):

пам'ять це – _____

2. Які, на Вашу думку, особливості пам'яті необхідно враховувати людині, яка обрала професійну діяльність у сфері інженерно-технічних чи робітничих професій? (письмово обґрунтуйте) _____

3. Які рівні розвитку пам'яті та раціональні прийоми запам'ятовування Ви знаєте? (напишіть) _____

Тема. Мислення. Види мислення та їх характеристика. Особливості мислення і його значення для вибору майбутньої інженерно-технічної професії. Моделі інтуїтивних та логічних мисленнєвих рішень

Питання.

1. Продовжте, будь-ласка, речення (*напишіть*):

Мислення це – _____

2. Яке значення, на Вашу думку, мають особливості мислення для вибору людиною майбутньої професії? (*відповідь обґрунтуйте*) _____

особисто для Вас _____

3. Чи погоджуєтеся Ви із твердженням, що першою ознакою високого рівня розвитку мислення людини є її вміння побачити проблему там, де вона є. Чому? (*відповідь обґрунтуйте*) _____

Тема. Темперамент і врахування його особливостей у професійній діяльності. Типи темпераменту. Характеристика якостей темпераменту.

Переваги та недоліки основних типів темпераменту

Питання.

1. Охарактеризуйте типи темпераменту (*заповніть таблицю*)

Тип темпераменту	Характеристика якостей темпераменту	Переваги типів темпераменту	Недоліки типів темпераменту
1. Холерик	_____ _____ _____	_____ _____ _____	_____ _____ _____

2. Сангвінік			
3. Флегматик			
4. Меланхолік			

2. Визначте, будь-ласка, власний тип темпераменту (*запишіть результати*)

Тип темпераменту _____

Характеристика Вашого типу темпераменту _____

Висновки _____

Тема. Характер як відносно стійке поєднання характеристик особистості. Характер і фізіологічні особливості людини. Врахування домінуючих рис характеру при виборі майбутньої трудової діяльності у сфері інженерно-технічних та робітничих професій

Питання.

1. Продовжте, будь-ласка, речення (*напишіть*):

характер це – _____

2. Які, на Вашу думку, особливості характеру необхідно враховувати під час вибору майбутньої професії? (*письмово обґрунтуйте*) _____

3. Визначте, будь-ласка, рівень власної самооцінки властивостей характеру (*зафіксуйте в одержані результати*) _____

проаналізуйте результати, напишіть висновки _____

Тема. Сприймання та воля і їх врахування у процесі вибору майбутньої професії. Сила волі. Протиріччя: “хочу”, “потрібно”, “мушу”. Залежність волі від розвитку інтелекту і культури (духовності) людини. Сила волі у критичних умовах

Питання.

1. Продовжте, будь-ласка, речення:

воля це – _____

вольова особистість це – _____

сила волі це – _____

2. Які, на Вашу думку, вольові якості необхідно враховувати людині в інженерно-технічній професії? (письмово обґрунтуйте) _____

наведіть, будь ласка, приклади _____

3. Розкрийте зміст понять “хочу”, “потрібно” та “мушу” (письмово обґрунтуйте їх значення для правильного вибору майбутньої професії)

“хочу” _____

“потрібно” _____

“мушу” _____

4. Визначте рівень розвитку власних вольових якостей (зафіксуйте одержані результати) _____

проаналізуйте результати, напишіть висновки _____

Тема. Стрес, розчарування і оптимізм. Вплив стресу на здоров’я людини. Дистрес і депресія. Саморегуляція – шлях до подолання стресу

Питання.

1. Поясніть причини виникнення (напишіть):

➤ стресу _____

➤ розчарування _____

➤ оптимізму _____

➤ депресії _____

2. Чим напруженіша діяльність, тим гостріше відчувається стресова ситуація в деяких інженерно-технічних та робітничих професіях (наведіть приклади професій)

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

6. _____
7. _____
8. _____
9. _____
10. _____

3. Дайте, будь-ласка, відповідь на питання: “Який вплив має стрес на здоров’я людини? ” (письмово обґрунтуйте) _____

4. Продовжте, будь-ласка, речення:

Я переживаю, коли _____

Проаналізуйте та напишіть власну програму подолання стресу _____

Тема. Пояснення термінів “ідеал”, “особистісний ідеал”, “суспільний ідеал”, “професійний ідеал”. Значення професійного ідеалу для особистості та сучасного суспільства.

Питання.

1. Продовжте, будь-ласка, речення:

- ідеал – це _____
-
-
-

- особистісний ідеал – це _____
-
-
-

- суспільний ідеал – це _____
-
-
-

- професійний ідеал – це _____
-
-
-

2. Чи є у Вашому житті людина на яку Ви рівняєтесь або яка є прикладом наслідування? (відповідь обґрунтуйте) _____

3. Що для Вас є ідеальним професійним майбутнім? (письмово обґрунтуйте свою думку) _____

4. Напишіть твір на тему “Мій професійний ідеал”

4. Напишіть твір на тему “Мій професійний ідеал” _____

Схема картка професійного самовизначення

Інструкція: *Дайте відповіді на запитання (потрібне підкресліть або ж напишіть).*

1. Які Ваші плани на майбутнє (після закінчення школи):
 - а) продовжувати навчатися у вузі (якому)? _____
 - б) поступити в ПТУ, технікум, середній спеціальний навчальний заклад (підкресліть);
 - в) піти працювати на виробництво (яке)? _____
 - г) поєднувати роботу (яку?) з навчанням (яким?) _____
 - ґ) не знаю чим буду займатися? _____
2. Якій професії Ви хотіли б себе присвятити? _____
 Які вимоги, на Вашу думку, ця професія висуває до людини:
 - а) необхідні знання, вміння, навички (напишіть) _____
 - б) необхідні загальні якості особистості (напишіть) _____
 - в) необхідні спеціальні якості особистості (напишіть) _____
3. Якщо Ви до цього часу не обрали майбутню професію, то з яких причин? _____
4. На що Ви орієнтувались, обираючи майбутню професію:
 - а) принести користь суспільству;
 - б) ця професія престижна;
 - в) хороша зарплата;
 - г) цікава та змістовна робота;
 - д) робота відповідає моїм можливостям?
5. Які Ваші професійні плани на майбутнє?
 - найближчі 5 років _____
 - найближчі 10 років _____
 - найближчі 20 років _____
6. Що забезпечує гармонійність розвитку людини? _____
7. Які риси характеру має мати людина, яка, на Вашу думку, є ідеальною? _____
8. Чи впливає ідеал на спосіб і характер поведінки або діяльності людини? Відповідь обґрунтуйте _____
9. Назвіть, будь-ласка, найбільш відомих представників професії, яка Вас цікавить. _____
 _____ Завдяки чому, на Вашу думку, вони досягли таких результатів _____
10. Чи спонукають професійні ідеали Вас до усвідомленого вибору _____

майбутньої професії? Поясніть відповідь. _____

11. Що, на Вашу думку, необхідно для того, щоб бути хорошим спеціалістом.

- а) набути досвіду;
- б) закінчити ПТУ;
- в) закінчити технікум;
- г) закінчити вуз;
- д) випробувати себе у професії?
- е) інше (допишіть) _____

12. Що Ви робите для успішного оволодіння майбутньою професією та досягнення певного професійного рівня в ній у майбутньому? _____

13. В яких предметних гуртках, факультативних заняттях Ви берете участь? _____

В яких ще б хотіли займатися в школі та поза школою? _____

14. Як Вам краще працювати:

- а) індивідуально;
- б) в парі;
- в) в групі?

15. Ким би Ви хотіли бути під час виконання певного завдання (роботи):

- а) розробником ідеї та плану її реалізації;
- б) організатором виконання
- в) тим, хто просуває продукт на ринку товарів та послуг;
- г) виконавцем.

16. Чи знаєте Ви, що таке “кваліфікаційні вимоги” _____

Які кваліфікаційні вимоги до професії, яку Ви обрали? _____

17. Які необхідні якості для обраної професії у Вас є _____

Які якості необхідно сформувати? _____

18. Чи виховуєте Ви професійно важливі якості необхідні для майбутньої професії самостійно? _____

19. Чи потребуєте Ви допомоги у вихованні професійно важливих якостей від батьків, вчителів, друзів? (підкресліть)

ТАК НІ

Допишіть яка ще потрібна допомога? _____

20. Як Ви оцінюєте свої можливості у реалізації Вашої ідеальної професійної мети? Що Ви для цього робите? _____

Додаток Б 4

Професіограма професії інженера (міжнародний зразок)

Інженери

Важливі моменти. Загалом перспективи для інженерів хороші. Початкова заробітна платня одна з найвищих серед випускників коледжів. Інженери повинні постійно вдосконалювати свої знання, вміння та навички у зв'язку зі швидким розвитком технологій.

Характер роботи. Інженери застосовують математичні та наукові принципи. Їхня робота – це з'єднуюча ланка між науковими відкриттями та споживчими рішеннями, спрямованими на вирішення соціальних та споживчих потреб.

Багато інженерів створюють нові продукти. Під час цього вони повинні враховувати декілька факторів. Наприклад, у процесі створення індустріального робота, інженери з високою точністю визначають функціональні вимоги; проектують і проводять випробування компонентів, з яких складається робот; інтегрують компоненти в створення дизайну; проводять оцінку всього продукту за ефективністю, вартістю, надійністю та безпекою. Цей процес застосовується для різноманітних продуктів/проектів, як хімія, комп'ютери, електростанції, гелікоптери та іграшки.

Крім розробки і проектування, багато інженерів працюють над випробуваннями, розробкою та підтриманням робочого стану на виробництві. Ці інженери перевіряють виробництво на заводах, визначають причини збоїв і поломок складових частин і проводять тестування процесу виготовлення продукції на забезпечення якості. Ще вони підраховують витрати матеріальних та часових ресурсів для виконання проекту в цілому.

Інженери широко використовують комп'ютери для створення та аналізу дизайну; моделювання та випробування функціонування машини, структури або системи; створення специфікації для складових частин; стеження за якістю продукту та контролю ефективності процесу.

Спеціалізація більшості інженерів. Згідно з системою Федерального урядового стандарту класифікації професій, існують 17 інженерних спеціальностей. Інші численні спеціалізації визначаються професійними товариствами, і кожна з основних гілок має ряд підпрофесій. Цивільні інженери, наприклад, включають в себе структурних інженерів і інженерів з транспортування, інженери по матеріалам включають тих, хто займається керамікою, металом, полімерами. Також інженери можуть мати конкретну єдину спеціалізацію, наприклад, автомобілі або єдину технологію, як турбіни чи напівпровідникові матеріали.

Аерокосмічні інженери розроблюють, вдосконалюють та тестують повітряну та космічну техніку з ракетами і контролюють виробництво цих одиниць. Тих, хто працює з повітряною технікою, називають *інженерами – аеронавтами*, а тих, хто спеціалізується на космічній – *інженерами-астронавтами*. Аерокосмічні інженери розвивають нові авіаційні технології, системи з захисту і космічних досліджень, часто спеціалізуються в таких галузях, як структурна розробка, управління, навігація і контроль, інструментальні і комунікаційні або виробничі методи. Вони також можуть спеціалізуватись на конкретному типі аерокосмічного продукту, як цивільна авіація, воєнні реактивні винищувачі, космічні кораблі або ракети і можуть

бути експертами з аеродинаміки, термодинаміки, механіки, силових установок, акустики, навігації і систем контролю.

Інженери сільського господарства застосовують знання з інженерних технологій та наук в сільському господарстві для ефективного використання біологічних ресурсів. Завдяки цьому їх також відносять до *біологічних і сільськогосподарських інженерів*. Вони створюють агротехніку, обладнання, сенсори, процеси та структури, як будівлі для зберігання врожаю. Деякі інженери спеціалізуються в області силових установок та проектування машинерії; структурній інженерії та інженерній екології; харчовій інженерії та інженерії біопроцесів. Інженери сільського господарства часто задіяні у дослідженнях і вдосконаленнях, виробництві, продажі або управлінні.

Біомедичні інженери створюють прилади і процедури для вирішення медичних і пов'язаних зі здоров'ям проблем через поєднання власних знань з біології та медицини з інженерними практиками і принципами. Багато з них займаються дослідженнями поряд з соціологами, хіміками, вченими-медиками, щоб розвинути і оцінити системи та продукцію як, наприклад, штучні органи, протези (штучні пристрої, що замінюють відсутні кінцівки), інструментарій, медичні системи сповіщення, управління систем охорони здоров'я та соціальних систем доставки. Біомедичні інженери також можуть створювати прилади, що застосовуються в багатьох медичних процедурах: магніто-резонансної терапії та приладах для автоматичних ін'єкцій інсуліну або контролю функцій організму. Багато інженерів цієї спеціальності потребують додаткових знань з інших інженерних спеціальностей, наприклад механічна чи електронна інженерія, і обов'язково спеціалізована біомедична практика. Деякі спеціальності, в тому числі і біомедична інженерія, включають роботу з біоматеріалами, біомеханікою, медичною візуалізацією, реабілітаційною та ортопедичною інженерією.

Інженери-хіміки використовують хімічні принципи для вирішення проблем, що включають виробництво або споживання хімії чи біохімії. Вони

розробляють обладнання і процеси для хімічних виробництв, планують і випробовують методи виробництв та поводження з побічними продуктами, перевіряють продукцію. Інженери-хіміки також працюють з великою кількістю інших виробництв, не тільки хімічних, наприклад, з електростанціями, заводами електроніки, харчовими і текстильними, паперовими виробництвами. Ще вони задіяні в галузі охорони здоров'я, біотехнологій та бізнес-послуг. Хімічні інженери використовують принципи фізики, математики, механіки та електрики поряд з хімією. Деякі можуть спеціалізуватись на певних хімічних процесах, як збагачення озоном чи полімеризація. Інші можуть бути задіяні в певній сфері, наприклад, наноматеріалах або розвитку специфічних продуктів. Вони повинні досконало знати аспекти хімічних виробництв, а також як ці виробництва впливають на навколишнє середовище і безпеку працівників та споживачів.

Цивільні інженери створюють і перевіряють інфраструктуру доріг, будівель, аеропортів, тунелів, дамб, мостів, водопостачання та каналізаційних систем. Вони мають враховувати багато факторів при проектуванні, починаючи від вартості проекту і його довговічності до державних регулювань і потенційних небезпек для навколишнього середовища як землетруси або урагани. Цивільна інженерія є одним з найдавніших видів інженерних дисциплін, яка об'єднує багато спеціальностей. Більшість стосується структури, водних ресурсів, конструювання, природоохорони, транспортування та геотехнічної галузі інженерії. Багато цивільних інженерів обіймають керуючі та адміністративні посади, починаючи від супервайзера буд майданчику до головного міського архітектора. Інші можуть працювати з дизайном, конструкцією, дослідженнями або навчанням.

Інженери з комп'ютерного програмного забезпечення досліджують, створюють, розвивають, тестують та контролюють виробництво і впровадження комп'ютерного забезпечення. Сфера програмного забезпечення охоплює чіпи, мікросхеми, комп'ютерні системи та устаткування типу

клавіатур, модемів, принтерів. Інженери з комп'ютерного програмного забезпечення, яких часто просто називають комп'ютерними інженерами, розробляють і вдосконалюють системи програмного забезпечення. Їх робота дуже схожа до роботи інженерів електронників в тому, що вони проектують і тестують мікросхеми та інші електронні компоненти, але в цьому випадку всі електронні компоненти відносяться лише до комп'ютерів і пов'язаного з ними обладнання. Значні здобутки комп'ютерних технологій здебільшого є результатом їх досліджень, вдосконалень і спроб покращити конструкції устаткування.

Інженери електрики створюють, вдосконалюють, тестують та перевіряють виробництва електрообладнання. До нього можна віднести електромотори, машинні контролери, освітлення, електропроводку в будівлях, автомобілі, повітряну техніку, радары і навігаційні системи, генератори електроенергії, пристрої трансмісії та контролю. І хоча терміни “електричний” та “електронний” інженери часто замінюють один одним в науці і виробництві, та робота електричних інженерів традиційно базується на створенні і постачанні електроенергії, в той час, коли електронні інженери працюють з електричними пристроями для контролю над системами і сигнальними процесами. Електричні інженери спеціалізуються на системах енергопостачання і виробництва електроустаткування.

Інженери електронники, крім комп'ютерників, задіяні в широкому діапазоні технологій, від портативних музичних плеєрів до систем джі-пі-ес навігації, які визначають місцезнаходження, наприклад, авто. Вони створюють, покращують, випробовують і перевіряють виробництво електронного устаткування, наприклад, систем віщання і комунікацій. Багато електронників також працюють в галузях, тісно пов'язаних з комп'ютерами. Інженери, робота яких пов'язана лише з комп'ютерним програмним забезпеченням, називаються інженерами-комп'ютерниками. Електронщики спеціалізуються в комунікації, сигнальних процесах, системах контролю або мають конкретну спеціалізацію в одній з галузей – системи контролю за електронікою в авіації, наприклад.

Інженери з охорони навколишнього середовища працюють над вирішенням екологічних проблем, використовуючи біологію і хімію. Вони здійснюють контроль за станом забруднення води і повітря, переробки відходів, сміттєзвалищами та здоров'я населення. Інженери з природо охорони навчають правил поводження з небезпечними відходами, оцінюють рівень небезпеки. Вони займаються створенням систем водопостачання та систем очищення індустриальних вод. Вони поєднують дослідження впливу на навколишнє середовище запропонованих проєктів, аналізують наукові дані та надають кваліфіковані звіти. Інженери з охорони навколишнього середовища знають стан місцевих та світових екологічних ситуацій. Вони займаються вивченням проблем кислотних дощів, глобального потепління, викидів вуглекислих газів та озонових дірок. Також вони можуть приймати участь у захисті дикої природи. Багато інженерів з охорони навколишнього середовища працюють в якості консультантів, допомагаючи клієнтам впоратись з регулятивними нормами і уникнути заподіяння шкоди природі.

Інженери з охорони здоров'я, окрім гірничих інженерів та інспекторів, запобігають заподіяння шкоди людині та її власності через впровадження знань з інженерії, механіки, хімії, принципів гуманізму. Користуючись цими спеціалізованими знаннями, вони визначають і оцінюють потенційні загрози, як, наприклад, небезпеку виникнення пожежі або небезпеку поводження з токсичними речовинами. Інженери з охорони здоров'я створюють відповідні заходи і умови, щоб зменшити рівень ризику захворіти, отримати травму і т.п. Деякі працюють на індустриальних виробництвах, щоб перевіряти рівень безпеки нових продуктів. Вони повинні вміти розпізнати та оцінити небезпечні умови, щоб вчасно впровадити методи контролю за безпекою.

Індустриальні інженери визначають найбільш ефективні шляхи для використання базових факторів виробництва – людей, машин, матеріалів, інформації та енергії – для створення продукту або забезпечення сервісу. Вони попередньо ознайомлені зі зростанням продуктивності через управління

персоналом, методами організації робочого процесу та технологію. Для максимізації ефективності, індустріальні інженери уважно вивчають вимоги до продукту, спосіб його виробництва та інформаційні системи, щоб створити відповідність цим вимогам, застосовуючи математичні методи і моделі. Вони вдосконалюють системи контролю управління для фінансового планування та аналізу вартості, а також розробляють план виробництва і контролюють системи координації дій, щоб переконатися в якості майбутнього продукту. Також вони створюють або вдосконалюють системи розповсюдження товарів, сервісів і визначають найбільш ефективне їх розміщення. Індустріальні інженери розвивають системи адміністрації з нарахування заробітної платні і оцінки робочих програм. Багато індустріальних інженерів отримують керуючі посади, оскільки їхня робота тісно пов'язана з роботою менеджерів.

Морські інженери і архітектори залучені у створення, конструювання і підтримку в робочому стані кораблів, човнів та супутніх засобів. Вони перевіряють і створюють конструкції всього, починаючи від повітряних засобів до субмарин, від цивільних човнів до танкерів. Інші працівники, які працюють або перевіряють роботу морської машинерії на кораблях та інших човнах, також можуть називатись морськими інженерами, або просто корабельними інженерами, але вони виконують іншу роботу і представляють інші галузі, пов'язані з водним транспортом.

Інженери-матеріалознавці працюють над впровадженням, застосуванням та тестуванням матеріалів, які використовуються для створення ряду продукції, починаючи від комп'ютерних чипів до крил літаків, а також від гольф клубів до лиж. Вони працюють з металами, керамікою, пластиком, напівпровідниками і композитами при створення нових матеріалів для подолання певних механічних, електричних та хімічних проблем. Вони також задіяні у виборі матеріалів для нових виробів. Матеріалознавці розвинули можливість створення і вивчення матеріалів на рівні атома, використовуючи найновіші процеси відтворення характеристик матеріалів за допомогою комп'ютерів.

Більшість інженерів спеціалізуються на конкретних матеріалах. Наприклад, інженери – металурги можуть спеціалізуватись на сталях, інженери з кераміки розроблюють керамічні матеріали і процеси, що перетворюють їх на корисні продукти, як скло або волоконна оптика для ліній комунікації.

Інженери-механіки досліджують, розвивають, запускають у виробництво, проводять випробування інструментів, машин та інших механічних пристосувань. Інженери механіки є представниками однієї з найбільш поширених інженерних дисциплін. Такі інженери працюють з машинами для вироблення енергії: електричними генераторами, двигунами внутрішнього згорання або паровими чи газовими турбінами. Також вони працюють з машинами, що споживають енергію: холодильними установками, обладнанням для кондиціонування, машинними інструментами, елеваторами і ескалаторами, обладнанням індустріального виробництва і роботами, які використовуються на виробництві. Інженери механіки проектують інструменти для роботи інших інженерів. Крім цього, ці інженери працюють на виробництві агропродукції, з підтримкою або технічними продажами; багато з них стають адміністраторами чи менеджерами.

Гірничі та геологічні інженери, включаючи інженерів з гірничої безпеки, знаходять, добувають, оброблюють вугілля, метали та мінерали для використання в виробничих індустріях і комунальних сферах. Вони проектують відкриті та підземні родовища, перевіряють конструкції перекриттів шахт і тунелів та підземні роботи, вирішують питання транспортування мінералів на заводи. Гірничі інженери відповідають за безпеку, економічні та екологічні аспекти роботи в шахтах. Деякі з цих інженерів працюють разом з геологами і металознавцями для визначення і добування нових покладів металічних руд. Інші розроблюють нове обладнання для шахт або операції виділення мінералів з маси бруду, каміння та інших матеріалів, з якими вони перемішані. Гірничі інженери часто спеціалізуються на добуванні одного конкретного виду мінералу чи металу, як вугілля або золото. Зі збільшенням уваги до охорони

природи, багато інженерів почали працювати з вирішенням проблем, пов'язаних з забрудненням землі, води і повітря. Гірничі інженери з безпеки застосовують власні знання з проектування копалень і практику, щоб забезпечити безпеку працівників і погоджувати роботу з Державними і Федеральними регуляціями з безпеки. Вони перевіряють поверхні стін та стель, слідкують за якістю, тестують гірниче обладнання на відповідність вимогам безпеки.

Атомні інженери досліджують і розвивають процеси, інструменти та системи, що застосовуються для використання переваг атомної енергетики і радіації. Вони розроблюють, вдосконалюють, перевіряють і керують атомними станціями з виробництва електроенергії. Вони можуть працювати з переробкою ядерного палива – виробництвом, зберіганням, використанням та безпекою покладів ядерних відходів, - або з розвитком майбутнього енергетики. Деякі спеціалізуються на розробці джерел ядерного палива для корабельної чи космічної галузей; інші розвивають індустріальне чи медичне використання для радіоактивних матеріалів, наприклад в обладнанні для діагностики і лікування.

Інженери з палива шукають поклади нафти або природного газу. Після знаходження ресурсу палива вони починають роботу з геологами і іншими спеціалістами для з'ясування процесу формації та властивостей породи, де міститься поклад, визначають методи буріння та прослідковують їх виконання і проходження операцій. Вони розроблюють обладнання і будують процеси для досягнення максимального рівня вигоди при видобутку нафти чи газу. Так як тільки незначний відсоток речовини може вийти на поверхню через дію природних сил, інженери з палива використовують різноманітні методи для збільшення видобутку. Ці методи включають вприскування води, хімії, газів, пару в резервуар з нафтою для витіснення на поверхню її більшої кількості, проведення комп'ютерного контролю за бурінням або пробиванням для досягнення більшої ділянки резервуару і утворення суцільного колодязя. В зв'язку з тим, що навіть найсучасніші технології сьогодні спроможні видобути

тільки порцію нафти чи газу з резервуару, інженери з палива досліджують і впроваджують технології і методи для збільшення видобутку і зменшення вартості бурильних та виробничих процесів.

Робоче середовище. Більшість інженерів працюють в офісах, лабораторіях або на промислових заводах. Інші можуть проводити час поза приміщенням, безпосередньо конструюючи бази з видобутку і використання нафти та газу, контролюючи виробництво і певні операції, вирішуючи проблеми на місцях. Деякі інженери часто подорожують до заводів чи місць роботи в середині країни та за кордон.

Багато інженерів працюють стандартний 40-ка годинний робочий тиждень. Але, крайні терміни виконання робіт чи стандарти проектування можуть приносити напруженість в роботу, яка вимагає перебування на роботі довше.

Навчання, підвищення кваліфікації і просування по службі. Зазвичай інженери займають посаду з дипломом бакалавра інженерної спеціальності, але деякі дослідницькі посади можуть вимагати диплому випускника. Інженери на біржі праці повинні мати ліцензію. Продовження навчання для інженера досить важливе, оскільки працівнику зазначеної професії потрібно весь час застосовувати новітні технології, які постійно оновлюються.

Навчання і практика. Ступінь бакалавра з інженерної спеціальності вимагається майже на всіх початкових посадах. Випускники коледжу з дипломом з природничих наук чи математики періодично можуть займати посаду інженера, особливо у сферах з високою потребою у працівниках. Інженери з однієї конкретної галузі можуть працювати в спорідненій сфері. Наприклад, багато аерокосмічних інженерів здобули практику з механічної інженерії. Така гнучкість дозволяє працедавцям вирішувати потребу в персоналі і нових технологіях, спеціальностях, для яких бракує інженерів. Це також дає інженерам змогу змінювати сферу роботи на таку, яка має більше перспектив або краще відповідає їхнім інтересам.

Більшість інженерних програм передбачають навчання за спеціальністю одночасно з курсами по математиці, фізиці та природничим наукам. Багато програм також проводять курси з базової інженерії. Курси дизайну на базі комп'ютерних і лабораторних класів є частиною більшості програм. Загальні курси не прямо відносяться до інженерії, серед них соціальні і гуманітарні науки, але вони також часто вимагаються.

Крім стандартного ступеня інженера, багато коледжів пропонують дво- або чотирирічну програму з інженерних технологій. Ці програми часто включають практичні заняття в лабораторіях, які сфокусовані на існуючих інженерних технологіях і принципах, готують студентів до практичного проектування і виробничої роботи більше ніж для роботи з теорією і науковими знаннями. Випускники чотирирічної технологічної програми можуть отримати роботу схожу до роботи випускників зі ступеню бакалавра з інженерних наук. Але такі випускники не кваліфікуються як професійні інженери поряд з інженерами бакалаврами. Деякі роботодавці розглядають випускників технологічних програм як людей з технічними і інженерними вміннями та навичками.

Інженерні факультети та дослідницькі проекти з програми розвитку проводять випускні тренування, але це не є необхідним для більшості початкових посад на інженерній роботі. Багато досвідчених інженерів отримують ступінь інженера або бізнес адміністратора для того, щоб підвищити рівень знань, вмінь і навичок. Багато високопосадовців в уряді та виконавчих директорів виробництва розпочинали кар'єру з посади інженерів.

Близько 1830 програм у коледжах та університетах пропонують ступені бакалавра з інженерних наук, які акредитовані Акредитаційною Радою Технічних Інженерів (АРТІ), зареєстрованими корпораціями та іншими 710 програмами інженерних технологій. Більшість навчальних закладів пропонують програми з основних сфер інженерії, тільки деякі пропонують програми з вузьких спеціальностей. Також однакові за назвою програми можуть мати різні

складові. Наприклад, деякі програми роблять наголос на виробничій практиці, готуючи студентів до майбутньої роботи, в той час як інші акцентують увагу на теорії і мають на меті підготувати студентів до випускного проекту. В зв'язку з цим, студентам бажано уважно прочитати програму і перевірити акредитацію перед вибором коледжу.

Вимоги, які запроваджені для інженерних шкіл включають ґрунтовну підготовку з математики (алгебра, геометрія, тригонометрія, обчислення) і наук (біологія, хімія, фізика), курси англійської мови, соціальні і гуманітарні науки. Диплом бакалавра, зазвичай, здобувають за останні чотири роки навчання, але багатьом студентам необхідно 4-5 років для завершення навчання. В програмі типового 4-річного коледжу, перші 2 роки відведені для вивчення математики, базових наук, вступу до інженерної спеціальності, гуманітарних та соціальних наук. Останні два роки більшість курсів – інженерні, часто з зосередженням на конкретній спеціальності. Деякі програми надають загальний інженерний курс; студенти проходять спеціалізацію на роботі чи в інженерній школі.

У деяких інженерних школах є угоди з дворічними коледжами, згідно з якою коледж має забезпечити первинну інженерну освіту, а інженерна школа забезпечує студентів знаннями, необхідними для неї. Інколи коледжі та університети пропонують 5-річну магістерську програму. Деякі 5-ти і навіть 6-ти річне навчання, яке поєднує теорію і практичну роботу, дозволяючи студентам отримати цінний досвід і фінансову вигоду від навчання.

Ліцензування. Всі 50 Штатів округу Колумбія вимагають ліцензування для всіх інженерів, що пропонують свої послуги без посередництва служби зайнятості. Ліцензовані інженери називаються професійними інженерами. Ця ліцензія повинна мати ступінь від АРТІ акредитованої інженерної програми, 4 роки досвіду роботи за спеціальністю і успішно складений державний екзамен. Нещодавні випускники можуть розпочати процес ліцензування з розділеного на два етапи екзамену. Екзамен з базових основ інженерії можна скласти під час випуску. Тих, хто пройшов цей екзамен, стають стажерами або інженерами

інтернами. Після отримання необхідного робочого досвіду, практиканти можуть подати заявку на другий екзамен з теоретичної і практичної інженерії. Декілька штатів впровадили обов'язкові вимоги щодо повторного ліцензування. Більшість штатів визнають ліцензії, видані іншим штатом, в випадку, якщо ліцензія ідентична цьому типу документу в даному штаті. Багато цивільних, електричних, механічних та хімічних інженерів отримують сертифікати професійних інженерів. Для демонстрації рівня конкуренції в різних галузях, професійні організації пропонують незалежну сертифікацію та різноманітні програми з ліцензування.

Інші кваліфікаційні вимоги. Інженери мають бути креативними та допитливими аналітиками, які завжди уважні до деталей. Вони повинні вміти працювати в команді і мати необхідні комунікативні навички, як усні так і письмові. Комунікативні навички стають надзвичайно важливими в зв'язку з тим, що інженери досить часто працюють зі спеціалістами широкого спектру галузей, не пов'язаних з інженерією.

Перспективи роботи. Інженери, які щойно закінчили університет, зазвичай працюють під керівництвом досвідчених інженерів, а в великих компаніях можуть відвідувати заняття або тренінги семінарського типу. З мірою набуття знань і досвіду, інженери отримують більш складні проекти і більшу незалежність для вирішення запитань професійного характеру і прийняття рішень. Їх можуть підвищувати до технічних спеціалістів або керівників, які здійснюють нагляд за командою техніків чи інженерів. З часом вони можуть займати керуючі посади, працювати з продажами чи менеджерами.

Існують численні професійні сертифікації, які можуть стати в пригоді інженеру для просування до провідної технічної або керуючої посади. Багато запропонованих професійними спільнотами програм по інженерній спеціальності наведені в джерелах додаткової інформації в кінці статті.

Зайнятість. В 2006 році інженери отримали близько 1,5 млн. робочих місць.

Близько 37% робіт зосереджувались на виробництві, а інші 28% - в секторі професійних, наукових та технічних служб, здебільшого пов'язаних з архітектурою, інженерією і споріднених сервісах. Багато інженерів працюють в області конструювання, телекомунікацій та продажів.

Федеральні, державні та місцеві уряди працевлаштували до 12% інженерів в 2006 році. Половина з них була задіяна на державній службі США, в Міністерствах оборони, транспорту, сільського господарства, внутрішніх справ та енергетики, а також в Національних повітряному та космічному агентствах. Переважна кількість інженерів в державному та місцевому урядах працювали в дорожньому управлінні та управлінні з громадських робіт. В 2006 році 3% інженерів працевлаштувались самостійно, багато в якості консультантів.

Кожне велике виробництво потребує інженера. В залежності від кількості місць в галузі, індустрії працевлаштовують значну кількість інженерів.

На наступне десятиліття очікується зростання потреби в інженерах. Найкращі перспективи очікуються для інженерів з охорони навколишнього середовища, цивільних інженерів. Загалом, всі інженери будуть певною мірою затребувані.

Перспективи працевлаштування. Зростання рівня працевлаштування для інженерів сягатиме 11% з 2006 по 2016 рік, зі швидкістю, характерною для решти професій. Основна маса інженерів традиційно концентрувалась навколо повільно зростаючих чи занепадаючих виробництв, для яких вони і надалі будуть потрібні щоб конструювати, будувати, випробовувати та вдосконалювати процес виробництва продукту. Однак, зростання рівня працевлаштування для інженерів в швидкозростаючих виробництвах повинно створити більшу частину місць в майбутньому. Перспективи працевлаштування різні для кожної спеціальності.

Враховуючи швидкий розвиток нових технологій та їхніх переваг при використанні змушуватимуть компанії вдосконалювати і оновлювати дизайн продукту та оптимізувати його виробництво. Роботодавці будуть покладатися

на кваліфікованих інженерів, щоб збільшити продуктивність виробництва та розширювати об'єм товарів і сервісу. Нові технології продовжують вдосконалювати процес виробництва, що надає інженерам можливість виготовляти і аналізувати різноманітні продукти швидше ніж у минулому. На відміну від інших професій, не очікується значного обмеження можливостей для працевлаштування через постійне впровадження новітніх технологій. Інженери і надалі продовжуватимуть розвивати нові продукти і процеси, які збільшуватимуть продуктивність.

Часто англomовні інженери з усього світу, які є досить кваліфіковані, готові працювати у США за набагато меншу заробітну платню. Розвиток Інтернету частково полегшив інженерну задачу, дозволивши використовувати інженерні бази і схеми, які виконали інші працівники з інших країн. Цей фактор і надалі дещо стримуватиме зростання рівня працевлаштування. Але на сьогоднішній день залишатиметься висока затребуваність в інженерах на місцях для взаємодії з роботодавцями і клієнтами.

Очікується баланс між великою кількістю випускників та кількістю нових посад, що свідчить про хороші перспективи для інженерів. Крім робочих місць, які з'явилися в результаті зростання виробництва, очікується поява нових робочих місць в результаті виходу на пенсію або переходу робітників в інші сфери роботи: менеджмент, продаж; також в результаті ряду інших причин.

Багато інженерів задіяні в довгострокових дослідницьких проектах, а також в інших роботах, які фінансуються навіть під час економічних занепадів. Але значне скорочення державного фінансування і інвестицій на дослідження електроніки та космічної техніки позначилося на результатах роботи інженерів в минулому.

Як для технологів і науковців, так і для інженерів важливо продовжувати навчання, оскільки роботодавці високо цінують знання та вміння працювати з новітніми технологіями. Наприклад, якісна робота висококваліфікованих інженерів в області біотехнології чи технології інформації, свідчать про те, як

швидко технології стають застарілими. І володіючи знаннями про ці нові розробки, інженери в інших сферах можуть вміло їх застосовувати на практиці та задовольняти потреби роботодавців. Відповідно, працівникам, які не вдосконалюють свої знання, вміння і навички буде важко працевлаштуватися чи отримувати високі результати роботи.

Зміни у працевлаштуванні і огляд робіт інженерних спеціальностей.

Рівень працевлаштування інженерів аерокосмічної галузі зросте за прогнозами на 10%. У результаті зростання кількості воєнних аерокосмічних проектів будуть створюватися нові робочі місця. Крім того, очікується використання нових технологій в комерційному літакобудуванні протягом наступних 10-ти років. Це повинно розширити сфери робіт аерокосмічних інженерів. Не зважаючи на те, що дана галузь не така популярна, як раніше, все одно існує потреба у випускниках, які б замінили покоління, що йде на пенсію.

Зростання в попиті на сільськогосподарських інженерів очікується в межах 9% на наступні 10-ть років. Для того, щоб задовольнити зростаючий попит на біосенсиори для визначення оптимального часу збору врожаю, потрібно більше інженерів. Також рівень працевлаштування зростатиме в результаті потреби у збільшенні площ під засівання для використання у відновлюваних джерелах енергії. Інженери будуть необхідні для розвитку ефективного ведення господарства та збереження ресурсів.

Рівень працевлаштування для біомедичних інженерів на наступні 10-ть років зросте на 21%. Старіння нації та постійна потреба у вирішенні проблем зі здоров'ям створять попит на краще медичне устаткування і обладнання, яке розробляють біомедичні інженери. Поряд з попитом на більш досконале медичне обладнання і процедури зросте попит на інженерів у фармацевтичній індустрії. Біомедичні інженери, здебільшого ті, хто має ступінь бакалавра, можуть зіткнутись з конкуренцією під час пошуку роботи. Але на відміну від багатьох інженерів інших спеціальностей, випускники біомедичної галузі затребувані на багатьох місцях роботи.

Інженери-хіміки стануть більш затребуваними на 8% за наступні 10-ть. І хоча в середньому працевлаштування у хімічній індустрії за прогнозами занепадатиме, хімічні компанії продовжуватимуть пошук та розвиток нових хімікалій та більш ефективних способів збільшення виходу уже існуючих хімічних продуктів. Працівники, які будуть шукати роботу на виробництві знайдуть кращі перспективи в фармацевтиці. Проте, найбільший попит на інженерів-хіміків очікується у сфері послуг, частково для дослідницької роботи в сфері енергетики і галузях біо- та нанотехнологій, що розвиваються.

Для цивільних інженерів зростання рівня працевлаштування сягатиме 18%. Зріст рівня населення і потреба у вдосконалення Національної інфраструктури спричинить зростання потреби в цивільних інженерах для проектування і конструювання, розширення транспортних мереж, водопостачання, систем контролю за забрудненням, зведення будівель чи будівельних комплексів. Також вони потрібні для заміни або ремонту вже існуючих доріг, мостів та інших конструкцій. Будівничі та архітектурні підприємства, інженерні та споріднені сервіси пропонують роботу для багатьох працівників. Можливості для працевлаштування різняться в залежності від географічного розташування і можуть зменшуватись під час економічних криз.

Попит на інженерів з комп'ютерного забезпечення за наступні 10-ть років зросте на 5%. Не зважаючи на те, що використання інформаційних технологій продовжує швидко зростати, на індустрію виробництва комп'ютерного забезпечення очікується негативний вплив іноземної конкуренції. Оскільки продукція комп'ютерних і напівпровідникових виробництв застосовується як для інженерних робіт так і для побутової сфери, інженери з комп'ютерного забезпечення будуть затребуваними у фірмах, які працюють з системами комп'ютерного дизайну і споріднених сервісах.

Інженери електрики зможуть очікувати зростання рівня працевлаштування на 6%. Високий попит на електроприлади – електрогенератори, бездротові телефони, високочастотні батареї та системи

навігації, повинні були б спричинити зростання попиту на робітників сфери, але іноземна конкуренція та використання інженерних сервісів з-за кордону зменшить рівень працевлаштування серед місцевих інженерів. Інженери-електрики, що працюють у сфері забезпечення інженерної експертизи і створення сервісів для виробництв, матимуть кращі перспективи.

Інженери-електроніки, не враховуючи комп'ютерних інженерів, можуть очікувати на 4% зростання попиту на свою спеціальність за наступні 10-ть років. Попит на електроніку (засоби комунікації, захисні системи, медична електроніка та споживчі товари) позитивно впливає на запит роботодавців на висококваліфікованих інженерів-електроніків. Але закордонна конкуренція у сфері розробки електроніки і застосування інженерних сервісів створить умови, в яких буде важко знайти роботу працівникам. Очікуються вакантні місця у сфері надання послуг, а точніше, у фірмах інженерного та проектувального забезпечення.

Інженери з охорони навколишнього середовища будуть затребуваними на 25% за наступні 10-ть років. Великий відсоток інженерів з охорони навколишнього середовища планується бути задіяним для впровадження природоохоронних проектів. Існуючі проблеми, які впливають на здоров'я нації значно підвищують затребуваність в інженерах з охорони природи. Випускників галузі очікують хороші перспективи. Але навіть незначний, ніж для інших спеціалістів, вплив економічних факторів на працевлаштування інженерів зазначеної спеціальності, може скоротити робочі місця, оскільки уряд і інші відповідні установи не будуть перейматися питаннями охорони природи.

Інженери з охорони здоров'я і безпеки будуть більш затребуваними на 10% за наступні 10-ть років. Оскільки інженери з охорони здоров'я і безпеки працюють над створенням продуктів і процесів для забезпечення максимального захисту. Їхні послуги будуть необхідними у робочому середовищі та на виробництвах. З розвитком нових технологій і процесів виробництва, спеціалісти даної галузі стануть потрібними для забезпечення працівникам безпечних умов роботи.

Очікується попит на індустріальних інженерів на 20% протягом наступних 10-ти років. Фірми постійно шукають нові методи зменшення витрат і підвищення продуктивності. Саме тому їм вкрай необхідні індустріальні інженери для розробки більш ефективних процесів виробництва і зменшення собівартості продуктів. Очікується попит на фахівців цієї спеціальності, навіть на виробництвах з повільно зростаючою чи занепадаючою динамікою працевлаштування.

Морські інженери та архітектори можуть розраховувати на зростання рівня працевлаштування на 11%. Великий попит на морські судна та маленькі човни має перервати довготривалий занепад в національному конструюванні океанських суден. Через зростання попиту, морські інженери і архітектори можуть очікувати хороші перспективи. Адже багато працівників цієї сфери вийшли на пенсію чи перейшли на іншу роботу, а студентів цієї спеціальності недостатньо на сьогоднішній день.

Інженери-матеріалознавці очікують лише на 4% зростання рівня працевлаштування в галузі. Це тому, що працевлаштування у всій галузі, де сконцентрована більшість матеріалознавців, за прогнозами зазнає занепаду. Нові перспективи будуть завдяки використанню знань та вмінь зазначених спеціалістів в галузі біотехнологій, науці про матеріали, нанотехнологіях. Додаткові можливості відкриваються завдяки інженерній механіці, оскільки матеріалознавці часто мають ступінь з інженерної механіки.

Гірничі інженери та геологи, включаючи гірничих інженерів з безпеки, можуть очікувати приріст рівня працевлаштування на 10% за наступні 10-ть років. Після довгого періоду занепаду, великий підйом попиту на мінерали і зростаюча співпраця з гірничими інженерами при видобутку нафти та газу може створити певні перспективи у працевлаштуванні. Більш того, багато гірничих інженерів, що зараз працевлаштовані, досягають пенсійного віку, а це створить додаткові місця уже найближчим часом. До того ж, тільки декілька інженерних шкіл пропонує програми для гірничих інженерів – випускники

матимуть хороші перспективи. Найкращі можливості відкриватимуться для гірничих інженерів, що часто подорожують, адже працедавці по всьому світу винаймають випускників з США.

Рівень працевлаштування ядерних інженерів зростає на 7%. Більшість роботи буде зосереджуватися в дослідницьких бюро і інженерних службах. І хоча на території США не було побудовано жодної комерційної ядерної електростанції за багато років, інженери-ядерники будуть потрібні для керування уже існуючими заводами і створення нових, включаючи пошук нових родовищ ядерного палива. Вони також будуть потрібні для роботи в оборонній сфері, для розвитку ядерних технологій в медицині і для вдосконалення технології поводження з ядерними відходами – стандартів безпеки. Через малу кількість випускників зі спеціальності, а також жорсткий баланс з новими місцями роботи, інженери-ядерники можуть розраховувати на хороші перспективи.

Інженери з палива матимуть всього 5% приросту рівня працевлаштування. Не зважаючи на те, що більшість регіонів з покладами палива у Сполучених Штатах уже знайдено і досліджено інженерами існує потреба у розробленні нових методів видобутку більшої кількості покладів з уже існуючих родовищ. Вигідні умови працевлаштування очікують інженерів з палива, оскільки випускників в галузі не дуже багато. Ці інженери працюють по всьому світу і найкращі перспективи отримують саме ті, хто працює в інших країнах.

Заробіток. Зарплатня інженерів значно різниться в залежності від спеціальності, індустрії і рівня освіти. Розбіжності в рівні середнього доходу і розподілі доходу для інженерів особливо великі. За даними 2007 року, Федеральний Уряд надавав середньорічну зарплатню в розмірі від 75,144 доларів для інженерів сільського господарства, до 107,546 доларів для інженерів в індустрії, що займається виготовленням кераміки.

Інженери заробляють одну з найвищих в середньому початкових зарплат серед тих, хто отримав ступінь бакалавра.

Схожі професії. В своїй роботі інженери використовують принципи фізичних і математичних наук. Інші працівники, що застосовують математичні принципи, включаючи архітекторів, не беручи до уваги ландшафтних дизайнерів та морських архітекторів; управляючі інженерними роботами та природничими науками; управляючі комп'ютерними і інформаційними системами; програмісти; інженери з програмного забезпечення; математики; проектанти; технологи; інженери з продажів; наукові техніки; фізики та інші науковці, включаючи харчових та сільськогосподарських, біологів, науковців, які займаються лісами та заповідниками, метеорологів, хіміків, матеріалознавців, природничих науковців і гідрологів, геодезистів, фізиків та астрономів.

Додаток Е

Творча робота на тему “Мій професійний ідеал”

(учениця 11 класу)

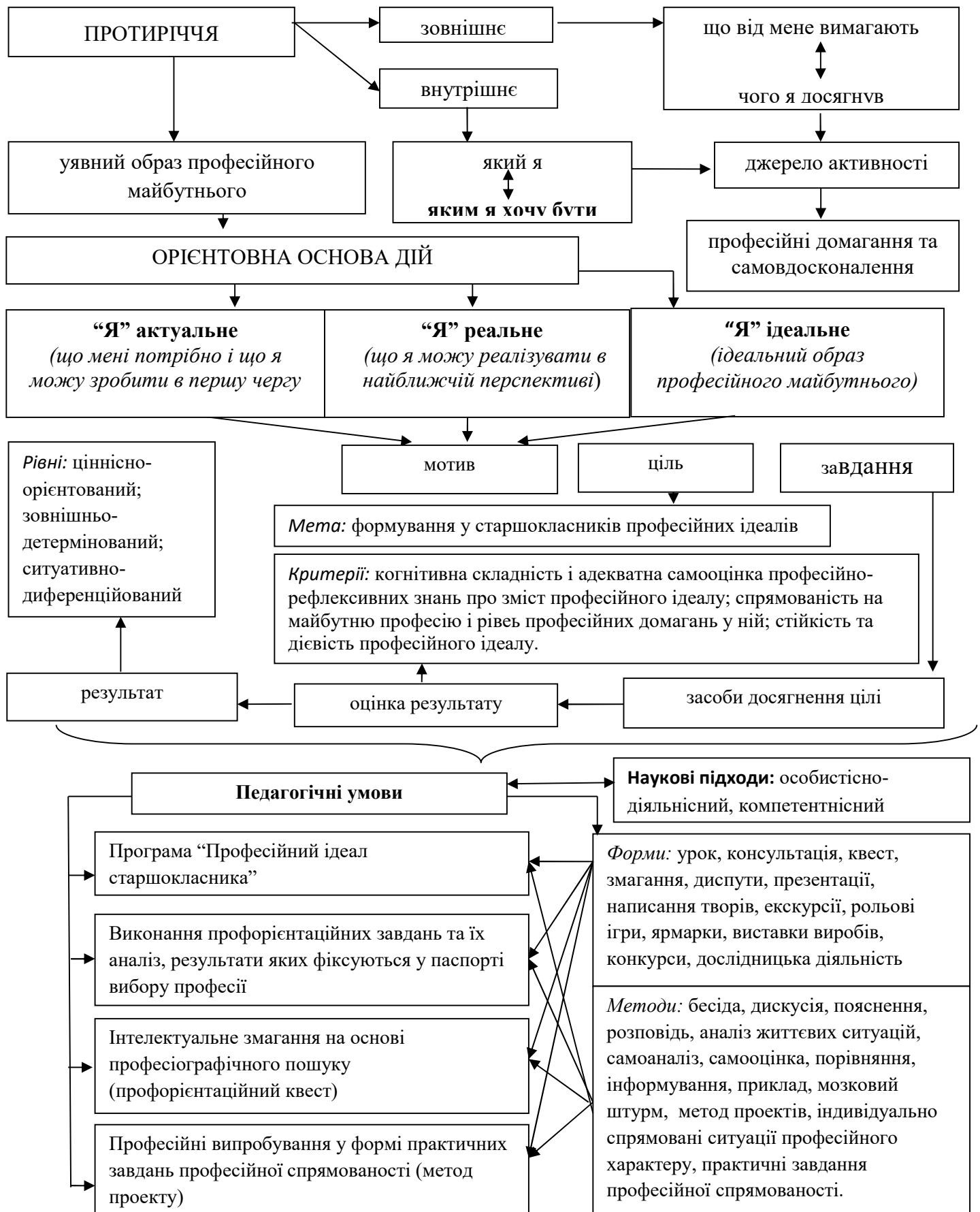
Усе своє життя ми знаходимось у пошуках. Ми шукаємо кращу роботу, автомобіль, кращі умови для життя... Часом це зробити дуже складно, адже нам потрібне щось ідеальне. Кожен розуміє це по-своєму. Особисто для мене, ідеал – це не та людина, яка не має жодних недоліків, а та, яка спромоглася підлаштуватися під усі обставини і створити для себе комфортні умови для життя. Так як немає людей з однаковими думками, так і немає спільного ідеалу для всіх.

Ми завжди створюємо для себе кумирів, чи то людей, на яких ми хотіли б бути схожими. Ми прагнемо добитися успіху так, як вони, шукаємо в їхньому образі певні риси, які б допомогли нам бути такими ж успішними. Отже, ідеал допомагає розвиватися нам у правильному напрямку, і не робити зайвих кроків, які не ведуть нас до успіху. Обираючи професію програміста, я вже знала, як багато успішних людей в цій галузі. І не дивно, що для себе я виділила декілька осіб, професійною діяльністю яких я захоплююсь. Це люди, які змогли досягнути вершини своєї кар'єри, не зламалися, і дійшли до переможного кінця. Як на мене, з таких людей потрібно брати приклад і намагатися бути схожими на них.

Особисто для мене, професійний ідеал – це людина, яка свідомо, і за своїм бажанням, обрала свою професію. Коли людина працює, одразу відчуваєш чи подобається їй ця робота, чи вона робить це примусово. Звичайно, професійний ідеал впливає на наше професійне майбутнє, адже ми слідуємо за діяльністю цієї людини і намагаємось почерпнути для себе корисну інформацію, яка б знадобилась нам у нашій майбутній професії. Звичайно, всі успішні програмісти спонукають до досягнення високого рівня у цій професії, та я вважаю, що завжди потрібно намагатися зробити щось своє, неповторне, щоб стати ідеалом для інших

Додаток В

Схема формування у старшокласників професійних ідеалів

Додаток Д

Таблиця Д.1

Динаміка сформованості у старшокласників показників когнітивної складності та самооцінки професійно-рефлексивних знань старшокласника про ідеальний образ власного професійного майбутнього у контрольній та експериментальній групах (абс./відн. значення)

Рівні сформованості	Показники контрольної групи								
	Знання про об'єктивно задані професійні стандарти інженерно-технічних і робітничих професій			Рефлексія образу власного професійного майбутнього			Самооцінка професійних можливостей в обраній інженерно-технічній або ж робітничій професії		
	до експ.	після експ	дина-міка	до експ.	після експ	дина-міка	до експ.	після експ	дина-міка
Ціннісно орієнтований	18/10,1%	26/14,6%	+4,5	-	5/2,8%	2,8	17/9,5%	19/10,7%	1,2
Ціннісно опосередкований	116/65,2 %	125/70,2%	+5	73/41%	79/44,4%	3,4	87/48,9%	95/53,4%	4,5
Низький	44/24,7%	27/15,2%	-9,5	105/59 %	94/52,8%	6,2	74/41,6%	64/35,9%	5,7
Показники експериментальної групи									
Ціннісно орієнтований	19/11,6%	36/21,8%	+10,2	-	19/11,5%	11,5	14/8,5%	19/11,5%	3
Ціннісно опосередкований	105/63,6%	125/75,8 %	+12,2	66/40%	98/59,4%	19,4	79/47,9%	87/52,7%	4,8
Ціннісно ситуативний	41/24,8%	4/2,4%	-22,4	99/60%	48/28,1%	30,9	72/43,6%	59/35,8%	7,8

Таблиця Д.2

Динаміка сформованості у старшокласників спрямованості на майбутню професію і рівень професійних домагань у ній у контрольній та експериментальній групах загальноосвітніх шкіл (абс./відн. значення)

Рівні сформованості	Контрольна група								
	Професійні інтереси			Мотиви оволодіння майбутньою професією			Професійні домагання в обраній інженерно-технічній або ж робітничій професії		
	до експ.	після експ	дина-міка	до експ.	після експ	дина-міка	до експ.	після експ	дина-міка
Ціннісно орієнтований	16/9%	23/12,9%	+3,9	9/5,1%	17/9,5%	+4,4	12/6,8%	17/9,6%	+2,8
Ціннісно опосередкований	105/59%	114/64,1%	+5,1	105/59%	116/65,2%	+6,2	70/39,3%	78/43,8%	+4,5
Ціннісно ситуативний	57/32%	41/23%	-9	64/35,9%	45/25,3%	-10,6	96/53,9%	83/46,6%	-7,3
Експериментальна група									
Ціннісно орієнтований	16/9,7%	27/16,4%	+6,7	5/3,1%	33/20%	+16,9	8/4,8%	41/24,8%	+20
Ціннісно опосередкований	98/59,4%	118/71,5%	+12,1	93/56,3%	119/72,1%	+15,8	68/41,3%	86/52,1%	+10,8
Ціннісно ситуативний	51/30,9%	20/12,1%	-18,8	67/40,6%	13/7,9%	-32,7	89/53,9%	38/23,1%	-30,8

Таблиця Д.3

Динаміка сформованості у старшокласників стійкості та дієвості професійних ідеалів у контрольній та експериментальній групах (абс./відн. значення)

Рівні сформованості	Контрольна група								
	Професійні наміри			Самовдосконалення в активній предметно-практичній діяльності професійної спрямованості			Початок оволодіння системою способів професійних дій в контексті обраної професії		
	до експ.	після експ	дина-міка	до експ.	після експ	дина-міка	до експ.	після експ	дина-міка
Ціннісно орієнтований	14/7,9%	22/12,4%	+4,5	-	3/1,7%	+1,7	35/19,7%	38/21,3%	+1,6
Ціннісно опосередкований	67/37,6%	79/44,4%	+6,8	49/27,5%	57/32%	+4,5	79/44,4%	91/51,1%	+6,7
Ціннісно ситуативний	97/54,5%	77/43,2%	-11,3	129/72,5%	118/66,3%	-6,2	64/35,9%	49/27,6%	-8,3
Експериментальна група									
Ціннісно орієнтований	11/6,7%	35/21,2%	+14,5	-	22/13,3%	+13,3	33/20%	41/24,8%	+4,8
Ціннісно опосередкований	67/40,6%	93/56,4%	+15,8	44/26,7%	71/43,1%	+16,4	72/43,6%	87/52,8%	+9,2
Ціннісно ситуативний	87/52,7%	37/22,4	-30,3	121/73,3%	72/43,6%	-29,7	60/36,4%	37/22,4%	-14

Таблиця Д.4

Динаміка сформованості у старшокласників показників професійних ідеалів у експериментальній і контрольній групах (відн. значення)

Критерії та показники структури професійного ідеалу		Динаміка сформованості показників структури професійного ідеалу								
		Ціннісно орієнтований рівень			Ціннісно опосередкований рівень			Ціннісно ситуативний рівень		
		ЕГ	КГ	– Δ	ЕГ	КГ	– Δ	ЕГ	КГ	– Δ
Пізнавально-рефлексивний критерій	Знання про об'єктивно задані професійні стандарти інженерно-технічних і робітничих професій	+10,2	+4,5	+5,7	+12,2	+5	+7,2	–22,4	–9,5	–12,9
	Рефлексія образу власного професійного майбутнього	+11,5	+2,8	+8,7	+19,4	+3,4	+16	–30,9	–6,2	–24,7
	Самооцінка професійних можливостей в обраній інженерно-технічній або ж робітничій професії	+3	+1,2	+1,8	+4,8	+4,5	+0,3	–7,8	–5,7	–2,1
Мотиваційно-цільовий критерій	Професійні інтереси	+6,7	+3,9	+2,8	+12,1	+5,1	+7	–18,8	–9	–9,1
	Мотиви оволодіння майбутньою професією	+16,9	+4,4	+12,5	+15,8	+6,2	+9,6	–32,7	–10,6	–22,1
	Професійні домагання в обраній інженерно-технічній або ж робітничій професії	+20	+2,8	+17,2	+10,8	+4,5	+6,3	–30,8	–7,3	–23,5
Процесуально-результативний критерій	Професійні наміри	+14,5	+4,5	+10	+15,8	+6,8	+9	–30,3	–11,3	–19
	Самовдосконалення в активній предметно-практичній діяльності професійної спрямованості	+13	+1,7	+11,6	+16,4	+4,5	+11,9	–29,7	–6,2	–23,5
	Початок оволодіння системою способів професійних дій в контексті обраної професії	+4,8	+1,6	+3,2	+9,2	+6,7	+2,5	–14	–8,3	–5,7